

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXII. évfolyam

2025. 4. szám

FONS XXXII. 2025. 4. sz.

E számunk szerzői

Göncz Zsófia (ELTE BTK, egyetemi hallgató),
B. Halász Éva (Medievisztikai KCs., tudományos főmunkatárs),
Dr. Ibolya Tibor (OKRI-ba kirendelt legfőbb ügyészégi főosztályvezető-
helyettes ügyész),
Metzger Soma (ELTE BTK hallgató; MKI, tudományos segédmunkatárs),
Németh Patrik (középiskolai tanár, PhD hallgató, ELTE BTK TDI Társadalom-
és Gazdaságtörténeti Doktori Program)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem;
Medievisztikai KCs. = HUN-REN MNL-SZTE Magyar Medievisztikai
Kutatócsoport; MKI = Magyarságtudományi Intézet; TDI = Történelemtudományi
Doktori Iskola

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti
Kulturális
Alap

Budapest
Főváros
Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje. (Előlap)

In: Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (108–1301).
Bp. 1896. (A magyar nemzet története 2. Szerk. Szilágyi Sándor) 558. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

<i>Göncz Zsófia</i> Kun Erzsébet udvara	373
<i>B. Halász Éva</i> A prágai Nemzeti Múzeum Levéltárának 14. századi magyar vonatkozású oklevelei.....	407
<i>Metzger Soma</i> Egy köznemesi birtok és asszonya <i>Szentpétery Éva birtokosi műveltsége</i> <i>a 17–18. század fordulóján</i>	419
<i>Németh Patrik</i> A háború utáni felelősségre vonás a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál	445
<i>Ibolya Tibor</i> Jogászsors a XX. században <i>Lee Tibor élete</i>	475

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXII. évfolyam

2025. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS, TERNÓVÁZ BÁLINT szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Az Alapítvány számlaszáma: OTP 11705008-20464819

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

GÖNCZ ZSÓFIA

KUN ERZSÉBET UDVARA

Tanulmányomban Kun Erzsébet magyar királyné közvetlen környezetét szeretném bemutatni.¹ Bár V. István hitvesének életútja már nagyrészt feltárt a történeti kutatásban, udvartartásáról ez egyelőre nem mondható el. Más Árpád-kori királynékkal összehasonlítva kijelenthető, hogy Erzsébet oklevélkiadásának működése jól dokumentált, ezért is esett választásom az ő udvarának bemutatására. Ennek vizsgálata azért is tűnt különösen indokoltnak, mert egyrészt az Árpád-kor királynéi udvari méltóságviselőinek részletes, személyi alapú elemzésére eddig még nem került sor, másrészt, mert Erzsébet királyné esetében a forrásadottságok kedvezőbbek, mint sok más késő Árpád-kori uralkodófeleség esetében.²

A tanulmányban arra keresem a választ, hogy azok a személyek, akik a források szerint Erzsébet udvarát alkották, milyen sajátos háttérrel rendelkeztek, hogyan alakult az életük, s pályafutásukban milyen szerepet játszottak a királynéi udvarban eltöltött esztendőik. E pályaképek alapján szeretném bemutatni azt a személyes és politikai kapcsolatrendszert, amiben Erzsébet királyné mozgott.

Erzsébet környezetének elemzésekor fontos szempont volt, hogy a királynénak ténylegesen mekkora beleszólása lehetett saját udvartartásának összeállításába, illetve kimutatható-e, hogy az uralkodó vagy valamely főúri csoportosulás döntően befolyásolta volna azt. Másrésztől azt is érdemesnek tartottam megvizsgálni, hogy összetételében mennyiben tekinthető folytonosnak Erzsébet ifjabb királynéi, királynéi és özvegy királynéi udvara, azaz az uralkodóváltások milyen hatással bírtak környezetére. Továbbá az is tisztázandó volt számomra, hogy létezett-e Erzsébet és az aktuális uralkodó (V. István, illetve fia, IV. László) udvara között a méltóságviselők szintjén kimutatható kapcsolat. Ezenkívül az is érdekelt,

-
- 1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kiválósági ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztése és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült (ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem). Jelen tanulmány a XXXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára benyújtott munkám átdolgozott változata. Köszönettel tartozom Veszprémy László és Kordé Zoltán opponenseimnek kritikái észrevételeikért és tanácsaikért, valamint a XXXVII. OTDK Humán Tudományi Szekció Középkori és kora új-kori magyar történelem tagozata bizottságának a további észrevételeikért. Külön köszönet illeti témavezetőmet, Rudolf Veronikát a kutatás során nyújtott segítségéért és útmutatásáért.
 - 2 A tanulmányhoz tartozó függelékben részletes és számszerű kimutatás található a késő Árpád-kori királynéi udvar tisztviselőinek hivatalviseléséről és karrierképeiről.

hogyan a két, egymás mellett párhuzamosan működő királynéi udvar (Erzsébet és menyee, Anjou Izabella) között felfedezhető-e bármiféle átjárhatóság, azaz Izabella udvara követte-e anyósáának mintáját, valamint létezett-e cserélődés vagy keveredés közöttük.³ Végül, de nem utolsó sorban arra is kíváncsi voltam, hogy Erzsébet udvara mennyiben felelt meg a korszak elvárásainak, összehasonlítva más késő Árpád-kori királynék (Anjou Izabella, Kujáviai Fenenna, Habsburg Ágnes) udvarával: vagyis beszélhetünk-e egyfajta szerkezeti folytonosságról az egymást követő királynéi udvarok összetételekor, illetve az egyes tisztségviselők megjelentek-e más királyné(k) mellett is.

A forrásbázist elsősorban okleveles források alkotják. Leginkább Erzsébet királyné, illetve V. István és IV. László privilégiumait vizsgáltam. A szakirodalom terén Zsoldos Attila Árpádok és asszonyaik⁴ című monográfiáját emelném ki, amelyben a szerző kitért a királynéi udvar bemutatására is, azonban ezt általában tárgyalta, és nem részletezte az egyes királynék udvarát: ezért célszerűnek tűnt alaposabb vizsgálatot végezni egy konkrét királynéra — jelen esetben Erzsébetre — vonatkozóan. A méltóságviselők összegyűjtésében a korszakkal foglalkozó archontológiákra lehetett támaszkodni, emellett néhányukkal már külön tanulmányok is foglalkoztak, amik alapvető segítséget jelentettek kutatásomban.⁵ Magáról, Kun Erzsébetről is elmondható, hogy nem ismeretlen a kuta-

- 3 Kun Erzsébet ifjabb királyné és anyósa, Laszkarisz Mária esetében azért tekintettem el a két párhuzamosan működő királynéi udvar kapcsolatának vizsgálatától, mert egyrészt sem az idősebb és ifjabb uralkodói pár személyes viszonya, sem a földrajzi elkülönülésük nem indokolta a két udvar összefonódásának feltételezését, másrészt IV. Béla hitvese már korábban a kutatások fókuszába került, és így udvartartásának feldolgozását is már elvégezték előttem mások.
- 4 *Zsoldos Attila: Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) (A továbbiakban: *Zsoldos*, 2005a.)
- 5 *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Bp., 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (A továbbiakban: *Zsoldos*, 2011.); *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (A továbbiakban: *Engel*, 1996.); *Wertner Mór: Nemzeti és társadalmi kutatások.* In: *Turul*, 17. (1899) 112–135. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1899a.); *Wertner Mór: Az árpád-kori udvari tisztségviselők sorozata.* In: *Magyar Történelmi Tár*, III/22. (1899) 638–672. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1899b.); *Kádár Tamás: Egy hűséges báró a XIII–XIV. század fordulóján. Rátót ne. „Porc” István fia Domonkos nádor.* In: *Fons*, 21. (2014) 267–289. p. (A továbbiakban: *Kádár*, 2014.); *Wertner Mór: Az árpád-kori megyei tisztségviselők. Okirati kútfők alapján.* In: *Magyar Történelmi Tár*, III/20. (1897) 638–672. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1897.); *Jakubovich Emil: Kun Erzsébet nőtestvére.* In: *Turul*, 37. (1922–1923) 14–27. p. (A továbbiakban: *Jakubovich*, 1922–1923.); *Tóth Melinda: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254).* In: *Soproni Szemle*, 30. (1976) 3. sz. (A továbbiakban: *Tóth*, 1976.)

tás számára, személyével legújabbán Font Márta 2024 decemberében megjelent tanulmánya foglalkozott, ám ez a munka leginkább az özvegy Erzsébet politikai szerepvállalását járta körül kiskorúsága idején, és nem magára a királynéi udvar szerepére fókuszált.⁶

Erzsébet udvara

Az Árpád-korban a királynéi udvar sokkal inkább a királyné környezetében élő személyeket jelentette, mint egy adott földrajzi helyet. Az udvari népek asszonyokat követték: ha a királyné elutazott valahová, a kísérete is vele tartott. A királynéi udvar a királyihoz képest valószínűleg lényegesen kevesebbet mozgott az országon belül, mivel a királynéra, az uralkodóval ellentétben, nem nehezdedtek olyan mértékű kormányzati gondok, kötelezettségek, amik a folyamatos utazást szükségessé tették volna.⁷

A királyné azonban elkísérhette körútjára férjét, ezt jelzik a közel egy időben, egy helyen kiadott királyi és királynéi oklevelek. A késő Árpád-kori királynék okleveleinek kelethelyét tanulmányozva elmondható, hogy az uralkodói hitvesek leginkább a *medium regni* területén mozogtak.⁸ Erzsébet esetében ugyanakkor látszólag nem feltétlenül ez a tendencia érvényesült, hiszen a feltüntetett kelet-helyeknek csak kevesebb mint fele származott a Buda–Esztergom–Fehérvár háromszög területéről (7), míg az északi (Szikszó, Bereg, Ösöd, Szepesvár, Zsigrá),⁹ illetve déli országrészek (Beremen, Mohács, Pozsegavár, Verőce, Aranyos)¹⁰ több ízben is felbukkannak (10), amit a királyné rövidebb, pár évig tartó szepességi, valamint macsói, boszniai és szlavóniai kormányzati tevékenységével is magyarázhatunk: az oklevelek datálása szerint az említett tíz kiváltságlevél kiadása jó-

6 *Font Márta*: Özvegy királyné a hatalom közelében: Kun Erzsébet (1240 k. – 1290 u.). In: *Etelköztől Mezőkeresztesig. Ünnepi tanulmányok Tóth Sándor László 70. születésnapjára*. Szerk. Kordé Zoltán, Tóth Hajnalka. Szeged, 2024. (A továbbiakban: *Font*, 2024.)

7 *Zsoldos*, 2005a. 92–93. p.

8 *Zsoldos*, 2005a. 91–92. p.

9 Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) (A továbbiakban: RD) 91–92., 101., 117., 129. sz.

10 RD 139., 143., 145–146., 152. sz.

részt ezen időszakokra koncentrálódott, amikor ráadásul Erzsébet már nem is az uralkodói hitves, hanem anyakirályné volt.¹¹

Erzsébet udvarát a különböző udvari méltóságokat viselő bárók, illetve a különféle munkákat ellátó királynéi szolgálónépek alkották. A királynéi udvar báróinak az uralkodói *curiához* hasonlóan az udvarispánt, az asztalnokmestert, a lovászmestert, a pohárnokmestert és a tárnokmestert tekinthetjük.¹² Az egyes tisztségek konkrét feladatait azonban a források alapján sajnos nem lehet mindig egyértelműen meghatározni, főleg az asztalnok-, lovász- és pohárnokmesteri méltóság szerepe homályos. Ebben a kérdésben sajnos az — egyébként a királynéi udvar számára mintaként szolgáló — uralkodói udvar tanulmányozása sem nyújt fogódzót, hiszen a király udvari báróinak feladatkörét és reprezentációs funkcióit sem tisztázta még minden kétséget kizáróan a történettudomány:¹³ egyes vélekedések szerint az udvari méltóságok idővel elveszítették eredeti funkciójukat, és a király tanácsadói, alkalmi megbízottjaivá váltak,¹⁴ mások ugyanakkor az udvar hasonló feladatokat ellátó szolgálónépeinek irányítóit látták betöltőikben.¹⁵

A királynéi udvar hierarchiájának csúcán kétségtelenül az udvarispán és a tárnokmester állt. A királynéi udvar berendezkedése párhuzamot mutatott a királyi udvaréval. Erzsébet báróit elsősorban nem a királyné jelölte ki, hanem sokkal inkább maga az uralkodó (V. István) választotta, akinek így lehetősége nyílt saját híveit a királynéi udvarba is bejuttatni.¹⁶ Erzsébet személyes befolyása udvarának összeállításában leginkább özvegy királynésága idején érvényesülhetett, ahogy majd a későbbiekben láthatjuk, ám itt is fontos megjegyezni, hogy az ép-

11 Zsoldos, 2005a. 90. p.

12 A királynéi udvar méltóságairól legteljesebben Erzsébet menyé, Anjou Izabella 1290. évi oklevele számolt be, ami név szerint felsorolta a királynéi udvar öt báróját, ld. RD 239. sz.

13 A királyi udvari méltóságok szerepkörét *Farkas Csaba* járta körül: *Karrier az Árpádok udvarában. Az udvari méltóságviselők politikai pályafutása a 13. századi Magyarországon*. In: *Micae mediaevales VI. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Fábíán Laura et al. Bp., 2017. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 11.) (A továbbiakban: *Farkas*, 2017) 88. p.; *Farkas Csaba: A király és udvara a 11–14. századi Magyarországon. Az udvari méltóságviselők az Árpád- és kora Anjou-korban*. PhD-értekezés (ELTE) Bp., 2020. (A továbbiakban: *Farkas*, 2020) 60–69. p.

14 *Tringli István: Udvari méltóságok. Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. 695. p.

15 *Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Pécs, 2007. (A továbbiakban: *Font–Fedeles–Kiss*, 2007.) 18. p.

16 Zsoldos, 2005. 103. p.

pen aktuálisan hatalmon lévő bárói csoportosulás továbbra is meghatározó tényező lehetett.¹⁷

A bárókkal ellentétben a királyné udvartartásába tartozó udvarhölgyek, lovagok, udvari ifjak és egyéb szolgálattevők már sokkal inkább kötődtek a királyné személyéhez, mint az uralkodóhoz¹⁸ vagy a tényleges hatalmat birtokló főúri pártokhoz. Ugyanakkor azt is fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Csák nembeli Domokos, Csete fia Aladár és Hahót (Buzád) nembeli Panyit fia Jakab személyében Erzsébet hálából három udvari báróját is birtokadományban részesítette odaadó szolgálataikért. Az, hogy Erzsébet bárói között még, ha elvétve is, de személyes híveit is megtalálhatjuk, a késő Árpád-kori királynék tekintetében egyedülálló jelenségnek számított. Azért, hogy valóban érzékelnünk tudjuk ennek jelentőségét, érdemes összevetnünk a két párhuzamosan működő királyné — anyós és meny — lehetőségeit, aszerint, hogy kikre támaszkodhattak valójában egy-egy válságosabb helyzetben. Ez pedig igen eltérő képet mutat: míg Izabella a fennmaradt kiváltságlevelek tanúsága szerint margitszigeti fogsága idején csupán alacsony rangú szolgálóira számíthatott,¹⁹ addig Erzsébetet későbbi udvarispánja és tárnokmestere, Csák nembeli Domokos testi épsége árán is védelmezte a Monoszló fivérek vezetete zendüléskor.²⁰

Udvari méltóságok

A királynéi udvari méltóságok nem voltak egyenrangúak, a tárnokmesteri és az udvarispáni tisztség jól érzékelhetően kiemelkedett közülük. Egymáshoz való viszonyukban éppen a 13. század közepe táján következett be jelentős változás:

17 *Zsoldos Attila: Személyes elemek az Árpád-kori királynéi intézményben.* In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél, Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2019. 9–26. p. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) (A továbbiakban: *Zsoldos*, 2019.) 27–28., 31. p.; *Zsoldos*, 2005a. 103. p.

18 Ezt elsősorban fiára, IV. Lászlóra értem, hiszen Erzsébet aktív politikai és közéleti szerepvállalása — így oklevélkiadási tevékenysége is — leginkább özvegy királynésága idejére koncentráldott, az V. István halála előtti időszakból jóval kevesebb információ áll rendelkezésünkre Erzsébetre és kapcsolati rendszerére vonatkozóan. Ezt jól szemlélteti az a tény is, hogy a királyné hetvenegy kiadott diplomájából mindössze tizennégy keletkezett még férje életében.

19 *Zsoldos*, 2005a. 105., 110., 112., 114–117., 121. p.

20 RD 102. sz. A székesfehérvári „palotaforradalomra” vonatkozóan ld. *Kádár Tamás: Az 1272. évi székesfehérvári „palotaforradalom”.* In: *Aetas*, 35. (2020) 2. sz. (A továbbiakban: *Kádár*, 2020.) 49–65. p.

ahogyan az 1250-es években fokozatosan gyökeresedett meg a királyi udvarban a tárnokmesteri poszt, és vált a betöltője az ország legbefolyásosabb báróinak egyikévé, úgy emelkedett fel vele párhuzamosan a királynéi tárnokmesteri tisztség is, és Erzsébet királyné idejére már átvette az udvarispántól a vezető szerepet. Ezt az udvari méltóságok között fennálló hierarchiát igazolja az oklevelek méltóságsorában lévő említések sorrendje. Ugyanakkor az udvarispánság (Erzsébet és menyé királynésága alatt legalábbis mindenképpen) még így is elismert, rangos tisztségnek minősült, bár hozzá kell tenni, hogy a magyar kormányzati elitnek minden bizonnyal csak a másodvonalához tartozott.²¹ Másfelől IV. László halála után sem beszélhetünk a királynéi udvarispánság eltűnéséről, már csak azért sem, mivel egyrészt Fenenna anyósa, Morosini Thomasina, aki gyakorlatilag egy második királynéi udvart működtetett, kinevezte Buzád (Hahót) nembeli Buzád fia Atyuszt anyakirálynéi udvarispánná,²² másrészt a méltóság — igaz, némileg átalakult feladatkörrel és elnevezéssel — az Anjou-kori királynéi udvarokban is felbukkant.²³

A jóval szerényebb ranggal rendelkező asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterekről látványosan kevesebb adat maradt fenn: az előző két méltósághoz képest alig említik őket a források, és betöltőik közül név szerint lényegesen kevesebb személyt ismerünk, őket is csak az 1240–1250-es évektől. Erzsébet királynésága idejéből mindössze két asztalnokmesterének, és egy-egy lovász-, illetve pohárnokmesterének nevét őrizték meg a kútfők, de hasonló jelenség figyelhető meg Izabella, Fenenna és Ágnes királynék esetében is.²⁴ A 13. századból a királyi asztalnok-, pohárnok- és lovászmesteri poszt betöltői közül megközelítőleg azonos számú (17, 24, 23 fő) személyt ismerünk.²⁵ Tanulmányozva ezen személyek kar-

21 *Körmendi Tamás*: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk. Szovák Kornél, Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2019. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) 49. p.

22 *Zsoldos*, 2011. 70., 286. p.

23 *Weisz Boglárka*: Az Anjou-kori királynéi udvar két legfőbb méltósága. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk. Szovák Kornél, Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2019. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) 79–102. p.

24 Anjou Izabella szűk két évtizednyi uralkodása időszakából is csupán a királyné három asztalnokmesterét, két pohárnokmesterét és egy lovászmesterét ismerjük név szerint; még drasztikusabb a helyzet Fenennánál, akinek öt éves periódusából egyetlen asztalnok-, pohárnok- és lovászmester személye sem maradt ránk, de Habsburg Ágnes udvarából is, aki Fenennával körülbelül megegyező ideig volt királyné, csak egy pohárnokmesterről, Falkos fia Farkasról tanúskodnak a feljegyzések, ld. *Zsoldos*, 2011. 64–69. p.

25 *Farkas*, 2017. 89. p.

rierívét — különös tekintettel arra, hogyan alakult pályafutásuk a fentebb említett tisztségek elnyerése után — megállapíthatjuk, hogy a lovászmesterek igencsak kitűntek a három szerényebb rangú udvari méltóság közül: ők ugyanis jóval nagyobb eséllyel jutottak még magasabbra a ranglétrán, és nyertek el országos méltóságokat (nádori, országbírói, szlavón báni, erdélyi vajdai vagy éppen tárnokmesteri kinevezést), mint a másik két tisztség viselői. A század során kilenc lovászmesterből nádor, illetve kilencből országbíró is lett a későbbiekben, ötből szlavón bán, négyből pedig erdélyi vajda, és végül, de nem utolsó sorban hatan tárnokmesteri címmel is büszkélkedhettek, míg ezzel szemben a pohárnok- és asztalnokmesterek együttesen sem tudtak ennyi kinevezést felmutatni.²⁶ Mindezekből arra következtethetünk, hogy a lovászmesteri méltóság, ha ugyan nem is sokkal, de az udvari hierarchia magasabb fokán helyezkedhetett el a másik két tisztséghez képest.

Mivel az uralkodó és hitvesének udvari berendezkedése között igen erős párhuzamot lehetett megfigyelni, feltételezhetjük, hogy bár a rendelkezésre álló adatok a királynéi udvar esetében nem rajzolnak fel ilyen egyértelmű képet a három hivatal sorrendjéről, de nagy valószínűség szerint a lovászmester a királynéi udvarban is rangban előrébb állhatott. Kun Erzsébet bárói pályaképe vizsgálatára ugyanezt a hipotézist erősítette meg. Egyrészt önmagában már azt a tényt is érdekesnek találhatjuk, hogy a három méltóság közül egyedül a lovászmester tüntették fel Erzsébet királynéságának mindhárom szakaszában, míg a másik két tisztség betöltése csak özvegy királynésága idején dokumentált, másrészt kizárólag Rátót nembéli „Porc” István királynéi lovászmester nyert el élete során egyéb jelentős hivatalt (megyéispáni címet),²⁷ harmadrészt egyedül az ő neve fordult elő az uralkodói oklevelek méltóságsorában.²⁸

A királynéi udvar egyes tisztségeinek konkrét teendőit, sajnos nem lehet egyértelműen meghatározni, de annyi bizonyos, hogy az udvarispánt a királynéi udvar vezetőjének tekinthetjük. Elsődleges feladata a királyné joghatósága alá tartozó népek, illetve a királynéi udvar feletti ítélkezés lehetett, de illetékessége nem volt kizárólagos (az uralkodónak és az ő nevében eljáró bírónak is volt joghatósága az említett népek felett).²⁹ A királynéi udvarispán eredendően mint

26 Farkas, 2017. 91. p.

27 Zsoldos, 2011. 310. p.

28 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa István. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9.) Bp., 1943–1961. (A továbbiakban: RA) 2113., 2595. sz.

29 Zsoldos, 2005a. 93. p.

curialis comes regine fordult elő az egyes oklevelekben, azonban a 13. század közepétől a tisztségnek nemcsak a jelentősége, hanem az elnevezése is megváltozott: a korábbi alakot a *iudex curie regine* forma váltotta fel.³⁰ Erzsébet udvarispánjai, ahogy az Árpád-korban szokás volt, mindig a hazai nemesi réteg sorából kerültek ki, a nemeseken belül is általában a legnevesebb családok tagjai töltötték be ezt a pozíciót.³¹

A királyné bárói a királyi udvar vezetőihez hasonlóan udvari tisztségük mellett sokszor más egyéb címmel is rendelkeztek: gyakran vezettek (akár több) megyét is. Azt azonban nem lehet mondani, hogy az udvari méltóság automatikusan együtt járt volna valamely megyésispáni címmel. Sokkal inkább valószínű, hogy az adott bárói tisztséget viselő személy saját tekintélyének, kapcsolattrendszerének köszönhette az újabb kinevezést, mintsem a királynéi udvarban betöltött pozíciójának.

A források Erzsébet összesen 11 báróját őrizték meg név szerint, őket vizsgálva egyértelműen kirajzolódik a királynéi udvar hierarchiájáról korábban elmondott tendencia.

A királynéi asztalnokmester

A vizsgált korszakban csupán két asztalnokmester, illetve egy-egy lovász- és pohárnokmester neve maradt ránk betöltöik közül. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy egyfelől menyé, Anjou Izabella királynéságának tizenhét évéből is mindössze három asztalnok-, két pohárnok- és csupán egyetlen lovászmester személyét ismerjük, másfelől III. András első feleségének, Kujáviai Fenennának öt esztendejéből egyetlen név sem tudott, és az utolsó Árpád-házi királyné, Habsburg Ágnes udvarából is csak egy pohárnokmester személyével találkozhatunk a forrásokban, akkor már egészen más megvilágításba kerül az említett hiányosság.³²

Erzsébet királyné mindkét ismert asztalnokmestere özvegy királynésága időszakából való, közülük elsőként Panyit fia Jakab személyét szeretném bemutatni. Jakab a befolyásos Hahót nemzetség sarjaként látta meg napvilágot. (Bár Erzsébet oklevelében Buzád nembeliként írta le,³³ ám ez a látszólagos ellentmon-

30 Zsoldos, 2011. 64. p.

31 Zsoldos, 2011. 66. p.

32 Zsoldos, 2011. 66–68. p.

33 RD 113. sz.

dás feloldható azzal, hogy a Hahót nemzetségen belül I. Buzád leszármazottait gyakran Buzád nembeliként emlegették.³⁴) Apja, Panyit zalai ispán³⁵ hírhedt volt öntörvényűségéről,³⁶ nem egyszer találjuk nyomát a forrásokban annak is, hogy még az uralkodói akarattal is dacolva igyekezett érvényt szerezni érdekeinek. A király és a hatalmaskodó főúr között fennálló visszás helyzetet jól érzékeltették Panyit lánya, (Jakab nőtestvére) és Básztély nembeli Rénold házasságkötésének körülményei is: V. István szerette volna két régi hívét rokoni kapcsolattal is összefűzni, de Panyit, aki kevesellte Rénold vagyonát, egészen addig hallani sem akart a frigyről, amíg végül az uralkodó hozomány gyanánt birtokadományokban nem részesítette a házasulandó feleket.³⁷ De Panyit hatékonyan használta ki IV. Béla és V. István belviszályát is saját céljai eléréséhez, és ügyes politikai manőverezéseinek köszönhetően több igen súlyos bűncselekmény elkövetését is „megúszta”.³⁸ Bár Panyit mind az öreg, mind az ifjabb királlyal kapcsolatban állt, alapvetően azonban István emberének számított, és ezt a vonalat képviselte a jelek szerint fia, Jakab is, aki V. István halála után még annak feleségét, Erzsébetet is szolgálta.

Panyit fia Jakab igen érdekes és bizonyos szempontból ugyanolyan jellegzetes figurája volt ennek az ellentmondásokkal teli korszaknak, mint édesapja: a források egyrészt megemlékeztek bátorságáról, vitézi cselekedeteiről, másrészt számos, kevésbé nemes megnyilvánulásairól is. Egyik első említése is (még 1269-ből) egy gyilkosságban való részvételéről számolt be.³⁹ Ugyanakkor Erzsébet 1277-ben fia, IV. László szolgálatában szerzett érdemei elismeréseként birtokadományban részesítette.⁴⁰ Talán épp ennek a közelebről nem ismert érdemnek köszönhetően nyerte el az özvegy királyné udvarában az asztalnokmesteri tisztelet 1280-ban.⁴¹ Jakab mindenestre a kinevezést meghálálva, Erzsébetet is hűen

34 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. (A továbbiakban: *Karácsonyi*, 1900–1901) II. 116. p.

35 *Engel*, 2001. Hahót nem 1. tábla

36 *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp., 2007. (História könyvtár. Monográfiák 24.) 39. p.

37 Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patriae. I–VII. Szerk. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1865–1880. II. 5–6. p.

38 *Karácsonyi*, 1900–1901. II. 117–118. p.

39 *Wertner Mór*: A Buzád-Hahót nemzetség. In: Turul, 16. (1898) 19–33., 59–65. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1898a.) 60. p.; *Karácsonyi*, 1900–1901. II. 120. p.

40 RD 113. sz.

41 Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874. (A továbbiakban: ÁÚO.) XII. 298., 301. p.; *Zsoldos*, 2011. 314. p.

szolgált⁴² — legalábbis ebben az időszakban —, és saját épségét is kockára téve harcolt a királyné érdekeiért: Novák és Páka várak ostromakor egyenesen Erzsébet szemé láttára sebesült meg. Áldozata nem maradt hála nélkül, ugyanis az özvegy királynétól újabb birtokot kapott fájdalomdíjként.⁴³ 1285 táján azonban megromlott a kapcsolata úrnőjével, minek következtében korábbi adományait is elveszítette. Az elmérgeződő viszonyt Jakab azzal tetézte, hogy a birtokviszszavételre kiküldött királynéi tárnokot nemes egyszerűséggel lefejezte.⁴⁴ Jakab és a királyné kapcsolata 1288-ban végül pozitív fordulatot vett: miután Erzsébet meggyőződött róla, hogy egykori asztalnokmesterét igaztalanul vádolták be nála, és Jakab a meggyilkolt tárnok családját is kárpótolta, ismét kegyeibe fogadta, és földjeit is visszaadta.⁴⁵ IV. László halála után, 1292-ben Jakab még az új uralkodóval, III. Andrással is megerősítette családja pozícióját,⁴⁶ ám ezután már csak családi ügyeivel kapcsolatban szerepelt a forrásokban: nejének, Annának, (akit egyébként már Wertner Mór III. András bizalmi emberének, Tengerdi Tódor győri püspöknek unokahúgával azonosított⁴⁷) ajándékozott földbirtokot, illetve rokonaival egyezkedett birtokügyletekben. Bár halálának pontos dátumát nem ismerjük, de legkésőbb az 1309. esztendőben hunyhatott el, mert egy márciusi keltezésű oklevélben feleségét már özvegyként tüntették fel.⁴⁸ Mivel Jakabnak csak egy leánya, Erzsébet élte meg a felnőttkort, a Hahót nemzetség ezen ága Jakabbal férfiágon kihalt.⁴⁹

Erzsébet másik név szerint ismert asztalnokmesteréről, Márkról Jakabhoz képest már lényegesen kevesebb információ áll rendelkezésünkre. Azonkívül, hogy 1286-ban özvegy királynéi asztalnokmesteri posztot töltött be,⁵⁰ szinte semmit sem tudunk róla: sem nemzetségnevét, sem egyéb más hivatalviselését nem őrizték meg a kútfők. Zsoldos Attila ugyan felvetette, hogy esetleg Szentemágócs

42 Wertner, 1899b. 658. p.

43 RD 124. sz.; RA 3054. sz.

44 RD 150. sz.

45 RD 151. sz.

46 Karácsonyi, 1900–1901. II. 120. p.

47 Anna minden bizonnyal Tengerdi Miklós fia László comes leánya volt. Ld. Wertner, 1898a. 60., 63. p.; Wertner, 1899b. 658. p.

48 Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1878–1920. I. 171. p.

49 Wertner, 1898a. 60. p.

50 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII. Ed. Georgius Fejér. Budaë, 1829–1844. (A továbbiakban: CD) V/3. 323. p.; Wertner, 1899b. 658. p.

nembeli Márk fia Márkkal vagy Türje nembeli Pósa fia Márkkal megfeleltethető lenne, azonban minden kétséget kizáróan egyik említett férfúval sem lehet azonosítani.⁵¹

Erzsébet asztalnokmestereit áttekintve elmondható, hogy egyikőjük sem nyert el királynéi udvari tisztsége mellett más jelentős — megyésispáni vagy országos főméltósági — címet, és a pályafutásukról eddig tudottak alapján karrierjük csúcspontját is Erzsébet környezetében érték el.

A királynéi pohárnokmester

A királynéi pohárnokmesterség esetében még az előbb említett asztalnokmesteri tisztségnél is rövidebb a listánk. Összesen egyetlen személy nevével találkozhatunk Erzsébet királynésága alatt: a keresztnévénél közelebből nem ismert Demeterével.⁵² A fentebb tárgyalt Márk mesterhez hasonlóan róla sem tudunk más biztosat azonkívül, hogy 1286-ban Erzsébet pohárnokmestereként szolgált.⁵³ Ugyanakkor Erzsébet egy 1282-ben kelt diplomájában, amelyben a baranyai nemesség gyűlésének ügyeiről rendelkezett, Aladár udvarispánja mellett egy bizonyos Demeter baranyai ispánt is saját bárójaként emlegetett,⁵⁴ aki akár megfeleltethető volna Erzsébet későbbi pohárnokmesterével is. Elképzelhetőnek tartom, hogy Demeter még baranyai ispánként került az ekkortájt az ország déli végeit kormányzó Erzsébet környezetébe, és ez a kapcsolat később királynéi udvari méltóság elnyeréséhez is segítette őt. De az is lehetséges, hogy mivel Baranya megye ekkor feltehetően Erzsébet kormányzata alá tartozott, a királyné nemcsak udvari méltóságviselőit, hanem megyésispánját is bárójának nevezte.⁵⁵ Mindenesetre akár azonos a két személy, akár nem, az bizonyosan kijelenthető, hogy Demeter pályafutásában Kun Erzsébet udvara jelentette a csúcspontot.

51 Zsoldos, 2011. 327. p.

52 CD V/3. 323. p.

53 Zsoldos, 2011. 295. p.

54 *unacum nostris baronibus, specialiter magistro Aladario iudice curie nostre et magistro Demetrio comite de Barana* – RD 143. sz.

55 Zsoldos, 2005a. 104. p.

A királynéi lovászmester

Az asztalnokmesteri méltósághoz hasonlóan Erzsébet lovászmesterei közül is csupán egyetlen személy nevét őrizték meg a kútfők, mégpedig Rátót nembeli Domonkos fia „Porc” Istvánét. Ahogy már a nevéből is sejthetjük, István igen tekintélyes rokonsággal büszkélkedhetett, ugyanis az itáliai eredetű Rátót nemzetség nádori ágából származott.⁵⁶ Apja, Domonkos egykor IV. Béla tárnokmestereként szolgált,⁵⁷ míg fivére, Roland (Loránd) számos megyésispáni és udvari méltóságviselés mellett, országbírói, szlavón báni és több ízben nádori kinevezést is elnyert.⁵⁸ Felesége, Aglent Zsámboki Miklós leánya volt, fiai: Domokos tárnokmester,⁵⁹ László szlavón bán és asztalnokmester,⁶⁰ valamint Kakas lovászmester⁶¹ révén pedig tőle származtak a Pásztóiak, a Tariak és a kazai Kakasok.⁶²

István pályafutását még IV. Béla király felesége, Mária királyné udvarában kezdte, ahol eleinte a lovászmesteri teendőket látta el, majd feljebb lépve a ranglétrán, 1265-ben a tárnokmesteri címet is elnyerte. A két király között kitört belviszály során viszont még ebben az esztendőben „pártot váltott”, és innentől kezdve már az ifjabb király hitvese, Erzsébet oldalán található meg lovászmesterként.⁶³ Az oldaltöltés ugyanakkor komoly következményekkel járt „Porc” István számára, mivel azontúl, hogy elesett királynéi tárnokmesteri állásától, tulajdonképpen karrierjében is visszalépésként könyvelhette el az ifjabb királynéi lovászmesteri kinevezését. Sajnos arról, hogy mi okozhatta a főúr életében ezt a gyökeres fordulatot, és hogy vajon megtalálta-e pártváltásával számításait, nem számolnak be forrásaink. Ám akár beteljesedtek reményei, akár nem, az ifjabb királyt és családját ezentúl mindenesetre példásan szolgálta. Kitartó hűsége V. István figyelmét sem kerülte el, és miután a lovászmester elfogta az ifjabb király egyik veszélyes ellenségét, a lázadó Aba nembeli Vata fia Lászlót, az uralkodó hálából és egyúttal kárpoztálasként a korábban elszenvedett veszteségeként jelentős

56 Engel, 2001. Rátót nem 1. tábla; Wertner, 1899b. 643. p.

57 Zsoldos, 2011. 298. p.

58 Zsoldos, 2011. 348–349. p.; Karácsonyi, 1900–1901. III. 8–9. p.

59 Engel, 2001. Rátót nem 3. tábla; Karácsonyi, 1900–1901. III. 12. p.; Zsoldos, 2011. 299. p.

60 Engel, 2001. Rátót nem 4. tábla; Wertner, 1899b. 658–659. p.; Zsoldos, 2011. 321. p.

61 Engel, 2001. Rátót nem 5. tábla.

62 Wertner, 1899b. 643. p.

63 Wertner, 1899b. 643. p.

birtokadományban részesítette alattvalóját,⁶⁴ amelyet még a későbbiekben egyéb más adományokkal is kiegészített.⁶⁵

Bár a források hiányossága miatt nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, de több mint valószínű, hogy „Porc” István Erzsébetet mind ifjabb királynéi, királynéi és özvegy királynéi évei alatt is megszakítás nélkül szolgálta egészen 1272 novemberéig.⁶⁶ Utána már nincs arra utaló adat, hogy továbbra is a királynéi udvarban maradt volna lovászmesterként, de mivel Erzsébet más, utána következő lovászmesteréről sincs tudomásunk, így István hivatalviselésének végét is elég nehéz megállapítanunk. Ugyanakkor már Wertner Mór is felvetette, hogy „Porc” István azonos lehet a bizonyos István tárnokmesterrel, aki 1273-ben viselte ezt a méltóságot IV. László udvarában.⁶⁷ Ez a megfeleltetés szerintem is joggal feltételezhető, hiszen egyfelől a gyermek László környezetére édesanyja minden bizonnyal hatással lehetett, és Erzsébet jó szívvel ajánlhatta be a család régi, kipróbált hívét ebbe a fontos pozícióba, másrészt István tárnokmesteri hivatalviselése magyarázatot szolgáltathat nekünk arra vonatkozóan is, hogy miért „tűnt el” a forrásokban Erzsébet udvarából 1272 novembere után.⁶⁸ Harmadrészt maga IV. László is egy 1277-es oklevelében Domonkos fia István hű szolgálatait újabb birtokadománnyal jutalmazta:⁶⁹ könnyen lehet, hogy a király ily módon a főúr tárnokmesteri tevékenységét értékelte. Ám, ha mindezek ellenére mégsem ugyanaz volna a két személy, István még így is viselt a királynéi udvarban betöltött szerepe mellett más jelentős tisztséget: előbb 1272-ben Trencsén, majd 1275-ben Veszprém vármegye élén állt.⁷⁰ Amennyiben viszont igaz a fentebbi megállapítás, és István valóban IV. László tárnokmestereként is működött, az megint csak azt bizonyítja, hogy Erzsébet komoly tényezőnek számíthatott a politikai életben, és adott esetben még az uralkodói udvar összeállítására is befolyással bírhatott.

64 ÁÚO XI. 545. p.

65 CD VIII/7. 361. p.

66 *ádár*, 2014. 269. p.

67 Wertner, 1899b. 665. p.; Zsoldos, 2011. 311. p.

68 Szintén lehetséges magyarázat lehet „Porc” István Erzsébet környezetéből való eltűnésére az anyakirályné informális régensségének bukása: az 1273 május-júniusának fordulóján bekövetkező politikai fordulat során a hatalmat magukhoz ragadó főurak egy csoportja Erzsébet számos kegyeltjét megfosztotta tisztségeiktől, így akár István lovászmester karrierje is „áldozatául” eshetett a hatalmi harcoknak. — Molnár Péter: Kézai Simon „hun-magyar alkotmánytana”. Egy elképzelés vélt és valós külföldi forrásai, valamint hazai fogalmi háttere és politikai közege. Bp., 2023. (Arpadiana XII.) 190. p.

69 CD VII/3. 80. p.

70 Karácsonyi, 1900–1901. III. 7–8. p.; Zsoldos, 2011. 310. p.

„Porc” István életútja egyúttal azt is bizonyítja, hogy az uralkodóváltások és az ezzel együtt bekövetkező politikai irányváltások sem tették feltétlenül szükségessé a királynéi udvar átszervezését, ellentétben a királyi udvaréval, bár az is igaz, hogy a lovászmesteri tisztség az udvari méltóságok közül kevésbé számított jelentősnek, és így valószínűleg kevésbé „versengtek” a különböző főúri csoportok tagjai e pozíció betöltéséért. Másfelől Erzsébet akaratának érvényesülését is jelezheti, hogy régi, „kipróbált” emberét megtarthatta pozíciójában, (sőt akár még a királyi udvarba is bejuttathatta).

A királynéi udvarispán

A királynéi udvar korábbi legmagasabb rangú méltósága, az udvarispán még a XIII. század második harmadában is igen jelentős tisztségnek számított. Ezt jelzi az udvarispánoknak a királynéi udvarhoz képesti viszonylagos jól dokumentáltsága: Erzsébet négy (míg menyee, Izabella öt) udvarispánját ismeri a történetudomány.

A legkorábban említett, Erzsébet mellett 1270-ben udvarispáni pozíciót betöltő Farkasról tudjuk, hogy mellette mosoni ispánként is tevékenykedett.⁷¹ Farkas nemzetségét sajnos nem lehet teljes bizonyossággal meghatározni a jelenlegi forrásadottságok mellett. Ugyanakkor Zsoldos Attila már rámutatott arra, hogy Farkas esetleg Kacsics nembeli Falkos fiával is azonosítható,⁷² bár más megoldás is elképzelhető.⁷³ Ha viszont a két személy valóban ugyanaz az ember volt — emellett szól az is, hogy Falkos fia is vállalt királynéi udvari méltóságot a későbbiekben —, akkor elmondhatjuk, hogy IV. László halála után is megtalálta számítását a politikai életben: Falkos fiáról ugyanis ismert, hogy 1295-ben nógrádi ispán lett, míg három évvel később már Habsburg Ágnes mellett találjuk királynéi pohárnokmesterként.⁷⁴

Farkas után a korszak egy jóval ismertebb figurája nyerte el Erzsébet udvarispáni méltóságát, mégpedig Csák nembeli dobóci Péter fia Domokos,⁷⁵ aki V. István halála után csatlakozott az özvegy királyné kíséretéhez. Bár Domokos tekintélyes rokonsága révén is magától értetődően a magyar társadalmi elithez

71 RA 1963. sz.; Zsoldos, 2011. 66. p.

72 Zsoldos, 2011. 301. p.

73 Engel, 2001. Kacsics nem 1., 3. tábla; Karácsonyi, 1900–1901. II. 267. p.

74 RA 4167. sz.; Zsoldos, 2011. 68. p.

75 Zsoldos, 2011. 298. p.

tartozott,⁷⁶ ő maga is szép karriert futott be: szűkebb családjából egyértelműen ő jutott a legmagasabbra.

Pályafutását István ifjabb király udvarában kezdte, ahol testvérével, Mihállyal udvari ifjúként szolgáltak először.⁷⁷ Majd 1262–1263-ban István pohárnokmestereként már udvari méltóságot is elnyert, még ha nem is a legtekintélyesebbet.⁷⁸ Az ifjabb király bizalmát Domokos — legalábbis a kezdetekben — hűségével hálálta meg: IV. Béla és fia belháborújában rendre István táborában lehetett megtalálni. A két király poroszlói békekötésekor is István embereként tüntették fel a szerződésben.⁷⁹ (Érdekes ugyanakkor, hogy István híveként IV. Bélával sem lehetett olyan ellenséges a viszonya, hiszen az öreg király még adományban is részesítette, amikor Domokos hírül vitte az uralkodó első fiúunokája, László herceg születését.⁸⁰ Bár ehhez azért hozzá kell tenni, hogy ez az eset különleges volt, és hagyományosan járt ilyenkor valamiféle jutalom a hírvivőnek, így valódi kapcsolatot nem igazán lehet vele bizonyítani.)

Ebben a feszültségekkel, pártviszályokkal terhes korszakban különösen felértékelődött Domokos István iránti hűsége, így a főúr gyorsan lépkedett előre a ranglétrán, olyannyira, hogy 1266-ban már az ifjabb király nádora lett,⁸¹ amit tulajdonképpen egész pályafutása csúcsának is tekinthetünk. Annak okát, hogy a későbbiekben miért nem jutott megyésispáni tisztségviselésnél fontosabb szerephez István kormányzatában, joggal kereshetjük abban, hogy 1267-ben — valószínűleg birtokai biztosítása érdekében — IV. Béla ország részébe távozott.⁸² Ugyan ez a kisebb megingás Domokos karrierjét némileg visszavetette, de a főúr továbbra is erős szálakkal kötődött István királyhoz és családjához még annak halála után is: Erzsébet egyik legnagyobb támasza lett az uralkodóváltás zavaros időszakában. Domokos 1272. augusztus–szeptember fordulóján, még László ko-

76 Engel, 2001. Csák nem 2. tábla. Csák nembeli Domokos rokonságával kapcsolatban egyébként felmerült, hogy a főúr azonos lehet a Stájer rímes krónikában Kőszegi Iván vejeként említett Domokossal. Ld. Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed. Josef Seemüller. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V. Hannover, 1890–1893. 935. p.; Rudolf Veronika: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. Bp., 2023. (Arpadiana XV.) 510. p.

77 Zsoldos, 2005a. 117. p.

78 Wertner, 1899b. 650. p.

79 CD IV/3. 160–163. p.

80 CD IV/3. 138. p.

81 Wertner Mór: Az árpádkori nádorok genealógiája. In: Turul, 16. (1898) 73–78., 113–125. p. (A továbbiakban: Wertner, 1898b.) 117. p.

82 Karácsonyi, 1900–1901. I. 299. p.

ronázása előtt, amikor Gutkeled nembeli Joachimmal és szövetségeseivel ellenlábás főurak egy csoportja megtámadta Erzsébet Székesfehérvár közelében álló udvarházát,⁸³ testi épsége árán is megvédte úrnőjét. Az özvegy királyné később egy diplomájában is megemlékezett arról, hogy Domokos mester szeme láttára csavarta ki a kardot az egyik rátörő hűtlen kezéből, miközben annak társai életveszélyesen megsebesítették őt. A főúr azonban túlélte az esetet, és Erzsébet sem feledte meghálálni híve segítségét: Hagymás királynéi birtokot minden tartozékával, valamint a drávai és dunai vám bevételeivel együtt Domokosnak adományozta.⁸⁴

Minden bizonnyal ez a példás magatartás lehetett az alapja Domokos 1273-as királynéi udvarispáni kinevezésének is, amit nem sokkal később egy még rangosabb tisztség, a királynéi tárnokmesterség elnyerése követett. A források tanúsága szerint Domokos először valamikor 1276 előtt lett Erzsébet tárnokmestere, majd 1279 és 1280 között szolgált ebbéli minőségében.⁸⁵ Ugyanakkor azt sem tartom kizártnak, hogy Domokos a köztes időszakban is betölthette a méltóságot, mivel nincs nyoma annak, hogy ekkortájt más is működött volna Erzsébet tárnokmestereként, illetve Domokos más tisztségviselése sem ismert ebből az időből. Az azonban bizonyos, hogy Domokos mester 1279–1280 táján Erzsébet megbízásából tevékenyen részt vett a korábban jogtalanul elidegenített földek felmérésében és visszaszolgáltatásában, (legtöbbször Erzsébet anyósa, Mária királyné egykori intézkedéseit bírálta felül), illetve Erzsébet szepesi kormányzata ideje alatt is fontos szerepet játszott.⁸⁶

Az úrnő és alattvalója között azonban nemcsak munka-, hanem tényleges személyes kapcsolat is fennállhatott: Domokos valóban közel állhatott Erzsébet szívéhez, hiszen az özvegy királyné László király diplomája szerint még a főúr egyik gyermekének, Miklósnak a keresztszülőségét (*filius spiritualis*) is elvállalta.⁸⁷

Domokos IV. László halála után sem fordított hátat a politikának, előbb az új uralkodó, III. András szolgálatába szegődött, és a magyarok egyik követeként működött közre a hainburgi békekötésnél, majd 1293-ban András édesanyja, Morosini Thomasina tárnokmestere lett.⁸⁸ 1296-ban még szintén az anyakirályné környezetében találjuk: igaz már nem tárnokmesteri minőségben, de Thomasina

83 Kádár, 2020. 49. p.

84 RD 102. sz.

85 Zsoldos, 2011. 75. p.

86 RD 117–118., 120., 125. sz.

87 RA 3053. sz.

88 Karácsonyi, 1900–1901. I. 300. p.; Zsoldos, 2011. 76. p.; Zsoldos, 2005b. 388. p.

udvarában bíraskodott egy birtokperben.⁸⁹ Domokos még 1300-ban is életben volt, azonban ezután eltűnt a forrásokból, így valószínűsíthető, hogy valamikor ekkortájt hunyhatt el.⁹⁰

Domokos hosszú pályafutása során a különböző udvari méltóság- és a nádori hivatalviselés mellett több ízben is elnyert megyésispáni kinevezést: 1263-ban zempléni ispánként tevékenykedett, nádorságával egy időben bácsi és szebeni ispán is volt, majd három évvel később baranyai ispán. A valkói ispánságot először még István király alatt vezette, de 1283-ban és 1293-ban ismét a megye élén állt.⁹¹

Összegezve tehát Domokos életútját elmondható, hogy az Erzsébet udvarában eltöltött esztendőik pályafutásának második, felfelé ívelő szakaszában jelentették a csúcst, míg, ha a teljes karrierképet nézzük, akkor a nádori hivatalviselése sokkal meghatározóbb volt, hiszen a későbbiekben is egykori nádorként hivatkoztak rá, és nem mint egykori királyneői tárnokmesterre.⁹²

Az Erzsébet következő udvarispánjaként említett férfiú, Csete fia forrói Aladár egyike volt azoknak a feltörekvő, kevésbé előkelő családdal bíró nemeseknek, akiknek szerényebb származásuk ellenére is sikerült igazán szép karriert befutniuk. Aladár Fejér megyei kisbirtokosként került még Erzsébet ifjabb királyné udvarába,⁹³ ahol 1262 és 1263 között már rögtön tárnokmesteri pozícióba is került.⁹⁴ A kinevezése azonban nem volt előzmény nélküli, hiszen ahogy arról V. István birtokadományozó oklevelei is megemlékeztek, Aladár mester korábban IV. Bélának és az ifjabb királynak is jó szolgálatot tett, többek között három évig követként képviselte a Magyar Királyság érdekeit Bizáncban,⁹⁵ és ő volt az is, aki

89 ÁÚO X. 233. p.

90 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XV. Collegit et digessit Tade Smiciklas. Zagrabiae, 1904–1934. VII. 384. p.

91 Wertner, 1897. 446. p.

92 ÁÚO X. 233. p.

93 Engel, 2001. Forrói család. Forrói Aladár 1255-ben bukkant fel először a forrásokban, amikor megkapta Forró birtokot, ahonnan családja későbbi előneve is származott. Ld. Wertner, 1897. 653. p.

94 Zsoldos, 2011. 282. p.; Wertner, 1898b. 663. p.

95 RA 1792. sz.; Csete fia forrói Aladár követjárásáról Bácsatyai Dániel az Árpádok követeivel foglalkozó tanulmánya nyújt további információkat, illetve Zsoldos Attila is kitért személyére a nemrég megjelent munkájában. Ld. *Bácsatyai Dániel*: Követek és követjárások az Árpád-korban. In: Századok, 159. (2025) 5–62. p.; *Zsoldos Attila*: Követek és érdemek. Észrevételek Bácsatyai Dániel tanulmányához. In: Századok, 159. (2025) 613–620. p.; *Bácsatyai Dániel*: Előkelő követek. Válasz Zsoldos Attila észrevételeire. In: Századok, 159. (2025) 621–625. p.

Istvánnak hírül hozta László herceg születését is.⁹⁶ A hírvivő szerepe úgy látszik nem állt távol Aladártól, mivel Erzsébet egyik diplomája arról számolt be, hogy Mária királyné is tőle tudta meg a kis herceg világrajöttét, amiért szintén birtokadományban részesült.⁹⁷

Bár az előbbieken alapján Aladár és az uralkodócsalád kapcsolata meglehetősen idillinek tűnik, a főúr valamikor 1264 után az oklevelek tanúsága szerint olyannyira magára haragította István királyt, hogy az a korábban neki ajándékozott földektől is megfosztotta.⁹⁸ Ugyan a viszony megromlásának közelebbi okai nem ismertek, de valószínűsíthető, hogy Aladár István iránti hűsége a két király belviszálya során megingott, és átpártolhatott Bélához.

István elhunytá után viszont Aladár kétségtelenül újra Erzsébet kegyeibe férközött, hiszen az özvegy királyné nem sokkal férje halálát követően visszaadta neki a korábban elkobzott Orjavica királynéi földet,⁹⁹ és IV. László is anyja kérésére erősítette meg 1273 januárjában István korábban Aladárnak írt kiváltságlevelét.¹⁰⁰

1274-ben már az ifjú királyné, Izabella asztalnokmestereként találkozhatunk vele a forrásokban, minden bizonnyal Erzsébet ajánlásának köszönhetően. Ezt a szerepet 1277-től 1279-ig ismét ő töltötte be, ám mellette már a nógrádi ispáni címet is magáénak tudhatta 1277-ben.¹⁰¹ Igen érdekes adat, hogy Aladár ugyanebben az esztendőben királynéi tárnokmesteri minőségében egyike azoknak a főuraknak, akik László nevében tárgyaltak a király öccse, András herceg és Rudolf római király leánya, Habsburg Klemencia eljegyzéséről.¹⁰² Különösen figyelemreméltó, hogy Aladáron kívül csupán a korábbi nádort, Rátót nembeli Rolandot tüntették fel a világi előkelők közül. Könnyen felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon az eleve szerényebb családi kapcsolatokkal rendelkező és nem is a legrangosabb tisztséget betöltő Aladár mégis hogyan kerülhetett ilyen fontos pozícióba. Magyarázatul leginkább az szolgálhat, hogy Aladár valószínűleg nem az éppen csak nagykorúsított, de még mindig csupán tizenötéves László király pártfogásának köszönhetően, és nem is az ifjú királyné udvari bárójaként nyerte el a fontos megbízatást, hanem sokkal inkább Erzsébet bizalmi embereként. Azt

96 RA 1809. sz.

97 RD 103. sz.

98 RA 2347. sz.; RD 103., 115. sz.

99 RD 103. sz.

100 RA 2347. sz.

101 Wertner, 1897. 653. p.; Wertner, 1898b. 662. p.

102 CD V/2. 388–389. p.

pedig, hogy az anyakirályné és a híve között továbbra sem szűnt meg a jó kapcsolat, még azután sem, hogy a főúr Izabella környezetébe került, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Aladár 1282-ben már újfent az özvegy királyné szolgálatába állt: Erzsébet udvarispánja lett.¹⁰³ Majd igazolva a két párhuzamosan egymás mellett működő királynéi udvarok közti átjárhatóságot, 1290-ben újra Izabella udvarának vezetőjeként tűnt fel.¹⁰⁴

III. András uralkodása idejéből nem maradt ránk semmilyen adat Aladár messter ténykedéséről, meglehetősen, nem sikerült alkalmazkodnia az uralkodóváltással megváltozott körülményekhez, de az sem zárható ki, hogy idős korára tekintettel maga döntött úgy, hogy háttérbe vonul. Ez utóbbinak azonban némileg ellentmond az a tény, hogy Aladárt 1309-ben ismét az aktuális királynéi udvarban találjuk: az idős főúr ezúttal I. Károly hitvesét, Mária királynét szolgálta udvarbíróként (*iudex curiae reginae*).¹⁰⁵

Ezután már nem töltött be az előbbiekhöz mérhető fontosságú tisztséget, de még 1310-ben is életben volt,¹⁰⁶ így az Árpád-korban hosszúnak számító életet mondhatott magáénak.¹⁰⁷

Áttekintve Csete fia Aladár pályafutását, láthatjuk, hogy számára is a királynéi udvar jelentette a karriercsúcsot. Az ő esetében az a különleges, hogy három különböző királyné környezetében is képes volt elnyerni vagy az udvarispáni/udvarbírói, vagy a még nagyobb presztízű tárnokmesteri méltóságot, ami figyelembe véve a körülményeket — társaihoz mérten kevésbé előkelő származás, folyamatosan változó politikai környezet — nem kis teljesítmény volt részéről.

Erzsébet utolsó ismert udvarispánjáról, Sebesről sajnos jóformán semmilyen más adat nem áll rendelkezésünkre azonkívül, hogy 1282-ben töltötte be ezt a pozíciót: sem nemzetségneve, sem egyéb más hivatalviselése nem ismert.¹⁰⁸

103 RD 143. sz.

104 RD 239. sz.

105 Engel, 1996 71. p.; Kristó Gyula: Károly Róbert családja. In: *Aetas*, 20. (2005) 4. sz. 17–18. p.; Bartha Annamária: A királynéi udvarbírói tisztség és viselői Károly Róbert uralkodása idején. In: *Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia* (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk. Tóber Márta, Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 91–93. p.

106 Aladár fiai Amadé nádor előtt pereskedtek birtokügyekben, amely során az édesapát is élőként említették. Ld. *Zsoldos Attila: Kassa túsza*. (Pillanatfelvételek 1311-ből Aba Amadé familiájáról). In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 3–4. sz. 345–362. p.

107 *Zsoldos*, 2005a. 100. p.

108 RD 150. sz.; *Zsoldos*, 2011. 351. p.

A királynéi tárnokmester

Mint azt már korábban is említettem a tárnokmester az 1250-es évekre nemcsak a királyi udvarban vette át a vezető pozíciót, hanem ezzel párhuzamosan a királynéiban is, így ennek megfelelően Erzsébet udvarának is legfontosabb méltósága volt. Jelentőségét mutatja az is, hogy Erzsébet udvari bárói közül a tárnokmesterre vonatkozólag maradt fenn a legtöbb adat. V. István hitvesének tárnokmesterei esetében királynésága mindhárom szakasza alatt szinte végig lehet tudni, kik töltötték be aktuálisan a tisztséget: összesen öt ilyen személyt olvashatunk ki a forrásokból.¹⁰⁹

Az elsőként említett 1262–1263-ig tárnokmesteri feladatokat ellátó Csete fia forrói Aladárról már korábban volt szó. Az utána következő Petenye származását és életútját illetően sajnos meglehetősen homályban tapogatózunk, ugyanis azt leszámítva, hogy valamikor 1264 és 1270 között viselte a tárnokmesteri méltóságot Erzsébet udvarában, nem sok mindent őriztek meg róla a kútfők.¹¹⁰ Kádár Tamás tanulmányában ugyanakkor az I. Károly alatt kérészéletű tartományuraságot kiépítő Petenye fia Péter apjával azonosította a főurat, nevének ritka hangzására és birtokainak elhelyezkedésére támaszkodva.¹¹¹ Így bár Petenye nemzetsége továbbra is ismeretlen, de legalább közelebbi rokonságát már ismerjük. A család már a 13. század eleje óta építgette zempléni birtokegyüttesét, megalapozva a későbbi tartományúri ambíciókkal rendelkező leszármazottjuk karrierjét. Azt, hogy Petenye mennyiben járult hozzá fia felemelkedéséhez, a források tükrében lehetetlen megmondani, de elképzelhető, hogy Erzsébet bárójaként fiát olyan kapcsolatokhoz tudta juttatni, amelyeket Péter a későbbiekben hatékonyan kamatoztathatott.¹¹²

Erzsébet harmadik tárnokmesteréről, Monoszló nembeli Gergely fia Gergelyről viszont már annál többet tudunk.¹¹³ Gergely mester személye azért is különösen izgalmas a királynéi udvar kapcsolatrendszerének feltárása szempontjából, mert őt a fentebb tárgyalt urakkal ellentétben a hivatalviselésen túl rokoni szálak is fűzték Erzsébethez.¹¹⁴

109 Zsoldos, 2011. 68., 75. p.

110 RD 85. sz.

111 Kádár, 2017. 99–100. p.

112 Zsoldos Attila: Az özvegy és a szolgabírák. In: Századok, 137. (2003) 804. p.

113 Zsoldos, 2011. 304. p.

114 Jakubovich, 1922–1923. 14–17., 19. p.; Zsoldos, 2005a. 102. p.; Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybeccskerek, 1892. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) 597–614. p.

Gergely családja azonban nemcsak az uralkodó dinasztiával, hanem az akkori legbefolyásosabb nemesi famíliákkal és nemzetségekkel is rokonságban állt. Monoszló nembeli Gergely szűkebb családja is igen tekintélyes személyeket tudott felmutatni. Apja, Tamás fia Gergely egykor krassói ispán volt, és valószínűleg a két Monoszló nembeli Gergely közül ő lehetett az is, aki 1269-ben betöltötte a kunbírói tisztséget — talán éppen a kun atyafiságnak köszönhetően.¹¹⁵ Fivérei közül Egyed emelkedett a legmagasabbra, aki felért az udvari hierarchia csúcsára: előbb V. István, majd IV. László tárnokmestereként szolgált. Sőt számos megyésispáni kinevezése mellett 1273-ban a Boszniai és a Macsói bántáság élén is állt.¹¹⁶ Másik testvére, az egyházi vonalon mozgó Péter szintén István kipróbált emberének számított, aki pályafutását az ifjabb király udvarában még alkancellárként kezdte, ám IV. Béla halála után már az erdélyi püspöki székben találhatjuk, amelyet egészen 1307-es haláláig töltött be.¹¹⁷

Azt, hogy a három fivért V. István uralkodása alatt mind fontos pozíciókban találjuk (Péter erdélyi püspök, Egyed V. István tárnokmestere, míg Gergely Erzsébeté), nem lehet a véletlen vagy a szerencse művének tulajdonítani: Gergely révén, akinek neje Erzsébet húga volt, ugyanis a Monoszlók sógorságban álltak az uralkodói párral. Bár az esküvő pontos dátuma nem ismert, de biztosan 1254 után kerülhetett rá sor, mert Erzsébet csakis István feleségeként (királynéként) adományozhatta hozomány gyanánt Pány királynéi földet az ifjú párnak.¹¹⁸

A frigyből a felek kölcsönösen profitáltak: a Gergely-fiak egyfelől gyorsan haladtak előre a ranglétrán, másfelől egészen István haláláig a királyi pár leghűségesebb embereinek számítottak. Az uralkodó Gergelyt 1271-ben például vasvári ispánként a forrongó nyugati határszélre küldött magyar seregek egyik fővezérévé nevezte ki, és nem is csalódott hívében, aki vitézül helytállt, és legyőzte a lázadó Kőszegi Henrik csapatait, valamint Sopront is sikeresen visszavette.¹¹⁹

Mindezek fényében egészen érthetetlennek tűnik, hogy István halála után miért támadtak rá a Monoszló fivérek az özvegy királynéra, akit korábban nemcsak,

115 Wertner, 1899a. 167. p.; Zsoldos, 2011. 303. p.

116 Zsoldos, 2011. 299. p.; Wertner, 1899b. 656., 665. p.

117 Zsoldos, 2011. 344. p.; Karácsonyi, 1900–1901. II. 379.; Hunyadi Sándor: Az egyházi elit változásai az Árpád-kor végén. (1270–1301). In: Micae mediaevales XII. Fialat történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Hunyadi Sándor et al. Bp., 2023. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 18.) (A továbbiakban: Hunyadi, 2023.) 55. p.; Font, 2024. 99. p.

118 RD 324. sz.; Jakubovich, 1922–1923. 14., 16–17. p.

119 RA 2167., 2389. sz.

hogy hűen szolgáltak, de ráadásul még családi kapocs is összefűzte őket. Felmerült lehetséges magyarázatként, hogy a Gutkeled–Kőszegi párt térnyerése miatt (akik Erzsébetet és fiát is befolyásuk alatt tartották), a hatalomból egyre inkább kiszoruló Monoszlók a gyermek László helyett inkább annak unokatestvérét, az Árpád-dinasztia egyetlen felnőtt, még életben lévő férfi tagját, Béla macsói herceget (Anna hercegnő és Rosztyiszlav fia) kívánták volna trónkövetelőként felléptetni.¹²⁰ Ám ezt a megoldást igen kétségessé teszi, hogy Béla hercegnek IV. Béla leányági unokájaként meglehetősen kevés esélye lehetett a törvényes fiúörökös, László, (de még annak öccse, András herceg) ellenében is a trón megszerzésére, másrésztől nincs nyoma annak sem, hogy közte és a Monoszlók között bármilyen kapcsolat lett volna, miközben Gergely, Erzsébet és László még rokonságban is álltak egymással.¹²¹

Szintén kevésbé elképzelhető, hogy a Joachimmal bűnös viszonyt folytató Erzsébetet akarták volna megleckéztetni István király megbotránkozott hívei.¹²² Sokkal valószínűbb, hogy Egyed és Gergely mester elsősorban nem a királyné személyének üzentek hadat, hanem inkább ellenlábasaiknak, Gutkeled nembeli Joachimnak és szövetségeseinek, elkeseredett tettükkel pedig csak megpróbálták visszaszerezni a királyné és egyúttal a kis király feletti gyámságot.¹²³

Mindenesetre akármilyen volt is Gergelyék motivációja, akciójuk sikertelen maradt (többek közt épp annak a már korábban is emlegetett Csák nembeli Domokosnak köszönhetően, aki később Gergely utódja lett a tárnokmesteri hivatalban), és ezután nemhogy a királyné közelében, de még az országban sem volt maradásuk: V. István korábbi nagy ellenfele, II. Ottokár udvarába menekültek.¹²⁴

A kenyértörés az özvegy királyné és sógorai között azonban nem volt tartós, a két fivér, mihelyst kedvezőbbé váltak számukra a körülmények (Joachimék visszaszorultak), hazatértek, és Erzsébet sem mutatkozott haragtartónak, ugyanis

120 *Kádár*, 2020. 57., 63. p.; *Font*, 2024. 102–103. p.; *Szabó Károly*: Kun László 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar történelmi életrajzok) 6. p.

121 *Zsoldos*, 2005a. 130. p. Béla herceg további sorsáról ld. *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: *Fons*, 16. (2009) 411–429. p.

122 *Kádár*, 2020. 57–58. p.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II. Bp., ²1899. (A továbbiakban: *Pauler*, 1899.) II. 302–303. p.; Gutkeled nembeli Joachim személyéről és politikai szerepéről bővebben ld. *Kiss-Komjáthy Andor*: „Qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit”. Gutkeled nembeli Joachim személye és szerepe. In: *Fons*, 30. (2023) 273–310. p.

123 *Kádár*, 2020. 64. p.

124 *Kádár*, 2020. 53. p.

1273-ban mind Gergelyt, mind testvérét ismét fontos pozíciókban találjuk.¹²⁵ A királyné és a főúr személyes kapcsolatukat is rendezte, amit jól mutat az is, hogy Erzsébet kárpótolván hűgát (és annak férjét) az elkobzott hozományért cserébe újabb királynéi földdel ajándékozta meg ő(ke)t.¹²⁶ Az adomány, illetve a megyésispáni kinevezések egyúttal szintén azt bizonyítják véleményem szerint, hogy Gergely (és fivére) támadása nem a királyné ellen irányult, hiszen azt Erzsébet aligha bocsátotta volna meg ilyen könnyedén.

Gergely mester 1274 után már a források tanúság szerint nem töltött be semmilyen kiemelkedő tisztséget, így vagy felesége esetleges halála és ilyen formán az uralkodóval való rokoni kapcsolatok kihűlése, vagy politikai sikertelensége miatt, de visszavonult a közéletől. Utoljára 1283-ban tüntették fel a források élő személyként.¹²⁷

Végignézve Monoszló nembeli Gergely karrierét, láthatjuk, hogy pályafutásában döntő szerepet játszott házassága, hiszen a rokonság Erzsébettel — főleg István uralkodása alatt — számos megbecsült méltóság elnyeréséhez segítette. Gergely személyének jelentőségét jelzi, hogy a királyi oklevelek méltóságsorában is rendre felbukkant, és nem is csak királynéi tárnokmesteri hivatalviselésé ideje alatt¹²⁸ (egy 1273-as diplomában például még vasi ispánként is megelőzi a sorban Farkas királynéi udvarispánt¹²⁹). Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy testvérei: Egyed és Péter valószínűleg még ügyesebben kamatoztathatták a család kapcsolati tőkét, mint Gergely (akinek karriercsúcsát a királynéi tárnokmesterség jelentette), hiszen ők már egyenesen az uralkodó udvarában töltöttek be fontos tisztségeket, sőt Egyed még országos méltóságot is viselt élete során.

Erzsébet következő tárnokmesterének neve már ismerős lehet számunkra: Csák nembeli Domokos, akinek pályafutását már fentebb áttekintettem.

A királyné utolsó nevesített tárnokmestereként Hahót nembeli Csák fia Csákot őrizték meg nekünk a források. Csák családja hivatali elődeihez hasonlóan szintén a magyar társadalmi elithez tartozott.¹³⁰ Nagyapja, Buzád fia Buzád számos megyésispáni cím mellett a szőrényi báni méltóságot is magáénak mondhatta,¹³¹

125 *Wertner*, 1899a. 167. p.

126 RA 2524. sz.

127 *Wertner*, 1899a. 168. p.

128 RA 1959., 1963., 2019., 2119., 2128., 2130., 2150., 2158., 2167., 2172., 2174., 2203., 2207–2208., 2211., 2213.sz.

129 RA 1963. sz.

130 *Engel*, 2001. Hahót nem 2. tábla.

131 *Zsoldos*, 2011. 291. p.

míg apja, a későbbi erdélyi vajda, Csák IV. Béla udvarában a lovászmesterségtől egészen a tárnokmesteri méltóságig jutott 1259-ben.¹³² Az idősebb Csákot IV. Béla még ebben az esztendőben a stájer herceggé megtett István fia mellé rendelte szolgálni. Csákkal tarthatott fia, az ifjabb Csák is. Bár Zsoldos Attila archontológiájában az idősebb Csákot tüntette fel hercegi pohárokmasterként, valószínűbb, hogy ezt a pozíciót inkább fia tölthette be, ahogyan Karácsonyi János és Tóth Melinda is vélték korábban.¹³³ Egyfelől az apa számára a korábbi tárnokmesteri tisztséghez igen nagy visszalépésnek számított volna — az ő esetében inkább a hercegi tárnokmesterség (1260) az, ami reálisabbnak tűnik —, másfelől a karrierjét még 1256-ban kardhordóként, majd gorai ispánként indító ifjú Csák pályafutásának ideális következő állomás lehetett ez a méltóság.¹³⁴

Erzsébet későbbi bárója ezután Orbász megye élén tűnt fel 1266-ban, a megyésispáni címet három évig viselte. Arról sajnos közelebbi információ nem áll rendelkezésünkre, hogy Csák mikor került István özvegyének udvarába, de az biztos, hogy karrierje csúcspontjának az 1286-os királynéi tárnokmesterségét tekinthetjük.¹³⁵

Konklúzió

Mint ahogy az már a történeti kutatásban ismert, a királynéi udvar hierarchiájának csúcán Erzsébet korában már a tárnokmester állt, az udvarispán pedig őt követte a ranglétrán.¹³⁶ Ezt egyfelől a királyi oklevelek méltóságsoraival tudjuk alátámasztani, ahol Erzsébet bárói közül egy-két kivételtől eltekintve egyedül a tárnokmester neve jelent meg, másrészt róluk is maradt fent a legtöbb információ. A tárnokmesteri poszt vezető szerepét mutatja az is, hogy kizárólag e tisztség betöltőit ismerjük Erzsébet királynéságának mindhárom szakaszában, illetve, hogy Petenyétől eltekintve V. István hitvesének mindegyik tárnokmestere viselt élete során legalább megyésispáni címet a királynéi udvari méltósága mellett, de Csák nembeli Domokos például még ifjabb királyi nádor is volt.

A tárnokmester mellett az udvarispán emelkedett még ki az udvari méltóságok közül, amit az is bizonyít, hogy Erzsébet Csák nembeli Domokos és Csete

132 Zsoldos, 2011. 292. p.

133 Zsoldos, 2011. 292. p.; Karácsonyi, 1900–1901. II. 125. p.; Tóth, 1976. 3. p.

134 Zsoldos, 2011. 293. p.

135 RD 150. sz.

136 Zsoldos, 2005a. 97. p.

fia Aladár személyében legtekintélyesebb és leghűségesebb embereit bízta meg ezzel a feladattal.

A három szerényebb rangú udvari méltóság esetében Farkas Csaba királyi udvarra vonatkozó vizsgálatának módszereit alkalmazva valószínűsíthetjük,¹³⁷ hogy a lovászmester Erzsébet udvarában is előrébb állt az asztalnok- és pohárnokmesterhez képest. Ezt a feltevést igazolja egyrészt, hogy a három tisztség viselői közül Rátót nembéli „Porc” István lovászmester rendelkezett a legbefolyásosabb rokonsággal (Demeter pohárnokmesternek és Márk asztalnokmesternek még a családját sem lehet biztosan megállapítani, mert szinte semmit sem őriztek meg róluk a források), és egyedül ő tudott udvari méltósága mellett megyésispáni ki nevezést is elnyerni. Másfelől István Erzsébetet mint ifjabb királynét kezdte még szolgálni, és feladatát megszakítás nélkül látta el egészen a királyné megözvegyüléséig, míg Erzsébet asztalnok- és pohárnokmestereiről csak özvegy királynésága alatt tudunk.

Ugyan nem a királynéi udvar tisztségei számítottak a legelőkelőbbnek, de ezen címek elnyerése is megtiszteltetésnek számított: azaz, ha valaki korábban magasabb rangú pozíciót töltött is be, sem kell feltétlenül visszalépésről vagy mellőzöttségről beszélnünk, hanem felfogható az országos bárók között szokásosnak mondható szerepcseréként is.¹³⁸

Ha Erzsébet udvarát más késő Árpád-kori királynék — Anjou Izabella, Kujáviai Fenenna és Habsburg Ágnes — udvarának kontextusában vizsgáljuk, akkor megfigyelve az ismert udvari bárók nemzetségeit, kijelenthetjük, hogy a korszakban a királynéi udvari méltóságviselők igen tekintélyes rokonsággal büszkélkedhettek, és csak elvétve akadtak olyan feltörekvő, szerényebb származású főurak, mint Csete fia Aladár.¹³⁹ Az udvari bárók tekintélyét igazolja az a tény is, hogy jórésük viselt élete során más egyéb jelentős tisztséget is királynéi udvari méltósága mellett (legalább megyésispáni tisztséget, de akár országos méltóságot is elnyertek). Ebből a szempontból, ha nem is nagyon jelentős az eltérés az egyes királynék esetében, de az azért megfigyelhető, hogy amint haladunk előre az időben, úgy válik egyre biztosabbá, hogy a királyné bárói más fontos tisztséget is felmutathatnak pályafutásukban.¹⁴⁰

Egy fokkal nagyobb a különbség a királynéi udvarok között, ha azt nézzük, hogy az adott főúr karrierjében hol helyezkednek el a királynéi udvarban eltöltött

137 *Farkas*, 2017. 87–102. p.

138 *Zsoldos*, 2005a. 102–103. p.

139 *Zsoldos*, 2011. 64–75. p.

140 Uo.

esztendők. A késő Árpád-kori királynék méltóságviselőinek karrierképét vizsgálva általánosságban elmondható, hogy az ország legelőkelőbb nemesei számára a királynéi udvarban betöltött pozíció köztes állomás lehetett pályafutásukban, ahogyan ezt Zsoldos Attila is megfogalmazta monográfiájában. Erzsébet esetében ugyanakkor ez a kép némileg árnyalható, udvarában ugyanis többnyire karriercsúcsként értelmezhetőek az adott méltóságviselések: a környezetében megforduló főurak életében legtöbbször (a tizenegy méltóságviselőből tíznél)¹⁴¹ a királynéi udvari méltóság jelentette a csúcsot. Mindezek alapján elmondható, hogy bár Erzsébet udvari méltóságviselői is kétségtelenül a magyar társadalmi elit részét alkották, de Izabella, illetve III. András feleségeinek báróihoz képest ők inkább a politikai élet másodvonalas szereplői lehettek. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy az ő udvarának összeállítására kevésbé nyomták rá bélyegüket a hatalomért egymással versengő bárói csoportok. Részben azért, mert Erzsébet határozottabban tudta képviselni érdekeit a korszak más királynéihoz képest, részben pedig azért, mert Erzsébet életének nagy részében csak az ország „második” királynéja volt, így udvara a magyar társadalmi elit elsővonalas képviselői számára nem tűnt olyan vonzósnak. Ezáltal viszont Erzsébetnek — özvegy királynésága idején — lehetősége nyílt arra, hogy saját maga válogassa meg udvari hivatalnokait.

A legnagyobb különbséget egyébként az általam vizsgált királynéi udvarok között épp a királyné és alattvalói közötti személyes kapcsolat megléte vagy hiánya jelentette, ami egyértelműen Erzsébet udvarának különlegességét mutatja, hiszen egyedül itt van nyoma annak, hogy a bárók személyesen is kötődtek őr-nőjükhöz.

Összevetve Erzsébet királynéságának három szakaszát, szembevetendő, hogy amíg férje életben volt, addig leginkább az ő embereivel találkozhatunk hitvese mellett is.¹⁴² Ám Erzsébet megözvegyülvén átvette az irányítást udvara felett, és

141 Amennyiben „Porc” István személye valóban megegyezne IV. László későbbi tárnokmesterével, úgy pályafutásában természetesen neki sem a királynéi udvar jelentené a karriercsúcsot, ám mivel ennek minden kétséget kizáró bizonyítása a jelenlegi forrásadottság tükrében lehetetlen, így én a főúr esetében csak a pályájáról biztosan tudott tényekre támaszkodtam.

142 Erzsébet udvarában férje haláláig megfordult főurak közül összesen öt udvari méltóság betöltője ismert, közülük hárman is egyértelműen köthetők V. Istvánhoz: Rátót nembeli Domokonkos fia „Porc” István ifjabb királynéi, majd királynéi lovászmester, Csete fia forrói Aladár ifjabb királynéi tárnokmester és végül Monoszló nembeli Gergely fia Gergely királynéi tárnokmester. Ha pedig az egyházi méltóságokat nézzük, akkor ez a tendencia még erőteljesebben érzékelhető, ugyanis Erzsébet királynéságának első két szakaszában mindössze két személyről tudunk, akik fontos pozíciót töltöttek be a királynéi kancelláriában, és mindketten férje embereinek

több olyan főurat is, akik korábban személyesen neki tettek jó szolgálatot (például Csák nembeli Domokos vagy Hahót nembeli Jakab), fontos pozíciókhoz juttattott. Így tehát elmondhatjuk, hogy Erzsébet környezetében más Árpád-kori királynékkal ellentétben nemcsak az alacsonyabb rangú szolgálók körében találhatjuk meg a királyné híveit, hanem a korszakban egyedülálló módon az udvari méltóságok között is.¹⁴³

Az Erzsébethez kötődő főurak három csoportját különböztettem meg. Az első, talán legegységelműbb csoportba tartozók egyenesen rokonságban álltak a királynéval. Erre találunk példát mind a világi, mind az egyházi méltóságok körében is.¹⁴⁴ A második csoportba azokat a főurakat soroltam, akikről Erzsébet okleveleiben mint híveiről emlékezik meg, és akik a privilégiumokban közelebből is kifejtett szolgálatukért cserébe nyertek királynéi birtokadományt. Az utolsó csoportban azokat a főurakat találhatjuk, akikről közelebbi információink nincsen, hogy pontosan mivel is érdemelték ki Erzsébet bizalmát, de pályafutásukat tekintve erősen valószínűsíthetjük, hogy ők is Erzsébet emberei voltak.¹⁴⁵

Mindezek mellett ki kell még térni a IV. László uralkodása alatt két párhuzamosan működő királyné — anyós és meny — udvarának viszonyára is. Egyrészt, ahogyan az már az előzőkből is kiderült, a királynéi udvar Erzsébet bárói számára a karrierútsíkot jelentette, míg Izabellánál már inkább köztes állomásként értelmezhetjük. Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen kapcsolat fedezhető fel a két királynéi udvar között, akkor elmondhatjuk, hogy az ifjú királyné, Anjou Izabella

számítottak: Fülöp ifjabb királynéi, majd királynéi kancellár, illetve Kán nembeli László fia Miklós királynéi alkancellár.

143 Ld. 4. függelék.

144 Uralkodói mintára a királyi hitvesek — így Kun Erzsébet is — rendelkeztek kancelláriával, ami a királynéi oklevelek kiadásáért, illetve megőrzéséért volt felelős, továbbá kormányzati feladatokat is elláthatott. A királynéi kancellária nem különült el élesen az uralkodótól, gyakran együtt folytatták tevékenységüket. A két kancellária közötti átjárást mutatja az is, hogy a királynéi alkalmazottak szolgálatát gyakran az uralkodó is igénybe vette. Erzsébet királynésága idején összesen hat királynéi kancellár és egy alkancellár neve ismert a forrásokból: Fülöp váci püspök, Gergely sói prépost, Báncsa nembeli Péter fia Orbász pozsegai prépost, Lukács esztergomi, majd szepesi prépost, Póka szerémi püspök, Lőrinc pozsegai prépost és végül Kán nembeli László fia Miklós. (*Zsoldos*, 2005a. 120. p.; *Zsoldos*, 2011. 115–117. p.)

145 Erzsébet királynéhez rokoni szálakkal kötődő udvari méltóságok: Monoszló nembeli Gergely fia Gergely királynéi tárnokmester és Kán nembeli László fia Miklós; Erzsébet (okleveleiben kifejtett) hű szolgálatukért birtokadományba részesítette Csete fia forrói Aladárt, Csák nembeli Péter fia Domokost és Hahót (Buzád) nembeli Panyit fia Jakabot; végül pedig Rátót nembeli Domokos fia „Porc” István és Fülöp váci püspök pályaképük alapján valószínűsíthető, hogy Erzsébet embereinek tekinthetők.

udvartartásának összeállításában érezhető anyósa, Erzsébet hatása is: több udvari méltóság betöltője is bizonyíthatóan az özvegy királyné embere volt, mint például Csete fia Aladár és Fülöp váci püspök.¹⁴⁶ Aladár pályaképe kitűnő bizonyíték arra, hogy a két egymás mellett párhuzamosan működő királynéi udvar nem különült el teljesen egymástól, és ez az átjárhatóság mindvégig megfigyelhető volt. A váci püspök karrierje pedig azt mutatja meg nekünk, hogy nemcsak a világi udvari tisztviselők esetében számítottak jó ajánlólevélnek az Erzsébet királyné udvarában eltöltött esztendőik, hanem az egyháziaknál is.

Jelentős különbség a két királynéi udvar között, hogy míg Erzsébet híveit nemcsak az alacsonyabb rangú szolgálók körében, hanem az udvari méltóságok között is megtalálhatjuk (sőt rokonságát, testvéreinek férjét és családjukat is sikeresen pozícióba tudta hozni), addig a hányattatott sorsú Izabella királyné csupán egy alkancellárjára, egy bizonyos Pál budai éneklőkanonokra számíthatott szükségében, aki Izabella oklevele tanúsága szerint margitszigeti fogsága alatt támogatta a királynét.¹⁴⁷

Ezenkívül Erzsébet és az uralkodói udvar kapcsolatát is szeretném összegezni. Erzsébet udvarával kapcsolatban is kimutatható — legalábbis királynésága első két szakaszában —, hogy tagjai elsősorban a király, azaz V. István környezetéből kerültek ki, amint azt Zsoldos Attila is megállapította az Árpád-kor egészét vizsgálva. Ellentétben a fentebb tárgyalt két királynéi udvarral, ahol kölcsönös átjárhatóságról beszélhetünk, Erzsébet és férje udvaránál egyoldalú kapcsolat fedezhető fel: míg az uralkodó bejuttathatta embereit felesége környezetébe, addig Erzsébet udvarából úgy tűnik nem vezetett út a király közelébe. Ugyanakkor más a helyzet anya és fia udvara között, ugyanis Kán nembeli Miklós erdélyi prépost és királynéi kancellár például éppen Erzsébet támogatásának köszönhetően lett esztergomi érsek és egyúttal királyi kancellár is.¹⁴⁸

146 Fülöp 1257 és 1259 között István herceg kancellárjaként működött. Ezután az ifjabb királynét szolgálta 1262–1265-ig, majd a források szerint V. István uralkodása alatt is folytatta tevékenységét, sőt még egy évig özvegy királynéi kancellár is volt. Izabella királyné — valószínűleg anyósa, Erzsébet ajánlására — 1273-ban hasonlóképpen megbízta e feladat ellátásával Fülöpöt, aki egyházi teendői mellett 1272-től két évig világi tisztséget is betöltött nógrádi ispánként. (Zsoldos, 2011. 302. p.)

147 RD 241. sz.

148 Miklós egyébként még István udvarában nyerte el első fontosabb tisztségét, amikor 1266-ban az ifjabb király kancelláriáját vezette, ezt követte a rövid szolgálat 1272-ben Erzsébet oldalán. Jakubovich feltevése, hogy Miklós fivére, László erdélyi vajda Monoszló nembeli Gergelyhez hasonlóan szintén Erzsébet egyik lánytestvérét vette el feleségül, ez a rokoni kapcsolat magyarázatot adhat arra, hogy mit keresett Miklós Erzsébet közelében. Szűcs Jenő szerint a főpap

Végezetül Erzsébet udvarát vizsgálva meglepő, hogy a forrásokban nincs nyoma annak, hogy a királyné kun származású alattvalókkal vette volna körül magát: az asszony még saját okleveleiben sem említette honfitársait. Meglehető politikai babérokra törő Erzsébet számára inkább hátrányt jelentett volna a kun kapcsolat hangsúlyozása, mint ahogyan azt a későbbiekben László esetében is láthatjuk. Ugyanakkor úgy tűnik a királyné rokonai férjeit, sógorait viszont már előkelő tisztségekhez tudta segíteni, ami megint csak Erzsébet kivételezett helyzetét mutatja a korszak más királynéihoz képest.

Függelék

1. KUN ERZSÉBET KIRÁLYNÉ UDVARÁNAK MÉLTÓSÁGVISELŐI¹⁴⁹

királynéi udvarispán

- 1270 Farkas (1270. szept. 8., RA. 1963. sz.) egyúttal mosoni ispán (1270)
- 1273 Csák nembeli Péter fia Domokos (1273. júl. 10. e., RD 102. sz.)
- 1282 Csete fia forrói Aladár (1282. szept. 30., RD 143. sz.)
- 1286 Sebes (1286., RD 150. sz.)

királynéi asztalnokmester

- 1280 Hahót nembeli Panyit fia Jakab (1280. máj. 30., RD 124. sz. és RA 3054. sz.)
- 1286 Márk (1286., RD 150. sz.)

királynéi lovászmester

- 1265–1266 Rátót nembéli Domonkos fia „Porc” István (1265., RA 1840. sz.; 1266., RA 1857. sz.)
- 1272 Rátót nembéli Domonkos fia „Porc” István (1272. jún. 17., RA 2213. sz.) egyúttal trencsényi ispán 1272
- 1272 Rátót nembéli Domonkos fia „Porc” István (1272. nov. 18–26. k., RA 2324. sz.) egyúttal trencsényi ispán 1272

királynéi pohárnokmester

- 1286 Demeter (1286., RD 150. sz.)

egy évvel későbbi esztergomi érsekké választásában is Erzsébet keze nyomát láthatjuk, aki „kegyencét” erőszakkal helyeztette a magyar egyház élére. (Hunyadi, 2023. 55. p.; Jakubovich, 1922–1923. 19–20. p.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. (História könyvtár. Monográfiák 1.) Bp., 1993. 392. p.)

149 Zsoldos, 2011. 64–75. p.

királynéi tárnokmester

- 1262–1263 Csete fia forrói Aladár (1262., RA 1792.; 1263., RA 1809. sz.)
- 1264–1270 körül Petenye (Petene) (1264–1270. k., RD 85. sz.)
- 1270–1272 Monoszló nembeli Gergely fia Gergely (1270. aug. 27., RA 1959. sz.; 1272. aug. 6. e., RA 2225. sz.) egyúttal vasi ispán 1270–1272
- 1276 előtt Csák nembeli Péter fia Domokos
- 1279–1280 Csák nembeli Péter fia Domokos (1279. dec. 13., RD 117. sz.; 1280., RD 125. sz.)
- 1286 Hahót nembeli Csák fia Csák (1286., RD 150. sz.)

2. KUN ERZSÉBET KIRÁLYNÉ KANCELLÁRIÁJA¹⁵⁰

királynéi kancellár

- 1262–1265 Fülöp (1262. dec. 5., RA 1791. sz.; 1265. (?), RD 86. sz.) egyúttal váci püspök 1262–1277
- 1270–1272 Fülöp (1270. aug. 27., RA 1959. sz.; 1272. aug. 6. e., RA 2225. sz.) egyúttal váci püspök 1262–1277
- 1272–1273 Fülöp (1272. nov. 18., RA 2323. sz.; 1273. júl. 10., RA 2391. sz.) egyúttal váci püspök 1262–1277; nógrádi ispán 1272–1274
- 1273–1280 Gergely (1273. júl. 10. u., RD 104. sz.; 1280 máj. 30. e., RD 122–123. sz.) egyúttal sói prépost
- 1280 Báncsa nembeli Péter fia Orbász (1280. máj. 30. e., RD 124. sz.; aug. 19. e., RD 127. sz.) egyúttal pozsegi prépost
- 1280–1282 Lukács (1280. aug. 19., RD 128. sz.; 1282. júl. 5. CD V/3. 134. sz.) egyúttal esztergomi prépost, majd 1282-től szepesi prépost
- 1282 Póka (1282. júl. 5. u., RD 141. sz.) egyúttal szerémi püspök 1277–1293
- 1284–1286 Báncsa nembeli Péter fia Orbász (1284. jún. 11. e., RD 147. sz.; 1286., RD 150. sz.) egyúttal pozsegi prépost
- 1288–1290 Lőrinc (1288., RD 151. sz.; 1290. júl. 10. e., RD 153. sz.) egyúttal pozsegi prépost

királynéi alkancellár

- 1272 Kán nembeli László fia Miklós (1272. aug. 6. e., RD 97. sz.) egyúttal erdélyi prépost

királynéi kápolnaispán

- 1263 Ipoly (1263. febr. 13., RA 1798. sz.) sárosi pap

¹⁵⁰ Zsoldos, 2011. 115–121. p.; félkövérrel kiemelve a V. István uralkodása alatti méltóságviselők.

jegyző

- 1280 Péter mester királynéi udvari jegyző (1280., RD 134. sz.)

3. KUN ERZSÉBET KISEBB UDVARI TISZTVISELŐI

- 1272 András fia Tamás mester szakács (1271. dec. 7., RD 91. sz.)
- 1272 Gyuga fia Guna kölkedi szakács és fivérei: Noboy, Chaba, Bolosey (1272. aug. 6. e., RD 97. sz.)
- 1272 Latamus fia Leuka asztalnok és harcosjobbágya (1272. szept. 22., RD 98. sz.)
- 1280 Péter mester királynéi udvari jegyző (1280., RD 134. sz.)
- 1286 János mester királynéi udvari ifjú (1286., RD 150. sz.)
- 1286 Pál királynéi tárnok (1286., RD 150. sz.)

4. ERZSÉBET OKLEVELEIBEN MÉG EMLÍTIK ÖKET MINT A KIRÁLYI PÁR HÍVEIT

- Gutkeled nembeli Kozma ispán fia Kozma (1265., RD 86. sz.) a feketehalmi csatában István iránt tanúsított hűsége miatt *Ragáld* királynéi földet kapja adományba; (s. d., RD 154. sz.) *Küngös* királynéi föld adományozása
- Miskolc nembeli Panyit (1265., RA 1842. sz.; RD 87. sz.; 1279., RD 182. sz. — Izabella királyné megerősíti) István király iránt tanúsított hűsége miatt (ld. feketehalmi csata); követségben szerzett érdemeiért *Bála* királynéi földet kapja adományba Istvántól Erzsébet beleegyezésével
- Itimerius fia Imre ispán (1271. szept. 7., RD 90. sz.) korábban IV. Béla és Mária királynénak szolgálatában szerzett érdemeiért (ld. szerb király elleni hadjárat — súlyos sebesülés); majd Istvánnak és neki tett szolgálataiért (követségért, pataki ostrom és fogságba esés idején titkos üzenetek közvetítéséért, szabadulása elősegítéséért) *Teskánd* és *Dabrony* királynéi földeket kapja adományba; (1272. szept. 29., RD 99. sz.) érdemeiért *Járom* királynéi földet kapja adományba
- András fia Tamás mester (1271. dec. 7., RD 91. sz.) hűséges szolgálataiért (hűséges szakácsuk), fivére, Miklós haláláért — a Rábca melletti csatában (1271) esett el — István korábbi adományát, *Timárfancsal* királynéi föld adományozását megerősíti; (1271. dec. 24., RD 92. sz.) elrendeli, hogy ne háborgassák Tamás mestert birtokában
- Mojs nádor fia Mojs nádor, soproni ispán, kunok bírása (1272. aug. 3. e., RD 96. sz.) *Kazsok*, *Béc*, *Csap*, *Farmas*, *Ráksi* földeket visszakapja, melyeket Mária királyné jogtalanul foglalt el

- Gyuga fia Guna kölkedi szakács és fivérei: Noboy, Chaba, Bolosey (1272. aug. 6. e., RD 97. sz.) szakácsok állapotából kiveszi és *királyi szerviensek* közé emeli, egyenesági leszármazottaik az országos nemesek szabadságait megkapják, mert a királynéi udvarban nevelkedvén számos szolgálatot tettek neki kiváltképp üldöztetése idején (pataki ostromnál kitüntette magát)
- meneji Endre — Egyed mester hűséges lovagja (1272. máj. 9., RD 101. sz.) visszafogadja kegyelmébe, és *Koplány* földet visszaadja neki
- Csák nembeli Péter fia Domonkos udvarbíró [udvarispán] (1273. júl. 10. e., RD 102. sz.) Hagymás királynéi földet kapja adományba egyrészt más elvett birtokaiért cserébe, másrészt László király koronázása előtt a királyné Fehérvár melletti házára rátörő hűtlenek egyikének kezéből kardját kicsavarta, miközben a többiek súlyosan megsebesítették
- Csete fia forrói Aladár mester (1273. júl. 10. e., RD 103. sz.) IV. Béla és V. István királyok szolgálatában szerzett érdemeiért *Orjavica* királynéi földet visszaadja, szabad végrendelkezési joggal — eredetileg azért kapta Mária királynétól, mert unokája, IV. László születésének hírért megvitte, de V. István később elvette tőle, és más személyeknek adta; (1277., RD 115. sz.) — hamis oklevél(?); tartalma: ld. előző oklevél — *Orvavica* adományozása bővített határárassal
- Gergely fia Damianus klerikus, Jakab fia Jacou és Benedek fia István szentbékkelai szőlőművesek, valamint rokonaik: Mox és fiai, Pouka, Garmanus, Márton és Timót (1273. júl. 10. u., RD 104. sz.) gyermekkoruktól kezdve királynéi udvarban szolgáltak, a királyné üldöztetés idején üzeneteket továbbítottak — *királyi szerviensek* közé emeli őket
- Ivánka fia András bányai ispán (1274. júl. 2., RD 105–106. sz.) *Vásárfalu* királynéi földet kapja adományba István király és az ő szolgálatában szerzett érdemeiért, s főként azért, mert amikor néhány bárója álnoksága miatt fogolyként Turul várában tartózkodott András örizete alatt — Turul várában, 100 márkát kölcsönzött neki
- Ivánka fia Benedek ispán (1275., RD 110. sz.) *Orbova* földet kapja adományba érdemeiért; (1285. júl. 5. u., RD 141. sz.) Orbova föld adományozása, mivel a királynénak 200 márkát fizetett dénárokból és ezüstben, hogy a hűtlenek fogságába esett fiát, László királyt kiszabadíthassa
- Mihály ispán és felesége (1275 k., RD 107. sz.) IV. László király dajkája — *Alnémeti* falu adományozása
- János szepesi örkanonok atyafia, Aba (1279., RD 119. sz.) meghagyja István király által neki adományozott *szepesi* birtokában örökös birtok-

lásra hűséges szolgálatáért — szepesi vár elfoglalásakor (amelyet Roland hűtlenül tartott a király ellenében) halálos sebet kapott, illetve fia Roland fogságában volt

- Buzád nembeli Panyit fia Jakab királynéi asztalnokmester (1277., RD 113. sz.) fia, IV. László király szolgálatában szerzett érdemeiért két *Dobsza* nevű királynéi falut adományozza; (1280. máj. 30., RD 124. sz.; RA 3054. sz.) László király és az ő szolgálatában szerzett érdemeiért — Novák és Paka várának ostromakor vitézül harcolt, és a királyné szeme láttára sebesült meg — *Csehi* királynéi földet kapja adományba; (1281. jan. 2. e., RD 136. sz.) *Csehi* falubeli vendégtelepesek számára oklevél; (1281. jan. 2., RD 137. sz.) megerősíti *Kálmáncsehi* birtokában, egyúttal érvényteleníti a vendégtelepesek számára kiadott oklevelet; (1286., RD 149. sz.) Lőrinc ispán özvegye kapja a földet meg; (1286., RD 150. sz.) anyakirályné visszavonja adományát, mert közte és fia között viszályt szított követségben járva; és mert a hozzáküldött Pál királynéi tárnokot lefejezte; Lőrinc ispán özvegye kapja a földet meg; (1288., RD 151. sz.) visszaadja *Kálmáncsehit*, és három *Dobsza* falut, valamint *Orjavica* és *Bzenice* falvakat, mivel meggyőződött róla, hogy igaztalanul vádolták (bárók egyike) Jakabot; és azóta már kárpótolta a megölt Pál tárnok feleségét és rokonait
- Tódor mester, szebeni prépost és IV. László különös jegyzője és atyafia, László ispán (1284. jún. 11. e., RD 147. sz.) érdemeiért *Dencs* és *Ostropán* királynéi földeket adományozza
- Aba nembeli Lőrinc ispán fia Lőrinc mester (1290. júl. 10. e., RD 153. sz.) Ausztria hercege három várát elfoglalta, mivel nem állt át pártjára; királyné követségében 200 márkányi kárt szenvedett; részint rokonság okán, részint érdemeiért és kárának enyhítésére *Szent Márton viznikátust* tartozékaival együtt neki adományozza
- Márton fia Markolphus (s. d., RD 155. sz.) Turgusa föld egy részét neki adományozza, mert fia, Pál meghalt Erzsébet kocsijának védelmében

B. HALÁSZ ÉVA

A PRÁGAI NEMZETI MÚZEUM LEVÉLTÁRÁNAK 14. SZÁZADI MAGYAR VONATKOZÁSÚ OKLEVELEI

Köszönhetően a levéltárak világában is teret nyerő digitalizációnak, egyre gyakrabban bukkannak fel olyan magyar vonatkozású középkori oklevelek képei a világhálón, melyek szórványként kerültek az őrző intézménybe, és a hazai kutatás számára jórészt ismeretlenek. Az ilyen dokumentumok sorsa és annak története, hogyan kerültek mai helyükre, legalább olyan érdekes, mint az általuk fenntartott információ, és sokszor nem is rekonstruálható megnyugtató módon.¹ A prágai Nemzeti Múzeum Levéltárának (Archiv Národního muzea, Praha) ma már interneten is böngészhető gyűjteményében² több magyar vonatkozású oklevél található, amelyek között két csoportot különíthetünk el. Az egyikbe a magyar oklevéladók által kiadott, magyarországi ügyekre vonatkozó oklevelek tartoznak, és tegyük hozzá: ezekből van kevesebb. A másik, nagyobb csoportot azok az oklevelek alkotják, amelyek vagy magyar oklevéladó nevében keltek, de semmilyen magyar vonatkozásuk nincs, vagy pedig bizonyos magyarországi személyekre, vagy helyekre tartalmaznak utalásokat. Ide sorolhatóak például Luxemburgi Zsigmond (1387–1437), V. László (1444–1457), I. Mátyás (1458–1490), II. Ulászló (1490–1516) azon oklevelei, amelyeknek magyar vonatkozása mindössze annyi, hogy a király intitulációjába belefoglalták Magyarországot is.³

Jelen írásban a múzeum gyűjteményében őrzött 14. századi, magyar vonatkozású okleveleket adom közre, hetet regeszta formájában, kettőt — Anjou István herceg (1332–1354) és Luxemburgi Zsigmond egy-egy kiadványát — pedig teljes szöveggel. I. Lajos magyar király (1342–1382) öccse, István 1349 és 1354 között viselt területi hatalommal járó hercegi címet, de ez a terület gyakran változott: Szlavónia, Horvátország és Dalmácia, Erdély, valamint Szepes és Sáros

1 A szerző a HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat MNL–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány elkészítését a Horvát Tudományos Alap (Croatian Science Foundation) támogatta (projekt száma: IP-2022-10-5130).

2 A Nemzeti Múzeum digitalizált gyűjteményei a következő honlapon érhetőek el: <https://vadamecum.nm.cz/nm/> (letöltés ideje: 2025. szept. 30.). A Nemzeti Múzeum Levéltárának (A továbbiakban: CZ-ANM) két fondjában — A Sbirka pergamenű és a Pergameny ve fondech a sbirkách ANM — őriznek magyar vonatkozású középkori okleveleket. A gyűjteményre Péterfi Bence hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.

3 Például II. Ulászló király 1497. máj. 8-án, Prágában kelt oklevele: CZ-ANM Sbirka pergamenű Perg-A620.

is álltak az irányítása alatt.⁴ Eddig összesen 53 teljes szövegében ránk maradt oklevélét ismertük, ezek számát növeli eggyel a jelen írásban olvasható darab (3. sz.).⁵ Luxemburgi Zsigmond Veszélére (Vigvár) vonatkozó adománylevelének itt közölt szövege egy ponton jelentősen eltér a Wenzel Gusztáv kiadása alapján már ismert példányétól (5. sz.).⁶ A regesztában közölt hét oklevél között vannak olyanok, melyek szövege nyomtatásban már napvilágot látott, illetve olyanok, melyek csak egy-egy magyarországi szereplőre vonatkozó utalást tartalmaznak.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy mikor és milyen úton kerültek ezek az oklevelek a prágai Nemzeti Múzeum Levéltárába, de mindössze három esetben tudunk bármit is mondani ezzel kapcsolatban. Traui Márton fia Miklós presbiter 1371-ben kelt végrendeletének 1411-ben készült kivonata (4. sz.) 1881-ben került a Nemzeti Múzeum tulajdonába az akkor még egyetemi hallgató Jaroslav Vlček cseh irodalomtörténész és politikus (1860–1930) ajándékként. Vlček 1860-ban Besztercebányán született, a család azonban nem sokkal később Prágába költözött. Apja halála után édesanyjával visszatértek szülővárosába, itt érettségizett 1878-ban. Tanulmányait a prágai Károly Egyetemen folytatta, majd miután több középiskolában is tanított, 1901-ben a cseh nyelv professzora lett alma materében.⁷ A kérdéses oklevél a család tulajdonába magyarországi éveik során juthatott, de ennek pontos módja és ideje nem ismert, az oklevélen sem található korábbi örzési helyre vonatkozó feljegyzés. Anjou István herceg oklevele (3. sz.), valamint Luxemburgi Zsigmond 1391. január 21-én kelt privilégiuma (8. sz.) sorsáról a 20.

4 Anjou István herceg életére ld. *Vjekoslav Klaić*: Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. (1301–1382). In: Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 142. (1900) 133–141. p.; *Spekner Enikő*: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez. In: Budapest Régiségei, XXXV. (2002) 403–425. p.; *Halász Éva*: Anjou István hercegsége, 1332–1354. In: Fons, 12. (2005) 29–69. p.; *B. Halász Éva*: Anjou István herceg (1332–1354). Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. In: Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20. Szerk. Zsoldos Attila. Közlemények Székesfehérvár történetéből. Székesfehérvár, 2014. 81–93. p.

5 14. századi hercegek és hercegnők oklevelei. Közreadja B. Halász Éva. In: Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20. Szerk. Zsoldos Attila. Közlemények Székesfehérvár történetéből. Székesfehérvár, 2014. 129–225. p. Anjou István okleveleit ld. 139–182. p. (1–53. sz.).

6 *Wenzel Gusztáv*: Stibor vajda. Életrajzi tanulmány. Bp., 1874. (Értekezések a történeti tudományok köréből 4.)

7 Rövid életrajza további irodalommal: *Mészáros Andor–Kovács Eszter–Marta Pató–Miloš Sládek*: Hungarikumok a Cseh Irodalmi Múzeum levéltárában. (Literárni archiv, Památník nárošního písemnictví.) Bp., 2018. 438–439. p.

század közepétől állnak rendelkezésünkre biztos információk.⁸ 1946-ban a cseh textiliparos és műgyűjtő Jindřich Klazar (1867–1951) a Prágai Nemzeti Galériának adományozta az alapvetően fivére, az 1915-ben elhunyt František által létrehozott és később általa továbbépített grafikai gyűjteményének egy részét, majd az 1951-ben bekövetkezett halála után a még a tulajdonában maradt anyag is a Galériához került.⁹ Bő másfél évtizeddel később a prágai Nemzeti Galéria és a prágai Nemzeti Múzeum között kötött szerződés értelmében különböző dokumentumok (köztük a Klazar-gyűjtemény részét képező oklevelek) ez utóbbi intézménybe kerültek.¹⁰ Luxemburgi Zsigmond 1391. január 21-i privilégiuma segítségével tehetünk néhány megalapozott feltételezést az oklevél, illetve oklevelek 1946 előtti történetével kapcsolatban. Luxemburgi Zsigmond 1391-ben az előtte megjelenő Stiborici Stibor pozsonyi ispán kérésére privilégiumában átírta és megerősítette a saját pátens oklevelét a Nyitra megyei Veszele (Vígvár) birtok adományáról, valamint a pozsonyi káptalan privilégiumát a birtok iktatásáról. A kutatás számára eddig sem volt ismeretlen sem a Veszelére vonatkozó adomány, sem a káptalan iktatásról szóló privilégiuma. Wenzel Gusztáv Stiborról készült életrajzában adataikat felhasználta, szövegeket munkája függelékében közzé is tette, igaz, a káptalannak szóló parancslevelet, illetve a hiteleshely iktatásról szóló jelentését csak részlegesen, a kiadás alapján készült regeszták pedig a Zsigmondkori Oklevéltár megfelelő kötetében is helyet kaptak.¹¹ Wenzel az oklevelek szövegét Luxemburgi Zsigmond 1399. január 20-án kelt privilégiuma alapján közölte, amelyet pedig

-
- 8 A Klazar-gyűjteményből három oklevél került a Nemzeti Múzeum Levéltárába. Anjou István és Luxemburgi Zsigmond kiadványaival ellentétben ugyanakkor Luxemburgi János cseh király (1310–1346) 1338. júl. 15-én Luxembourgban kiadott oklevelének nincs magyar vonatkozása (CZ-ANM Sbirka pergamenů Perg-A78.).
 - 9 Jindřich Klazar atyja, Hynek Klazar 1878-ban vásárolt egy lenfonó műhelyt Dvůr Králové nad Labemben, a családnak a későbbiekben Brünnben és Chotěbořban is voltak gyárjai. Jindřichnek két fivére volt, Antonín (1857–1931) és František (1859–1915), akik közül az előbbi mentális betegsége miatt nem vett részt a családi vállalat irányításában. Jindřich és František Liberecben és Bécsben folytatták tanulmányaikat, később František Bécsbe költözött és ott is halt meg. Jindřich Klazar 1918-ban a gyűjteményből nyolc ládányit a Nemzeti Múzeumnak adományozott. A Klazar testvérek életéről és a Klazar-gyűjteményről összefoglalóan ld. *Lenka Babická: The Klazar Brothers, Collectors of Prints and Drawings.* In: *Ars linearis*, 1. (2020) 46–57. p.
 - 10 A prágai Nemzeti Múzeum tájékoztatása szerint a Galériával kötött szerződés iktatószáma: 1070/67. (A Múzeum 2024. szept. 13-i elektronikus levelében foglalt tájékoztatása alapján, a szerző tulajdonában.)
 - 11 Zsigmondkori oklevéltár I–XIV. Szerk. Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint, Mályusz Elemér, Mikó Gábor, Neumann Tibor. Bp., 1951–2022. (A továbbiakban: ZsO.) I. 1529., 1630. és 1683. sz.

az uralkodó 1406. március 29-én kelt oklevele tartott fenn átiratban. Ezt az oklevelet a 19. század végén a Mednyánszky család levéltárában őrizték.¹²

Anjou István herceg oklevele Hahót Miklós szlavón bán (1353–1356) érdekében született, aki az Alsólendvai Bánfi család őse volt. Dédunokája, Bánfi Pál (1416–1471) Stiborici Stibor Kata nevű unokát vette feleségül¹³ és a házaspár 1437-ben kapta adományba az 1388 óta Stibor és leszármazottai által tartott Bolondóc (Beckó, ma Beckov, Szlovákia) várát és a hozzá tartozó birtokot,¹⁴ aminek később a Mednyánszkyak lettek az urai és levéltárukat is itt őrizték 1914-ben.¹⁵ Anjou István herceg oklevele Bánfi Pál révén kerülhetett a levéltárba, majd a család kihalása után a várral együtt az új tulajdonoshoz. Úgy vélem, hogy mind Anjou István, mind pedig Luxemburgi Zsigmond ma a prágai Nemzeti Múzeumban őrzött oklevele valószínűleg a Mednyánszky család levéltárából került ki ismeretlen időpontban, de még Wenzel Gusztáv kutatásait megelőzően.¹⁶ Mivel a Stiborról szóló életrajzot Wenzel 1873. november 10-én olvasta fel a Magyar Tudományos Akadémia ülésén, ezért ennek mindenképpen 1873 előtt kellett megtörténnie. A Klazar fivérek tanulmányaik egy részét Bécsben végezték, több grafikájukról bizonyítható, hogy a császárvárosban került a tulajdonukba. Valószínű, hogy a Mednyánszky család levéltárából „elkallódott” oklevelek is itt kerültek hozzájuk.

-
- 12 *Wenzel*: Stibor 135. p. (92. sz.). Az oklevelet ma Budapesten őrzik, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában (A továbbiakban: MNL OL DL) 64735. jelzet alatt. Erre a későbbiekben budapesti példányként is fogok hivatkozni. Luxemburgi Zsigmond 1399. nov. 20-i oklevelének regesztája: ZsO. I. 6160. sz.)
 - 13 *Wenzel*: Stibor 34. p.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Bp., 2001. Hahót nem 3. tábla: Bánfi (alsólendvai).
 - 14 *Engel Pál*: Magyarországi világi archontológiája I–II. Bp., 1996. (A továbbiakban *Engel*: Archontológia) I. 284. p.
 - 15 Iványi Béla 1914-ben látogatott el Beckóra, de csak a ferences zárda könyvtárát és a plébániai levéltárat tudta szemügyre venni, mert a Mednyánszky család tagjai nem tartózkodtak a településen. *Iványi Béla*: Trencsén vármegye levéltárai a vármegye multjára vonatkozó főleg középkori oklevelek szempontjából. Első közlemény. In: *Levéltári Közlemények*, 14. (1936) 225–245., 234. p.
 - 16 1388-ban Luxemburgi Zsigmond Beckó várát adományozta Stibornak, Wenzel Gusztáv kutatásai során az oklevelet eredetiben és átiratban is fellelte a beckói levéltárban, életrajzi tanulmányának függelékében mind a kettőt közölte (*Wenzel*: Stibor 49–51. p., 3. sz. és 51–52. p., 4. sz.). Amennyiben a Veszélére vonatkozó adománylevélnek is ott lett volna mindkét példánya, valószínűleg mind a kettőt közreadta volna.

Oklevelek¹⁷**(1.) 1313. nov. 26. Carpentras (Franciaország, Vaucluse megye)**

Miklós zárai püspök az oklevélben megnevezett püspöktársaival együtt 40 napos búcsút engedélyez mindazoknak, akik meghatározott ünnepnapokon meglátogatják a prágai óvárosban található Szent Egyed-templomot. D. Carpentorati, a. d. 1313. VI. Kal. Decembris, V. Kelemen pápaságának 9. évében.

E.: CZ-ANM Sbíрка pergamenű Perg-A54. Hártya, négy függőpecséttel (köztük Miklós zárai püspöké). A plicára rájegyezték a püspökök nevét, azokét is, akiknek a pecsétjei ma nem függenek az oklevélen. A szöveg alatt [IV.] János prágai püspök 1316. nov. 10-i Prágában kelt megerősítő záradékával. Hátlapon más középkori kezekkel tárgymegjelölések, valamint a *Johannes de Praga dictus Kozlyk incola montanus vrbure...* feljegyzés.

R.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. III. Eds. Josef Emler. Pragae, 1890. (A továbbiakban: RBM) 69. p., 165. sz.

(2.) 1322. jan. 6. Magyarsárvár/Uhersky Ostroh

Šternberki Zdeslav fiaival, Zdeslav-val és Istvánnal (strenuus comes in Holicz ac dominus in Vngaria comitie Cygdinensis), valamint másokkal együtt megígéri, hogy nem akadályozzák a velehradi (de Welegrad) kolostort abban, hogy birtokba vegyen bizonyos tavakat és erdőket. D. ibidem in Ostroh, a. d. 1322., in Epyph. d., per manus Francisci, nostri fidelis notarii et dilecti.

E.: CZ-ANM Sbíрка pergamenű Perg-A60. Hártya, négy függőpecséttel.

K.: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. Hrsg. Vincenz Brandl. Brünn, 1864. 813–815.p., 208. sz. (E. alapján).

R.: RBM III. 307. p., 752. szám.; AOklt. VI. 401. (mindkettő K. alapján).

Megj.: Az okmány a cseh Sternbergi István miatt került be a gyűjtésbe, aki Csák Máté rokona volt, majd annak halála után továbbra is kezén tartotta a Nyitra megyei Holics (Újvár) várát, ami csak 1332-ben került vissza Magyarországhoz.¹⁸

17 Az oklevelek közlése során alkalmazott rövidítések az Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XL. (1301–1356), XLII–LIII. (1358–1369) Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kófalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2024. (továbbiakban: AOklt.) gyakorlatához igazodnak.

18 *Engel*: Archontológia I. 327–328. p.

(3.) 1354. márc. 22. Zágráb

Anjou István szlavón-horvát-dalmát herceg Hahót Miklós szlavón-horvát bánnak megengedi, hogy ha az örökös nélkül lehunytt Ludbregi Miklós rokonai vissza tudják szerezni Miklós azon birtokait és várait, melyek a herceg, a felesége és fia kezére kerültek, akkor az azokból Hahót Miklós anyai jogon járó jussát ne pénzben, hanem természetben kapja meg.

Nos, Stephanus, Dei gratia totius Sclauonie, Croatie et Dalmatie dux memorie commendamus, quod intuitis fidelibus obsequiis magnifici viri Nicolai filii Stephani, dictorum regnorum nostrorum Sclauonie et Croatie bani ex benignitate ducalis maiestatis eidem hanc gratiam duximus annuendam, ut si possessiones et castra Nicolai filii Petri quondam de Ludbreghe, hominis absque heredibus decedentis erga manus nostras ducales et per consequens ex nostra collatione domini Johannis ducis, filii et domine ducisse, consortis nostrorum karissimorum habite a nobis et ab eisdem domino Johanne duce et domina ducissa alienari, ac per quoscumque hominum ipsius Nicolai filii Petri generationum rehaberi eisdem et reoptineri quoquam temporis curriculo accideret, extunc iura prefati Nicolai bani, ipsum possessionibus et castris in eisdem iure materno contingentia non pecuniaria, sed possessionaria solutione per eos, quibus congruit, persoluantur. Datum Zagrabie, sabbato proximo ante dominicam Letare, anno Domini millesimo CCC^{mo} quinquagesimo quarto.

E.: CZ-ANM Sbirka pergamenű Perg-A112. Hártya. Hátlapján későbbi kézzel írott, latin nyelvű tartalmi kivonat és Anjou István herceg természetes színű viaszba nyomott titkospecsétjének kis töredékei, valamint a pecsétet eredetileg rögzítő hártyacsík. A pecsét által eredetileg takarva kancelláriai jegyzet: *specialis commissio domini ducis*.

(4.) 1371. nov. 10.

Tragurium-i Márton fia Miklós presbiter 1371. nov. 10-én (a. Nat. eiusdem [sc. Christi] 1371., ind. 9., die 10. Nov.) — amikor [I.] Lajos a király (H, P, Da, C etc.), Miklós a traui püspök, a zarái de Georgio Miklós, a magyar király lovagja a traui comes — tett végrendeletének részlete, melyet Traui András fia Ferenc császári közjegyző 1411. ápr. 11-én (sub a. d. 1411., ind. 4., in die 11. Apr.) készített.

Á.: Traui András fia Ferenc császári közjegyző, 1411. ápr. 11. (CZ-ANM Sbirka pergamenű Perg-A341.)

Megj.: A végrendelet Vannes Dominici Iohannis de Firmo közjegyző regisztrumában megőrzött teljes szövegét Marija Karbić és Zoran Ladić közölte (*Marija Karbić-Zoran*

Ladić: Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU. In: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 43. (2001) 200–201. p., 47. sz.).

(5.) 1390. máj. 30. Pozsony

Luxemburgi Zsigmond Stiborici Stibornak és fivéreinek adományozza a Nyitra megyei Vigvár birtokot szabad rendelkezési joggal.

Nos, Sigismundus, Dei gratia rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. marchioque Brandenburgensis etc. memorie commendamus¹⁹ tenore presentium significantes,²⁰ quibus expedit, universis, quod nos consideratis fidelitatibus et fidelium servitiorum preclaris meritis, quibus fidelis noster, dilectus nobilis et strenuus vir, dominus Styborius²¹ de Styborich,²² inter ceteros honores nostros comes Posoniensis in plurimis regni nostri agendis, prosperis scilicet et adversis non parcendo rebus et persone²³ nostre celsitudini se gratum reddidit et acceptum, accedentes etiam fidei firmam²⁴ et inviolabilem²⁵ constantiam, quam idem ad sacrum regni Hungarie dyadema ac ad nostram et serenissime principis domine Marie, dictorum regnorum regine, consortis nostre carissime maiestates adudum²⁶ gessit et toto visu gerere anhelat in futurum, premissorum igitur intuitu dignum arbitratur nostra serenitas, ut eidem fideli nostro domino Styborio benignis favoribus ac donis regalibus liberaliter occurramus. Et²⁷ eapropter animo deliberato ac de certa nostre²⁸ claritatis²⁹ sciencia habita quoque matura prelatorum et baronum nostrorum deliberatione quandam possessionem nostram regalem, Wigwar³⁰ vocatam, in comitatu Nitriensi habitam cum quibuslibet pertinentiis eiusdem, utpote terris cultis et incultis, silvis, nemoribus, pratis, pascuis, piscinis, aquis, aquarumque decursibus ac aliis utilitatibus, emolumentis

19 MNL OL DL 64735.: *commendantes*.

20 MNL OL DL 64735.: *significamus*.

21 MNL OL DL 64735.: *Stiborius*.

22 MNL OL DL 64735.: *Stiborych*.

23 Wenzelnél a szó után a *sue* szó szerepel.

24 Wenzelnél: *summam*.

25 Wenzelnél: *immobilem*.

26 Wenzelnél: *hactenus*.

27 MNL OL DL 64735.: szó kimarad.

28 MNL OL DL 64735.: szó kimarad.

29 A szó után kipontozva: *nostre*. MNL OL DL 64735.: szó után a *nostre* szerepel.

30 MNL OL DL 64735.: *Wygwar*.

et commoditatibus universis, quocumque nominis vocabulo vocitentur³¹, sub suis veris metis et antiquis, quibus per maiestatem nostram ac predecessores nostros, divos reges Hungarie hactenus tenta, servata extitit et possessa, ipsam possessionem Wigwar³² memorato fideli nostro, dilecto domino Styborio³³ et per eum Andree et Nicolao, fratribus eiusdem ipsorumque heredibus et posteritatibus universis de manibus nostris regiis nove nostre donationis titulo ac omni eo iure, quo dicta possessio et eius pertinentie nostre rite incumbunt collationi, dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam.³⁴ Promittimus etiam eundem dominum Styborium³⁵ ac fratres suos predictos ipsorumque heredes in dominio ipsius possessionis Wygwar ab omnibus impetitoribus et causidicis manutenere, protegere et expedire nostris laboribus, sumptibus et expensis. Dantes nichilominus et concedentes eidem domino Styborio³⁶ et fratribus suis antedictis ipsorumque heredibus ipsam possessionem Wiguar³⁷ impignorandi, obligandi, vendendi et commutandi facultatem et potestatem hominibus, quibus maluerint, nostris dumtaxat fidelibus et sacre Hungarie corone subiectis, salvo semper iure alieno. Presentes etiam, dum nobis in specie reportate fuerint, in formam privilegii nostri redigi faciemus. Datum Posonii, secundo die festi Sancte Trinitatis, anno Domini M^o [trecentesimo no]nagesimo.

Á.: A 8. számú oklevélben.

K.: *Wenzel*: Stibor 56–58. p., 13. sz. (MNL OL DL 64735. alapján).

R.: ZsO. I. 1529. sz. (máj. 30-i dátummal, MNL OL DL 64735. alapján).

Megj.: A budapesti példány és a Prágában őrzött oklevél szövege két helyen különbözik jelentősen. Egyrészt az előbbi csak Stibort tünteti fel adományosként, míg az utóbbi értelmében a fivérei és azok örökösei is részesülnek az adományból. Másrészt a prágai oklevélben értelemszerűen nem rögzítik, hogy amennyiben Stibor vagy közvetlen leszármazottja

31 Wenzelnél: *vocitatur*.

32 MNL OL DL 64735.: *Wygwar*.

33 A budapesti példányban a szó után az aláhúzott rész végéig a következő szerepel: *de Stiborych suisque*.

34 A budapesti példányban itt szereplő rész szerint Stibor vagy utódai örökös nélküli halála folytán a királyi adományba kapott birtok Stibor fivéreire, illetve leszármazottaikra fog háramolni királyi új adomány címén.

35 MNL OL DL 64735.: *Stiborium*.

36 MNL OL DL 64735.: *Stiborio*.

37 MNL OL DL 64735.: *Wigwar*. Wenzelnél: *Wygwar*.

zottai örökös nélkül hunynának el, akkor az adománybirtok és tartozékai Stibor fivéreire és azok örökösseire háramoljanak.

(6.) 1390. aug. 22. Buda

Zsigmond király (H, Da, C etc., marchioque Brandenburgensis etc.) a pozsonyi káptalannak. A Nyitra megyei Wiguar nevű királyi birtokot minden tartozékával és haszonvételével együtt másik oklevelével Styborych-i Stybornak és általa fr-einek, Andrásnak és Miklósnak adta hűséges szolgálataik fejében új adomány címén (nove donationis titulo) és azt iktattatni szeretné részükre. Ezért meghagyja a káptalannak, hogy küldjék ki tanúságtevőjüket, akinek a jelenlétében Cheklez-i Ábrahám fia István vagy Turoch-i Benedek vagy Strase-i Tamás fia Péter királyi ember az összehívott szomszédok és határosok jelenlétében a birtokra kiszállva iktatja azt Stybornak és fivéreinek új adomány címén, ha nem lesz ellentmondás; az esetleges ellentmondókat pedig megidéri ellenükben a király jelenléte elé, hogy ellentmondásuknak okát adják; a káptalan pedig minderről a királynak tegyen jelentést. D. Bude, 3. die fe. B. regis Stephani, a. d. 1390.

Á.: A 7. számú oklevélben.

K.: *Wenzel:* Stibor 58. p., 14. sz. (Részlegesen, MNL OL DL 64735. alapján, Stibor, Stiborych, Turuch, Wygwar, Andreas Pochessy, Nicolaus Bythnously névalakkal.)

R.: ZsO. I. 1630. sz. (MNL OL DL 64735. alapján.)

Megj.: A budapesti és a prágai példány között Luxemburgi Zsigmond 1390. májusi adományleveléhez hasonlóan az adományosok személyében van különbség, illetve abban, hogy az előbbiben rögzítik, hogy Stibor és leszármazottai örökös nélküli halála esetén a birtok Stibor fivéreire és leszármazottaikra száll. A budapesti példányban a harmadik lehetséges királyi ember apjának a neve hiányzik.

(7.) 1390. szept. 23.

A pozsonyi káptalan tudatja, hogy Zsigmond király (H, Da, C etc., marchionisque Brandenburgensis etc.) itt átit 1390. aug. 22-i parancslevelének (ld. 6. sz.) megfelelően az abban megnevezett Ch[eklez]-i Ábrahám fia István királyi emberrel tanúságtevőül kiküldték kanonoktársukat, Bertalan mestert, akik a káptalanba visszatérve egybehangzóan elmondták, hogy szept. 12-én (f. II. p. Nat. B. Marie virg.) az összehívott szomszédok és határosok jelenlétében kiszálltak a Nyitra megyei Wiguar birtokra, és a királyi ember a káptalani tanúságtevő jelenlétében bevezette Styborych-i Stybort és fr-eit: Andrást és Miklóst a birtokba és iktatta

azt részükre királyi új adomány címén örökre; három napig a birtokon tartózkodtak és ezalatt nem lépett fel ellentmondó. Minderről a káptalan függőpecsétjével megerősített privilégiumot bocsájt ki Stybornak és fr.-einek. D. 12. die statutionis antedictae, a. d. superius expressato [1390.].

Á.: A 8. számú oklevélben.

K.: *Wenzel*: Stibor 58. p., 15. sz. (Részlegesen, MNL OL DL 64735. alapján, Styborych, Andreas Pochessi, Nicolaus Bythousky, Wygwar névalakokkal.)

Megj.: A budapesti és a prágai példányban átirkt káptalani jelentés igen nagy mértékben különböző. A budapesti példányban az *inscriptio* hosszabb, van benne *salutatio*, hosszabb a *promulgatio*. Az adományosok személye Luxemburgi Zsigmond adományleveléhez és parancsleveléhez hasonlóan eltér. A két példányban a birtok bejárásának és iktatásának dátuma megegyezik, ugyanakkor a káptalani jelentés datációja eltér, a prágai példány szept. 23-i keltéhez képest a budapesti okt. 9-én kelt (D. 28. die introductionis et statucionis antedictarum, a. d. superius declarato).

(8.) 1391. jan. 21.

Zsigmond király (H, D, [C], Ra, Se, G, L, Co, Bu, marchio Brandenburgensis, sacri Romani imperatoris archycamararius, Csehország és Luxemburg örököse) tudatja, hogy megjelent színe előtt Styborych-i Stybor mester (strenuus vir) pozsonyi ispán a maga, és fr. carnalis-ai: Styborych-i András és Miklós nevében és bemutatta a saját, 1390. máj. 22-i, kisebb kerek titkospecsétjével megerősített oklevelét a Nyitra megyei Wigwar birtok örökadományáról (ld. 5. sz.), valamint a pozsonyi káptalan 1390. szept. 23-i privilégiumát a birtok iktatásáról (ld. 7. sz.) és azok privilegiális formában való megerősítését kérte. Zsigmond Stybor jogos és jogszerű, a maga és fr. carnalis-ai nevében elé terjesztett kérésének helyt adva a bemutatott okleveleket gyanú és hiba nélkül valónak találva azokat minden változtatás nélkül, a bennük foglaltakkal együtt érvényesnek fogadja el és — megkövetelve Stybor mester hűségét és szolgálatait, melyeket már eddig is teljesített — Mária királynő, valamint a főpapok és a bárók beleegyezésével azokat Stybor, fr.-ei: András és Miklós, valamint utódaik részére örökre megerősíti jelen privilégiumában, mások jogának sérelme nélkül. Erről függő- és autentikus kettőspecsétjével megerősített privilégiumot bocsájt ki. D. János esztergomi érsek, Esztergom megye örökös ispánja, királyi és királynéi kancellár keze által, a. d. 1391., XII. Kal. Febr., uralkodása 4. évében. Méltóságosor: Bálint tituli S. Sabine Sacrosancte Romane Ecclesie presbiter cardinalis, a pécsi püspökség kormányzója (gubernator), [János] az esztergomi, Lajos a kalocsai, Péter a zárai,

András a spalatói és másik András a raguzai érsek, János a váradi, Péter az erdélyi, János a zágrábi, Cyko István az egeri, János a boszniai, Demeter a veszprémi, János a győri, Péter a váci, János a szerémi, Gergely [a nyitrai, János] a csanádi, Grisogonus a traui, Ferenc [a scardonai, Pál a knini], János a nonai, Máté a sebenicói, Miklós a korbáviai és János a zenggi püspök, István a nádor és a kunok bírása, László az erdélyi vajda és a Zonuk-i ispán, Bubek Imre az országbíró, Kanisa-i János fia Miklós a tárnokmester, Bubek Detre Sclauonia, Dalmácia, és Horvátország bánja, [Losonch-i] István a macsói, Peren-i Miklós a szőrényi bán, Ilswa-i Leusták az ajtónállómester, Chythnuk-i György az asztalnokmester, Peren-i János a pohárnokmester, István nádor a lovászmester, Styburich-i Stybur a pozsonyi ispán. A.

E.: CZ-ANM Sbirka pergamenû Perg-A221. Szakadt, hiányos hártya, díszes S kezdőbetűvel. A fénykép alapján úgy tűnik, hogy a függőpecsét fonatainak a bevágásokat nem készítették el, vagyis jelen példányt feltehetően soha nem expedálták. Hátlapján későbbi kézzel írt tárgymegjelölés, amiben az adománybirtokot Ungvárnak nevezik.

(9.) 1396. ápr. 5. Prága

Zsigmond király (H, Da, C, etc., ac marchio Brandenburgensis etc.) fr.-e, [IV.] Vencel német és cseh király (Romanorum et Bohemie rex) kérésére az egeri polgároknak és kereskedőknek (civibus et mercatoribus de civitate Egra) biztosítja, hogy a harmincad- és vámfizetésekkel kapcsolatban azon kiváltságokkal és szabadságokkal éljenek, mint a prágai (mercatores Pragenses) és a nürnbergi kereskedők (mercatores Nurembergenses), azaz a kereskedők a jogos harmincad és vámok megfizetése után a harmincad- és a vámszedők zaklatásaitól mentesülnek, tőlük túlzott és nem szokásos vámokat és harmincadot nem szedhetnek, hanem a király védelme alatt szabadon közlekedhetnek. A király a főpapoknak, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, a földön és vízen vámot birtokló nemeseknek és birtokos embernek, valamint vám- és harmincadszedőinek meghagyja, hogy a vám- és a harmincadszedőhelyeken az egeri polgároktól annyi vámot és harmincadot szedjenek, amennyit a prágai és a nürnbergi kereskedők fizetnek és hagyják őket szabadon áthaladni, személyükben és javaiban sértetlenül; a király jelen, titkospecsétjével megerősített oklevele ellenébe ne cselekedjenek. D. Prage, f. IV. p. fe. Pasce d., a. eiusdem 1396.

E.: CZ-ANM Sbirka pergamenû Perg-A246. Hártya, nagy N kezdőbetűvel, szöveg alá nyomott vörös pecsét. Az előlap jobb felső sarkában és a pecsét alatt (takarva) kancel-

láriai jegyzet (relatio domini Stiborii waywode Transilvanensis per magistrum Johannem notarium suum et capellanum facta).

K.: Források a Magyar Királyság kereskedelemtörténetéhez II. Külkereskedelem (1259–1437). Bp., 2021. 185–186. p., 105. sz. (Mindkét példány felhasználásával.)

Megj.: Másik eredeti példánya: Státní okresní archiv Cheb, 231.

METZGER SOMA

EGY KÖZNEMESI BIRTOK ÉS ASSZONYA

Szentpétery Éva birtokosi műveltsége a 17–18. század fordulóján

A kora újkori köznemesi gazdálkodásról manapság egyre többet tudunk. A témában íródott elemzések korábbi két fő északkelet-magyarországi alakja, Szirmay András (1656–1723)¹ és Ibrányi Ferenc (?–1659)² mellett újabban Kőrössy György (~1660–1731)³ jelent meg. A róluk és egyéb 17–18. századi köznemes társukról szóló tanulmányoknak köszönhetően⁴ kirajzolódni látszanak azok a ko-

-
- 1 *R. Várkonyi Ágnes*: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII–XVIII. század fordulójának köznemesi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII. Szerk.: Domonkos Alajos – Horváth István – Kovács Anna et al. Salgótarján, 1981. 15–39. p. (A továbbiakban *R. Várkonyi*, 1981.) *Oláh József*: Szirmay András gazdálkodása a XVII–XVIII. század fordulóján. In: Agrártörténeti Szemle, 43. (2001.) 1–2 sz. 151–220. p. (A továbbiakban *Oláh*, 2001.) Szirmay András feljegyzései 1680–1713 I–II. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Vaja, 2004 (Folia Rakóciana, 9/1–2.) (A továbbiakban *Kincses*, 2004).
 - 2 Egy Felső-Magyarországi köznemesi uradalom a XVII. század közepén. Ibrányi Ferenc urbáriuma (1656). Szerk.: Mészáros Kálmán. Nyíregyháza, 2010. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 39.) (A továbbiakban *Mészáros*, 2010.).
 - 3 *Molnár Attila*: Kőrössy György és Szirmay András gazdálkodása a XVII–XVIII. század fordulóján. In: *Fons*, 29. (2022.) 3. sz. 301–325. p. (A továbbiakban *Molnár*, 2022.).
 - 4 *Gyulai Éva*: Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: Miskolc története II. 1526–1702-ig. Szerk.: Tóth Péter. Miskolc, 1998. (Miskolc története 6 kötetben). 175–356. p. (A továbbiakban *Gyulai*, 1998.); *Gócsáné Móró Csilla*: A tápiószelei köznemesek társadalmi és gazdasági szerepvállalása a 18–19. században. In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 12. Szerk.: H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István. Szolnok, 2001. 387–398. p.; *Dominkovits Péter*: Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor. Adalék Sopron vármegye XVII. századi birtokos társadalmához. In: *Fons* 9. (2002) 1–3. sz. 273–303. p.; *Benda Gyula*: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a 18. század közepén. Parraghy László hagyatéka. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: Uő. Budapest, 2006. 249–340. p.; *Polgár Marianna*: Festetics Pál németújvári tisztartó Batthyány Ádám szolgálatában (1636–1640). In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. Szerk.: Veres Gábor – Berecz Mátys. Eger, 2008. (*Studia Agriensia* 27.) 83–98. p.; *Kaposi Zoltán*: A föld és a család kapcsolata a dél-dunántúli középbirtokosok körében a 18–19. században. In: *Rangos családok, jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon*. Szerk.: Kult László – Ódor Imre. Pécs, 2014. (Baranyai Történelmi Közlemények 6. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve) 13–40. p.; *Buza János*: Egy nagykőrösi nemes győri kapcsolatai a 17. század közepén. In: *Aranyforintok és ezüsttallérok nyomában*.

rabeli köznemesi stratégiák, amelyek a birtokigazgatás által igyekeztek elérni a személyes és/vagy családi előmenetelt.

Míg tehát a fentieknek köszönhetően a hazai köznemes férfiak gazdálkodói műveltségét és útkereső tevékenységét jobban ismerjük, addig női társaikról e tekintetben szinte semmit sem tudunk. Jelen tanulmányban egy olyan nemesasszony, felső-asgúthi Szentpétery Éva (~1678–1718) birtokosi műveltségét mutatom be, aki, az említettekhez hasonlóan, viszont a női gazdaságtörténeti kutatások első láncszemeként tűnhet fel.

Ezek feltárásához mindenképp Szentpétery Éva és férje, csicseri Orosz Tamás (?–1713) egész birtokállománya, a hozzá fűződő stratégiával és mentálitással együtt bemutatásra kerül, középpontban annak kérdésével, hogy mindezek mennyire hatottak a korszakváltó, piaci gazdálkodás irányába.

Szentpétery Éva és családja

Szentpétery Éva Sáros vármegyéből származott, és éppen azon régióban mozgott, ahol Ibrányi Ferenc, Szirmay András és Kőrössy György is. Róla és férje gazdasági tevékenységéről legnagyobbreszt az ezeket megörökítő feljegyzéseiből álló autográf családi naplója (1694–1702)⁵ tudósít, főként a sűrűbb feljegyzéseket tartalmazó 1699. évtől kezdve.

Édesapja Szentpétery János (?–1685) sárosi nótárius, édesanyja pedig Dobay Anna (1659–1698) volt, aki már Nemessányi Bálint (~1642–1706) Thököly Imre volt követe⁶ feleségéként adta őt férjhez, 1694 körül. A választás arra az Orosz Tamásra (?–1713) esett, aki az Ung vármegyei Csicserben (Čičarovce, Szlová-

Válogatott írások a pénz- és gazdaságtörténet köréből. Szerk.: Draskóczy István. Bp., 2021. 273–288. p. (A továbbiakban *Buza*, 2021.); *Kiss-Mikó Nikolett*: Egy elfeledett Kraszna vármegyei köznemesi család birtokügyei a 18. század második felében. In: *Agrártörténelmi szemle*. 63. (2022) 1–4. sz. 177–196. p.

- 5 MNL OL P 423 10. cs. 1694. A naplóról bővebben lásd: *Metzger Soma*: Egy köznemesi női napló és szerzője. Felső-asgúthi Szentpétery Éva 1694 és 1702 közötti feljegyzéseinek konzekvenciái. In: *Magyar Könyvszemle* 140. (2024) 4. sz. 456–478. p. (A továbbiakban *Metzger*, 2024). Főnemesi női naplókról lásd: *S. Sárdi Margit*: Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt. Máriabesnyő, 2014. 145–164., 264–272. p.
- 6 Róla bővebben lásd: *Mészáros Kálmán*: Egy sárosi köznemes Thököly és Rákóczi szolgálatában. (Nemessányi Bálint kuruc diplomata életútja.). Thököly Imre gróf és felkelése. Szerk.: Kónya Péter. Eperjes, 2009. 197–203. p.

kia) élt és főként gazdálkodással foglalkozott. Előző házasságáról, vagy korábban született gyermekeiről a naplóból nem értesülünk.

A házaspár vagyonának felét az asszony hozománya tette ki. Sáros vármegyében három földje: Ásgút (Podhorany, Szlovákia), Lapos (Lopúchov, Szlovákia), Pusztasalgó (Uzovský Šalgov, Szlovákia) és egy eperjesi (Prešov, Szlovákia), fele részben tulajdonolt lakása volt, amelyek összesen körülbelül 2000 forintnyi értéket képviseltek.⁷

Orosz Tamás a csicseri kúrián és a hozzá tartozó ismeretlen méretű földéken túl főként pénzbeli vagyonnal bírt. Ebből, és az asszony eladott ékszereiből, valamint pusztasalgói pusztájából (összesen 525 forint) már a házasság elején részletfizetéssel⁸ megvásárolták a 2100 forintot érő Zemplén vármegyei Gesztelyt.

Csicserben laktak, Eperjesre és Ásgútra rendszeresen jártak, Gesztely pedig a mezőgazdasági központjává vált a családnak. A napló alapján a gabonával kapcsolatos munkálatok egyedül utóbbi birtokukon zajlottak, dacára annak, hogy mind Ásgút, mind Lapos és Csicsér is rendelkezett földekkel. Ezek mellett ráadásul Gesztely egy harmadik vármegye távoli pontján feküdt, így a családnak többletköltségekkel és nagyobb szervezési munkával kellett számolnia.

Talán az itt lévő malom és a családi kapcsolatok, valamint kötődés vezettek a jószág megvásárlásához. A faluban már a 16. században is birtokosok voltak az Oroszok,⁹ és Szentpéteryék üzlete is egy Orosz Zsigmond nevű rokonnal ment végbe. A nagy távolságok pedig egyébként sem zavarták a családot.¹⁰

A birtokok bővítését valószínűleg az egész házasság alatt folytatták. Az első néhány év történéseibe kevésbé látunk bele, így nem tudni, hogy az 1696. évtől felbukkanó szőlőbirtokokat közösen vették-e, vagy pedig ezek közül a férj tulajdonai voltak-e már a frigy előtt is. Akárhogyan is, két, 20 és 30 forintot érő csicseri pusztát 1696. és 1700. évi megvásárlásán túl új(?) birtokokként egyedül szőlők bukkannak fel a naplóban. A két külön borvidéken, ráadásul az Eperjes–Csicsér–

7 Ásgút és Lapos korábbi felmérése (1200 forint) MNL OL E 156 a. Fasc. 052. No. 039. Az eperjesi ház kettéosztása (500-500 forint) MNL OL P 423 12. d. 1705. Salgót az asszony 160 forintért adta el MNL OL P 423 10. cs. 1694.

8 Először 1500, majd egy éven belül a fennmaradó összeget kifizetve.

9 Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. Szerk.: Maksay Ferenc. Budapest, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.) 1037., 1047. p. (A továbbiakban *Maksay*, 1990).

10 Szentpétery Évák utazással kapcsolatos szokásairól ld.: *Metzger Soma: Nyilvános terek női szemmel Szentpétery Éva köznemesi hétköznapi és utazásai (1694–1702)*. In: *Fons* 32. (2025) 2. sz. 183–210. p.

Gesztely képzeletbeli háromszögen kívül elhelyezkedő ültetvények a következő sorrendben tűnnek fel a naplóban. 1697-től a horlyói (Худльово, Ukrajna) és a csernahói (Csarnahó, Černochovo, Szlovákia), 1700-tól a lehóci (Ляхівці, Ukrajna) és végül 1702-től a tarcali szőlők hozamai vagy nevei kerülnek lejegyzésre.

Habár a család birtokai éppen annyi vármegyében helyezkedtek el, mint Szirmay Andráséi, vagy fedtek le ezeknél és Kőrössy Györgyéinél is nagyobb területet,¹¹ ezek száma és értéke nem érte el előbbiekét. Szirmay Andrásnak például 71 rész-, vagy egész birtoka volt,¹² Kőrössy György pedig 10000 forintot is meghaladó összeget költött birtokai megvételére.¹³

Amint ez a néhány példa is mutatja, a Werbőczy Istvántól származó „egy és oszthatatlan nemesség” elve helyett a valóság egy sokkal differenciáltabb képet mutatott a korszakban. Ez idáig számtalan módszertani megközelítés látott napvilágot ezt, azaz a nemesség szerteágazó rétegeit bemutatandó. A vagyon felől közelítő kutatások a 17–19. századi összeírásokat összegezték és ezek segítségével alakítottak ki különböző csoportokat. Maksay Ferenc az 1549. évi rovásadó-összeírásban szereplő porták,¹⁴ Fónagy Zoltán a Mária Terézia-féle úrbéri tabellákban megjelenő kataszteri holdak és telkek,¹⁵ Vörös Károly pedig a Napóleon-kori nemesi bevételek alapján¹⁶ rajzolt fel nemesi csoportokat.

A nem vagyont vizsgáló kutatások tovább árnyalták a képet. Pálmány Béla a rendi hovatarozás szerint osztályozott, az egy rendbe tartozó nobiles possessionatus köznemességet pedig további két csoportra osztotta. Meglátása szerint a jómódú, bene possessionatus nemeseket az különböztette meg a kevésbé módos köznemesektől, hogy ők állandó konvenciósz gádzatiszte(ke)t alkalmaztak.¹⁷

11 *Kincses*, 2004. 310–311. p. *Molnár*, 2022. 311–312. p.

12 *R. Várkonyi*, 1981. 16–17. p.

13 *Molnár*, 2022. 311–312. p.

14 *Maksay*, 1990.

15 *Fónagy Zoltán*: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár I–II. Bp., 2013. (Magyar történelmi emlékek) <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/> (letöltve: 2024. 10. 01.).

16 *Vörös Károly*: A magyarországi társadalom (1790-1848). In: Magyarország története 1790–1848 I. Szerk.: Uő. Bp., 1983. 473–599. p.

17 *Pálmány Béla*: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Szerk.: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen, 1997. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) 45–46, 74–78. p.

Hasonló szabályosságot vélt felfedezni Szijártó M. István is a 18. századi Somogy vármegyére kiterjedő kutatásai során. Megfigyelése szerint a nemes családok házassági szokásai oly módon álltak egyenes arányosságban a társadalmi helyzetükkel, miszerint minél módosabb volt egy családtag, annál nagyobb földrajzi távolságból származó partnerrel léphetett frigyre. A jómódú nemesek így leginkább a fő birtokaikat adó megyéjükön túl, a közepesen tehetősek megyéjükön belül, míg a szegényebbek pedig falujuk közvetlen környezetében kötöttek házasságot.¹⁸

Korábban készített tanulmányomban plusz indikátorokként felvettem a magyar és latin nyelvű címzéseket vizsgálatát is,¹⁹ e helyütt pedig a kapcsolati hálóra, iskolázottságra és a politikai stallumra hívnám fel a figyelmet.

A fentiek közül bármelyik vagyoni módszertant vesszük figyelembe, az egyzakt számadatok a napló keletkezésének idején egyértelműen a köznemesség alsó-közép szegmensébe sorolják az általunk vizsgált családot. Mind a birtokok száma, valamint értéke és – ahogyan majd később bővebben bemutatásra is kerül – mind a család éves, maximum 700 forintos bevétele ezt támasztja alá.

A kulturális és egyéb irányból közelítő vizsgálatok szintén afelé mutatnak, hogy a család, habár lényegesen távol állt a szegény nemesek csoportjaitól, nem tartozott a módosabbak közé sem. Ezeket sorra véve azonban már nem olyan egyértelmű a helyzet a lokális státuszukat illetően.²⁰ Egyfelől tény, hogy Orosz Tamás, rokonaival ellentétben 1703-ig komolyabb megyei, pláne országos stallumban nem tűnik fel és a naplóban előforduló nevek sem engednek következtetni előkelő kapcsolati hálóra, sőt, Orosz Tamás ismertebb rokonaival²¹ sem, vagy legalábbis nem sűrűn tartja a kapcsolatot a család.

18 *Szijártó M. István: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről.* Bp. 2006. 37. p. (A továbbiakban *Szijártó M.*, 2006). Legújabbban a témában íródott (fentieket is megerősítő) tanulmány: *Szemethy Tamás: Keresd a nőt! A felsőbüki Nagy család házassági stratégiája.* In: *A felsőbüki Nagyok évszázada. A politikai elit útjai a kései rendiség időszakában.* Szerk.: Szijártó M. István. Bp., 2024. (Mikrotörténelem 10.) 152–154. p.

19 Még meg nem jelent tanulmány: *Metzger Soma: Köznemesi önreprezentáció a kora újkori Északkelet-Magyarországon. A heraldika bevonása a kutatásokba* (Turul).

20 A vagyon és a társadalmi státusz viszonyáról bővebben ld.: *Fazekas István: Észrevételek a jezsuita gimnáziumok diákságának társadalmi összetételéhez (17–18. század).* In: *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban.* Szerk.: Kökényesi Zsolt. Bp., 2022. 16–17. p.

21 Orosz Tamás 1703 utáni tisztségeiről és ismertebb rokonairól ld.: *Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* Szerk.: Mészáros Kálmán. Bp., 2005. (História Könyvtár Kronológiák, Adattárak 8.) (A továbbiakban *Heckenast-Mészáros*, 2005)

Másfelől viszont – és itt érdemes visszagondolnunk a Pálmány Béla, valamint Szijártó M. István által felvetettekre – a napló egész ideje alatt szolgál a családnál tisztartó és a házasságuk is, nemhogy egy, hanem kettő megyehatáron túli. Ugyanígy kiemelendő a viszonylag drága, emeletes eperjesi lakás²² megléte, amely együtt kellett, hogy járjon egy városi kulturális hatással is, például éppen a meglévő, Szentpétery Éva férjhezmenetele előtti magabiztos íráskészségével.

Ami a megszólításokat illeti, mind János, Szentpétery Éva édesapja, mind pedig Orosz Tamás neve előtt az „egregius” előtagot találjuk a hiteleshelyi dokumentumokban,²³ amely az egyszerű nemeseket megillető „nobilis”-nél egyel előkelőbb személyekre vall.

Mindezeket egybevetve, Oroszék olyan északkelet-magyarországi köznemeseknek számítottak, akik képesek voltak a saját birtokaikból megélni és a helyi nemesség körében is viszonylag jó státuszukra örvendhettek. Házasságuk körülbelül 19 évéből a napló azt az első 9 évet örökítette meg, amely a korszak békésebb időszakának számított. A korábbi évtizedek súlyos politikai cselekményei azonban mind érintették a családot. A közbiztonság szempontjából is kritikus időszakában Orosz Tamás apját, Lászlót és mostohaanyját Cserney Erzsébetet 1677-es Csicseren tartott lakodalmuk közben fosztotta ki egy rablóbanda.²⁴ Szentpétery Éva mostohaapja Nemessányi Bálint majdnem 10 évig bujdosott Thököly oldalán és csak 1694-ben tért haza a családhoz.²⁵ Szentpétery János 1684-ben kelt végrendeletében olyan személyekre bízta akkor még élő mindkét lányát, akik között ott volt az a Keczer András is, akit három év múlva a hírhedt eperjesi vész-törvényszéken végeztek ki.²⁶

A házaspár tehát mindkét fél oldaláról hűsbavágó tapasztalatokkal a birtokában kezdte meg közös életét. Nem kétséges, hogy házasságuk elején az átlag

317–319. p., valamint *Oláh Tamás*: Csicseri Orosz Pál útja a kuruc generális-főstrázsamesterséggig. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: Papp Imre - Angi János - Pallai László. Debrecen, 2010. 229–250. p.

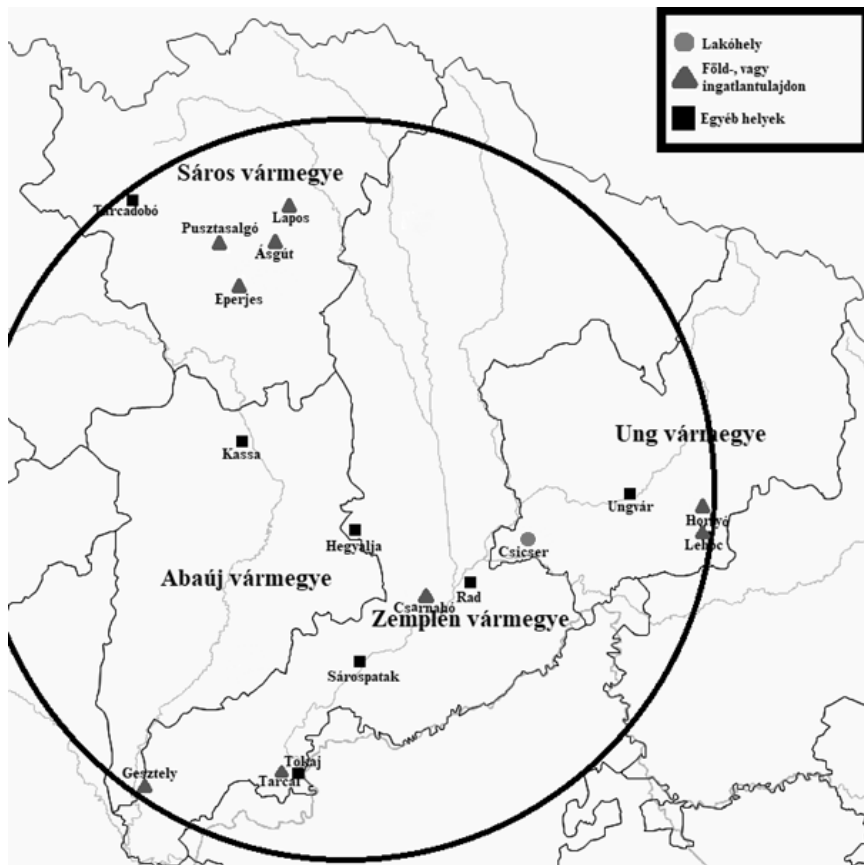
22 MNL OL P 423. 12. cs. 1701. A korszakban egy budai tehető polgár lakása 700–1000 forintot ért lásd: *Géra Eleonóra*: Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején. Bp., 2014. 219. p. Vö. Kassán egy főtéri ház ára meghaladja a 3000 forintot, a szegény polgárok azonban csak házárszettel bírnak, ld. *J. Újváry Zsuzsanna*: Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében. In: *Történelmi Szemle* 22. (1979) 1–4. sz. 577., 581. p.

23 Szentpétery Jánosé: MNL OL P 423. 8. cs. 1683., Orosz Tamásé: MNL OL P 423. 12. cs. 1701.

24 Dongó Gy. Géza: A Zemplén tárcája. Rezes orru Bakos Mihály és prédáló talpasai 1690-ben. In: *Zemplén*. 36. (1908) 73. 1–2. p.

25 *Heckenast-Mészáros*, 2005. 304. p.

26 MNL OL P 423 8. cs. 1684.

1. ábra

nemesi, egyébként is mindent a föld köré szervező felfogáson túl is odafigyeltek birtokaik megtartására és gyarapítására, tehát saját és gyermekeik jövőjének zálogára.

A gesztelyi terméshozam

Mint azt már említettem, 1699 elejétől 1702 végéig lehet teljes képet alkotni a család gazdaságáról és ugyanitt jegyzendő meg az is, hogy a napló műfajából adódóan nem minden részletére látunk rá a családi gazdaságnak. Habár az akkurátus feljegyzéseknek köszönhetően napról-napra értesülünk a bevételekről és kiadásokról, a család tartózkodási helyéről és a termény-mennyiségekről, éppen a gazdasági szempontból két legfontosabb információról: az időjárási körülményekről és a vetésekről tudunk meg a legkevesebbet. Míg az időjárásra vonatkozóan vannak a térségből kontrollforrásaink²⁷ és a napló is ír a szállítóeszközökről, amelyekből erre lehet következtetni, addig a vetésekről említésre érdemes feljegyzéseket nem találunk.

Ázáltal, hogy a család otthona és egyben igazgatási központja Csicsér volt, az év legnagyobb részét – átlagosan 215 napot – itt töltötték. A másik olyan helyszín, ahol legalább az egyik fél számottevően sokat járt, sőt ahova a házaspár nyaranta teljesen át is költözött, az a Gesztely volt, amely a család mezőgazdasági termeléséért felelt. Innen látták el a különféle birtokrészeket csónakokon, szánon és szekéren szállítva a létfenntartáshoz szükséges termékeket és a terményt is itt raktározták el a vermekben, valamint az áru is innen ment eladásra.

A család termelésére vonatkozóan több különféle természetű adat áll a rendelkezésünkre. A legegzaktabbakból – amelyek az ispán által készített egyéves számadások – mindösszesen kettőt jegyzett le a szerző. Ebből az egyik az 1699., a másik pedig az 1702. esztendőről ad összegzést. Szentpétery Éva mindkét év adatait egy-egy csoportra osztotta. Ezek közül az első a „malombéli jövedelem”,²⁸ azaz a saját malom után szedett használati díj (vám),²⁹ a másik pedig a „majorság-béli élet”, tehát a robot általi terméshozam:

-
- 27 Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Szerk.: Réthly Antal. Bp., 1970. (A továbbiakban *Réthly*, 1970a.). Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Szerk.: Réthly Antal. Bp., 1970. (A továbbiakban *Réthly*, 1970b.) és *Oláh*, 2001. 161–162. p. A korszak európai klímájáról ld.: *Behringer, Wolfgang*: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Bp., 2017. valamint *Blom, Philipp*: Amikor a világ kifordul a sarkából. A kis jégkorszak (1570–1700) és a modern Nyugat hajnala. Bp., 2023.
 - 28 A szövegek Bak Borbála „mai helyesírásra átíró” módszere alapján kerültek leírásra, ld. *Bak Borbála*: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához. In: *Fons*. 7. (2000) 1. sz. 91–137. p.
 - 29 *Kiss Anikó*: A gyulai várirtok malmainak története. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 5. Szerk.: Dér László. Békéscsaba, 1978. 276. p. és *Siska József*: Bodrogi malmok. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 45. Szerk.: Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 2006. 494. p.

A MALOMBÓL (1699)	köböl	véka
búza	254	–
árpa	38	–
köles	28	–
kása	28	–
malompor	8	–
kukorica	5	–

A MAJORSÁGBÓL (1699)	köböl	véka
őszi búza	180	–
tavaszi búza	35	–
árpa	110	–
zab	42	–
lencse	–	19
borsó	–	9

A MALOMBÓL (1702)	köböl	véka
búza	235	–
árpa	4	–
köles	18	–
kása	30	–
kukorica	5	–

A MAJORSÁGBÓL (1702)	köböl	véka
búza (összes)	338	–
árpa	63	–
köles	15	–
zab	24	–

Szentpétery Éva többször leírja, hogy alkalmaztak béreseket is Gesztelyen, azonban nem tudni, hogy az általuk betakarított gabonák benne voltak-e az ispán leírásában.

A többi évre vonatkozóan az asszony nem összegző feljegyzéseiből következtethetünk. Egyrészt olvashatunk a szóratásról mint munkafolyamat közbeni gabonatermékekről és azok mennyiségéről, másrészt azt is megtudhatjuk, hogy mennyi termény került a vermekbe elraktározás céljából. Az ennél is gazdagabb adatokat a szállítási listák adják, ahol a különféle szállítóeszközökről főként Csicserbe érkező ellátmány típusáról és mennyiségéről kapunk információkat. Ezek alapján egy az 1699. és 1702. évhez hasonló összegzés nehezen rekonstruálható, inkább a fogyasztott élelmiszerek és a gazdaság diverzitása derülnek ki általuk:

1699 – árpa, árpadara, árpaliszt, bor, borsó, búza, búzaliszt, hagyma, kása, köles, kölesliszt, lencse, malompor, méz, potyka (ponty), sajt, szalonna, tengeribúza, túró, vaj, zab

1700 – árpa, árpaliszt, bor, búza, búzaliszt, kacska, kása, kolbász, kukorica, lúd, lőre, malompor, sör, túró, vaj, vöröshagyma, zab

1701 – árpa, árpadara, árpaliszt, bor, búza, búzadara, búzaliszt, cseresznye, ecet, hagyma, kacska, kása, kolbász, kukorica, lőre, lúd, sajt, sör, tojás, túró, tyúk, vad aszú, körtvély (körte), vaj, zab

1702 – abajdóc (elegybúza)- liszt, árpa, bor, bor, búza, búzadara, búzaliszt, gömölye, kása, lőre, sajt, só, szalonna, túró, vaj, zab

A Csicsér és Gesztely között zajló havi egyszeri, vagy kétszeri szállítmányok, függetlenül a szállítóeszköztől, 7 és 12 nap között teszik meg oda-vissza tartó körútjaikat. Az átlagosan szállított gabonamennyiség körülbelül 20 köből, a szállítóeszközök száma pedig 2 és 6 darab között mozog. 1702. április 13-án például 5 „hajó” 17 köből lisztet, 4 köből árpaszemet, 2 köből búzaszemet, 1 köből búzadarát és 6 véka kását visz Gesztelyből a központba.

A fenti roboton kívüli jobbágyi szolgáltatások közül ajándékról egyszer sem értesülünk, míg taksáról és dézsmáról 1699–1702-ig igen. 1699-ben a 31 forintnyi taksából 24 forintot adnak meg a jobbágyok, majd 1701 őszén az egyik szolgáló 30 forint taksát visz Gesztelyből Csicserbe a családnak. 1702 augusztusában pedig a férj 24 kereszt „életet” szed be, szintén Gesztelyből.

Mint látható, a terméshozam 1699-ben és 1702-ben is nagyságrendileg ugyanakkora (728 és 732 köből) volt, amellet, hogy a két év időjárása hasonló lehetett.

Szirmay András ugyanezen esztendőkből származó termés hozamai sem ingadoztak, jöllehet ő az 1699-es év természeti körülményeit negatívabban élte meg.³⁰

A család szőlőbirtokainak hozama

Amint azt már említettem, a szőlők előtörténetéről alig tudunk valamit. Egyedül a horlyói jószágáról vannak egzakt információink. Oroszék két ottani ruszin embertől vettek egy-egy földet összesen 64 forintért a domboldalban, azt azonban nem olvashatjuk, hogy a vásárlás a már korábban is meglévő birtok bővítését, vagy teljesen új megvételét jelentette-e. Az egyéb szőlőkről ennyit sem tudunk, egyedül a többihez képest későn, 1702-ben felbukkanó tokaj-hegyaljai(!)³¹ Tarcal tekintetében állíthatunk fel arra vonatkozó hipotézist, miszerint az új szerzemény lehetett.

1699-ben, a család minden, erre a célra fordított költsége ellenére nagyon kevés termés lehetett, hiszen ez az az év, amikor nem értesülünk róla. 1700-ban Csernahón 1, Horlyón és Lehócon pedig összesen 1,5 hordó bor és összesen 4 hordó lőre került feljegyzésre a szüret alkalmával. 1701-ben Horlyó és Lehóc ismét másfelet, Csernahó azonban ezúttal 12 hordó bornyi szőlő termett. A férj Lehócon vett termést, amelyből további 5 hordó bort és 4 hordó lőrét készítettek. 1702-ben Lehócon és Horlyón lett jó a termés: összesen 6 hordó bor és 6 hordó lőre készült. Csernahón ez az arány 7:6-volt a bor javára, Tarcal pedig kimagaslóan jól „teljesített”: 27 hordó bort és 12 hordó lőrét jegyezhetett fel Szentpétery Éva.

Bor és lőre aránya/év	Tokaj-hegyaljai borvidék ¹	Szeredne-Vinnai borvidék ²	Összesen
1700	1:2	1,5:2	2,5:4
1701	12	1,5	13,5
1702	34:18	6:6	40:14

30 Oláh, 2001. 162., 192. p.

31 *Bodó Sándor*: Tokaj-hegyalja körülhatárolása. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Az 1987. október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga. Szerk.: Bencsik János – Viga Gyula. Miskolc, 1988. (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 22.). 17. p.

32 Az egyszerűség kedvéért Tarcal mellé a ma már igen, de a vizsgált korszakban még nem ehhez a borvidékhez tartozó Csarnahót is ide soroltam. Uo. 1988.

33 Horlyó és Lehóc.

A fentiek közül egyedül a tarcali termés származott dézsmából, a többi szőlőt a saját pénzükön gondozták. A szakirodalom alapján – amennyiben az 1701. és 1702. év terméseit vesszük alapul – a Tarcalon kívüli szőlőbirtokok területe 187 m², Tarcallal együtt pedig 576 m² lehetett.³⁴ A három vizsgált évben az időjárás a következőképpen alakult. 1700-ban kedvezőtlen körülmények voltak, míg 1701-ben és 1702-ben kifejezetten jó idő volt.³⁵

A család állatállománya

A család harmadik gazdasági tartópillére az állatkereskedelem volt, azonban az állatállományról a naplóban nem olvashatunk egyetlen kimutatást sem. Leginkább a férj tevékenységei nyomán értesülhetünk a disznók makkoltatásáról és eladásáról, valamint az alkalmankénti lókereskedelemről, így áll a rendelkezésünkre néhány számadat:

1699-ben a házaspár valamely tagja eladott 6 hizlalt sertést és 1 „fakó lovat”, valamint 1 nőténymalacot és további néhány olyan disznót, amelyek összesen 180 forintot értek. Ugyanebben az évben 11 ökröt, 2 disznót, 1 bikát és 2 lovat vettek.

1700-ban mindössze 3 kost adtak el és vásároltak 7 ludat, 3 ökröt, 2 disznót, valamint 1 csikót. Feljegyzésre került emellett, hogy rendelkeztek 12 báránybőrrel és 2 darab juhbőrrel is.

1701-ben 6 ökröt adtak el, amelyből a fele nem élt, 4-et pedig vásároltak maguknak.

1702-ben összesen 4 sertést adtak el és látszólag nem vásároltak maguknak semmilyen haszonállatot. Egyik birtokukról a másikra szállítottak 15 juhbőrt, 2 báránybőrt és 31 „gyapjút”.

A szórványos és vélhetően hiányos adatokból nehéz következtetéseket levonni, így jobb híján csak egy kiegészítést tehetünk a fentiekhez. A rendkívül gyakori és nagy távolságokra kiterjedő szállításaihoz és magánutazásaihoz nagy és gondosan tartott loállomány kellett, hogy rendelkezésére álljon a családnak az év minden napján.

34 *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. In: *Agrártörténeti Tanulmányok*. Szerk.: Szabó István. Bp., 1960. 48. p.

35 *Réthly*, 1970b. p. 27–30. és *Oláh*, 2001. 162. p.

A családnál szolgálók

Szentpétery Éva évente számos szolgálóját név és/vagy foglalkozás szerint említi a naplóban. Nehéz feladat megmondani, hogy a keresztnemes, becézett és foglalkozást jelölő alakok alatt ugyanazon, vagy más személyeket érthetjük-e: a problémát jól mutatja például, hogy a naplóban megnevezett Janci, János, Kocsis János és a kocsis tehát egy, kettő, három, esetleg négy személyt jelent-e.

Amennyiben minden alakot külön személynek veszünk, akkor a naplóban négy év alatt összesen 29 főt számolhatunk össze. Ha a becézett és hasonló alakokat kivesszük ezek közül, akkor pedig 23-at. A legalább két különböző évben megjelenő személyekből 12-t találunk, tehát a viszonylag állandónak tekinthető személyzet körülbelül ekkora létszámot tehetett ki.

A család állandó tisztartót alkalmazott Miskén Mihály személyében, név nélkül megjelenik a csernahói és lehóci vincellér is, tudunk legalább egy kocsmárosról is, és folyamatosan tartott dajkát is a házaspár. Mellettük folyamatosan felbukkannak a disznópásztorok, a mészáros, a juhász és a takács is, valamint név szerint Nagy Mátyás és Varga Gergely, akik főként levelek küldésével és piacozással voltak megbízva.

Miskén Mihály a birtokok közül egyedül Gesztellyel foglalkozott, ott is tartózkodott egész évben. Intézte a pénzügyeket, tárgyalt a kocsmárosokkal, számadásokat készített és segített a szállítmányozásban. A többiek: vincellérek, dajkák, disznópásztorok stb. feltehetően minden évben más és más személyek, nekük ezért nem kerül soha említésre – legalábbis foglalkozásukkal összevonva.

A jobbágyság, zsellérek és béresek számát nem lehet megbecsülni. Tarcalon csak jobbágyság tartózkodtak, hiszen a dézsma tőlük származik, Gesztelyről szintén jött be taksa és dézsma a családnak, azonban itt béresek is említi a szerző. Csernahón egyedül bérmunkások dolgoztak, ahogy a keleti szőlőkben is, ahol mindig oroszokként és kapásokként nevezi meg őket a naplóíró.

Szentpétery Éva egyszer sem utal szolgálóival fennálló konfliktusaira, mint azt több nőtársánál láthatjuk,³⁶ és ugyanígy, a férj hasonló összetűzéseinek sincs nyoma. Habár a feljegyzések sok mindent homályban hagynak, a korszak jobbághiányos időszakában egyébként is feltételezhető, hogy Oroszék igyekeztek jól bánni embereikkel. Ezt jelezheti az is, hogy napló igen jelentős része a főként

36 Pl. Rákóczi Erzsébetnél ld. *Benda Borbála*: Rákóczi Erzsébet a birtokos és gazdálkodó. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: Fábri Anna – Várkonyi Gábor. Bp., 2007. 25–26. p. (A továbbiakban *Benda*, 2007.).

Szentpétery Éva által nekik adott ellátmányokról szól. A legtöbben élelmiszert és ruhát kaptak, a vincellérek és a disznópásztorok, valamint a béresek pedig pénzt.

Bevételek és kiadások

Az 1699–1702-ig terjedő időszakban a bevételeket körülbelül hét, a kiadásokat pedig négy főcsoportra oszthatjuk. A bevételek főként égetett szesz- és sör-, bor-, állat (ebben benne van a túró, a hús, illetve a méz is) és gabonaeladásból, valamint jobbágyi taksából, rokonokkal történő örökségi perekből és egy bizonyos „Gesztelyből hozták” címszó alatt futó részből álltak. Utóbbi alatt szinte bizonyos, hogy nem a család kasszájából való pénz-kivételt kell értenünk, ehelyett sokkal célszerűbb a Gesztely által termelt bevételekre gondolni, amely a kocsmáregálé (égetett szesz és sör), gabona és taksa is lehetett.

A kiadási oldalon általában a következők álltak: a család sokat költött állatokra, a szolgálóknak ruhákra és munkabérrre, valamint a szőlőre is tetemes összeget szántak munkabérrrel és eszközvásárlással egyetemben. Ezekén túl, általában egy-egy nagyobb pénzbevétel után a család „holmikat” is vásárolt a különféle piacokon, amelyek alatt leginkább a saját használati tárgyaikra és ruháikra gondolhatunk,³⁷ amelyekhez így hozzávehetjük a külön leírt ruhákat is.³⁸

Az egyéb kategóriába olyan be- és kifolyó pénzeket soroltam, amelyek többek között tartozások rendezését, a kisebb földek megvásárlását, sóvásárlást és hasonlókat takartak. Az 1702. év kiugró adata egy férj és egyéb urak által megnyert gesztelyi pert rejti, amelynek csak a kiített összegét ismerjük.

1699-ben 477 magyar forint 47 dénár, 8 német forint és 45 tallér volt a feljegyzett bevétel, amihez egy konda eladásából származó 41 forint nem pontosított hányada is tartozott. Ezzel szemben a kiadási oldalon 328 forint 29 dénár, 12 német forint 30 krajcár és 25 poltura állt.

Amennyiben a pénzek magyar forintra való átváltását elvégezzük,³⁹ és a konda-ból a családnak jutó részt 10 forintban szabjuk meg, akkor összesen bevételként

37 Szentpétery Éva 1702-ben részletezi a „holmik” alatt értetteket: morvai posztó, csemelet (teveszór kelme), viaszgyertya, szeg, ld. MNL OL P 423 10. cs. 1694.

38 1699-ben egy rókabőrt készítettnek ismeretlen helyen 1 forint 36 dénárért, valamint egy ködmönt 4 forint 80 dénárért. 1702-ben a fentiekén túl egy 4 forintos medvebőr is készült. Ezen kívül az évek alatt ismeretlen áron készítettet a takács lenvásznakat is, ld. uo.

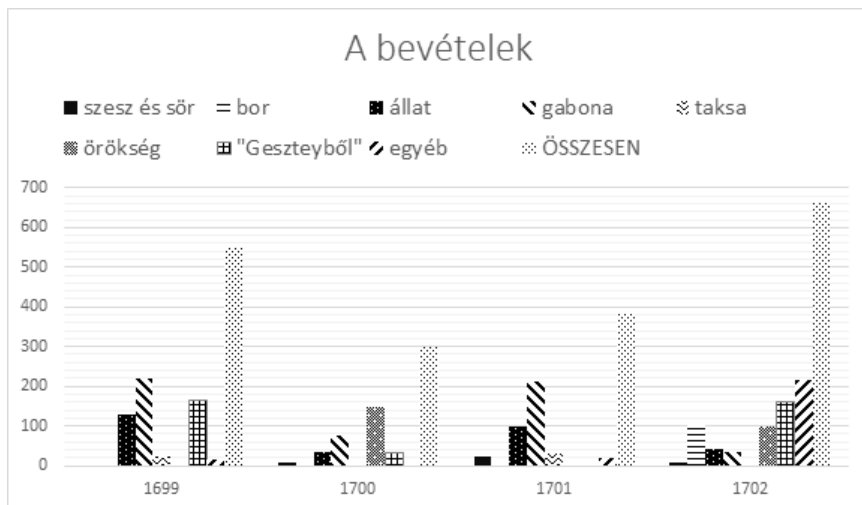
39 A számításokat az alábbi mértékegységek alapján végeztem: *Papp Klára: Az erdélyi Csákyak.* Kolozsvár, 2011. (Erdélyi tudományos füzetek 273.) 390. p. Vö. *Buza*, 2021.

körülbelül 551, kiadásként 339 magyar forintot kapunk. Ez 212 forint hasznot jelent, ami nagyjából pont a gabona éves eladási értéke volt, amely összesen 40% részesedést tett ki az összbevételből, ha nem számoljuk azt, hogy a „Gesztelyből hozták” kifejezés alatt gabonából való bevételt is érthetünk. Ebben az évben folyt be a legtöbb pénz az állatokból is: 128 forint 64 dénár (23,3%), és a kiadások között is az állatokra költött pénz emelkedett ki a maga 95 forint 24 dénárjával (28%). Emellett a minden évben magas összeget felemészítő „holmikra” és egyéb ruhákra fordított összeg kiemelendő még: 90 forint és 42 dénár (27%).

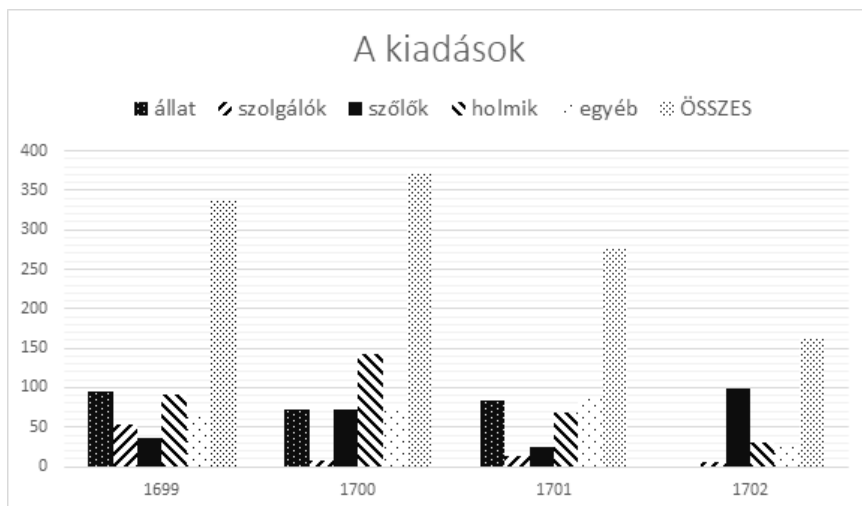
Az 1700-as évektől kezdve az egészséves bevétel csak egyszer érte el az előző évi összeget, pedig innentől kezdve az örökségből is származott profit, valamint az időjárás is kedvezőbben alakult. 1700-ban a bevétel 298 forint 46 dénár, míg a kiadás több: 369 forint 94 dénár volt. Az eladásokból a gabona részesedése 77,16 forintra, azaz mindössze 26%-ra jött ki, az e mellett említendő nagyobb arányt, 49,7%-ot pedig az örökség 148 forint 40 dénára tette ki. A kiadások közül ezúttal szintén az állatokat (72 forint: 20%) és a holmikát (143 forint: 38,7%) lehet megemlíteni, de a szőlőre költött pénz is kiemelkedően sok: 72 forint (19%) volt ebben az esztendőben.

1701-ben újra pozitív évet zárt a család: a bevétel 381 forint 91 dénár, míg a kiadás 276 forint 96 dénár lett. A gabona 210 forint 46 dénárt hozott, ami kimagaslóan sok, 55%-ot jelentett, amely mellett egyedül az állatokat érdemes megemlíteni a maguk 99 forint (26%) jövedelmével. A kiadások közül ezúttal ismét az állatokra ment el a legtöbb (84 forint 50 dénár, 31%), amelyek mellett ismét a holmik (69 forint, 25%) tűntek ki a statisztikából.

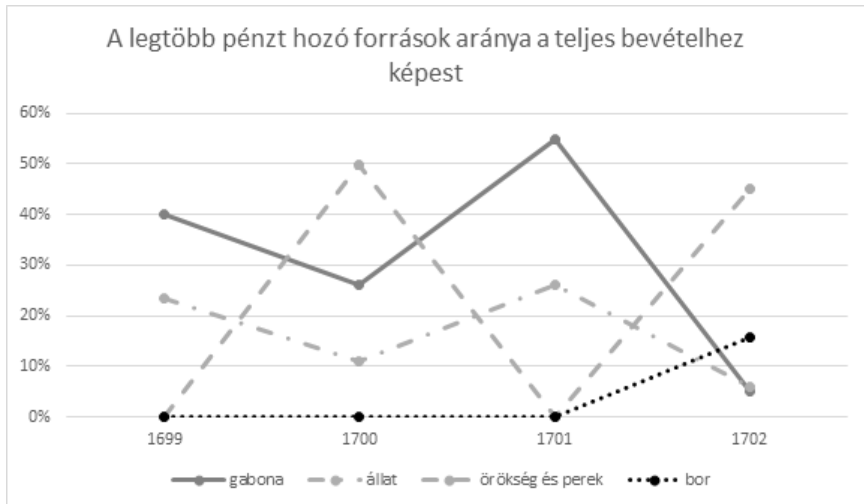
1702-ben körülbelül 664 forintban állapíthatjuk meg a bevételt, ami mellé mindössze 163 forint 25 dénár volt a kiadás. Ekkor az eladott gabona csupán 5%-ot nyomott a latba a maga alig több, mint 34 forintjával. Ezzel szemben ez volt az az év, amikor a borból először kapitalizálhatott a család, nem kevesebb, mint 104 forintot (15,7%). A teljes bevételt igazán az örökség és a győztes per növelte meg 300 forinttal. A holmikra ezúttal csak 31 forint 18 dénárt (19,1%) szánt a család, a kiugró számot pedig a szőlőre fordított költés (98 forint 27 dénár, 60%) mutatta.

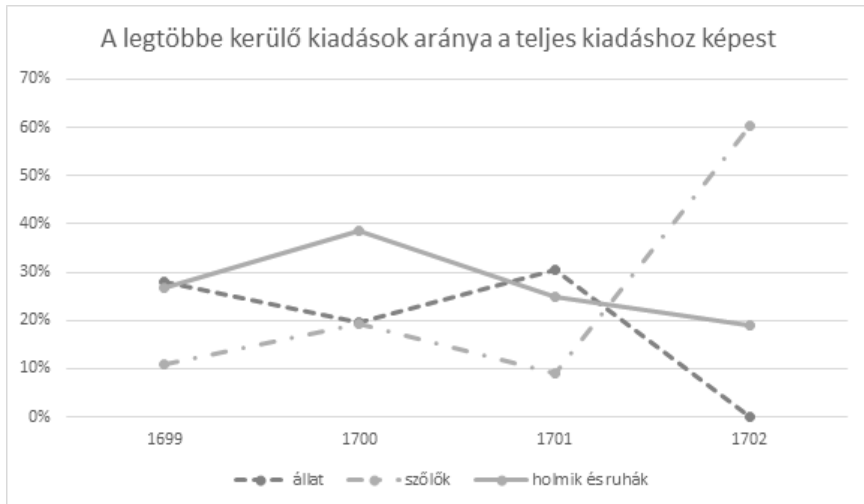
2. ábra

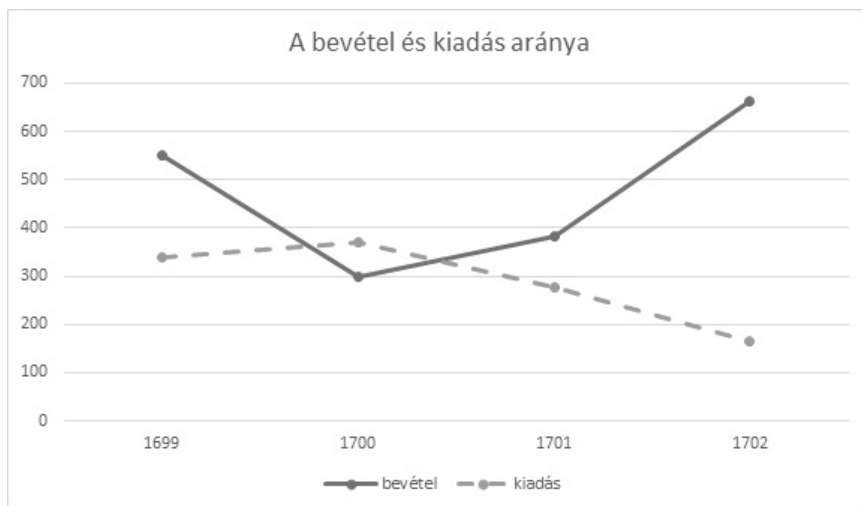
3. ábra

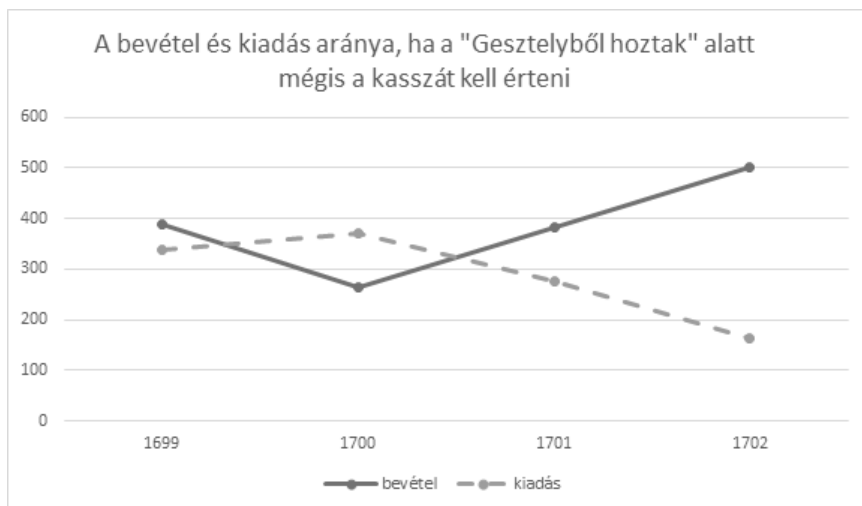
4. ábra

5. ábra

6. ábra

7. ábra

A család legkevésbé a szolgáltókra költött, általában évente kb. 10 forintot, kivéve 1699-ben, amikor ez az összeg 53 forint volt. Ezzel szemben a legtöbb

pénzt a holmikra és ruhákra szánták, amelyekre 1700-ban 143 forintot is hajlandók voltak kiadni.⁴⁰

Megélhetésüket a mezőgazdasági termelés, benne a gabonával és a szőlővel, valamint az állattenyésztés adta. Ezek összesen mindig legalább 100, de általában inkább 200 forint körüli hasznot termeltek számukra. A gabonát több helyen értékesítették. A vásárok közül a búzát a „hegy alatt”, azaz Hegyalján adták el; a kását volt, hogy személyesen az asszony értékesítette Miskolcon és egyszer Tálylyán is megfordultak szintén kása és túró áruba bocsátása céljából. Míg az utóbbi két községbe eladási céllal összesen alig pár alkalommal mentek az évek alatt, addig Hegyaljára évente többször is. A gabonából származó legnagyobb bevétel azonban így is a malom melletti közvetlen eladásból származott. A megtermelt „életből” összességében évi 100 és 200 köböl közötti mennyiséget adtak el.

A „holmikat” és egyes állataikat a régió fontos piacairól szerezték be. Évente szinte az összes ilyen vásárba elküldték szolgálóikat. 1699-ben holmit vásároltak Eperjesen, Szikszón, Miskolcon, Tokajon és Sajószentpéterben is. 1700-ban Ungváron ökröt, a többi helyen pedig, két ismeretlen vásárral együtt („küldettünk az útbá”) Miskolcon, Újhelyen, Tokajon és Szikszón holmit vettek. 1701-ben Miskolcon, Szikszón és Ungváron vásároltak, újfent holmikát, 1702-ben pedig egyedül Eperjesen vették ugyanezeket.⁴¹

A szőlőtermesztéssel kitartóan próbálkoztak és folyamatos fejlődést értek el. Mint láhattuk, évről-évre új birtokokat vásároltak és folyamatosan költöttek is rájuk. Legalább az egyik évben, 1701-ben, összesen 17 forintért ganajozták is birtokaikat és a termések is folyamatosan javultak, egyre több hordó bort szüreltelhettek évről-évre.

Míg Szentpétery Éva édesapja „elég sokat költött haszontalanul” szőlőire,⁴² addig a számok alapján Oroszék nála sikeresebbek voltak, de csak nagy veszteségek árán. 1699-től 1702-ig összesen 231 forint 53 dénárt költöttek a bortermesztésre és csak az utolsó évben tudtak bevételt realizálni: 104 forintot. A mérleg így — 127 forint 53 dénár lett az évek alatt, ugyanakkor nem tudjuk, hogy 1703-tól behozták-e a lemaradást, tehát a veszteséges évek a birtokok kezdeti rendbehozatalára, vagyis befektetésként szolgáltak-e.

A nyereséges 1702. évben a legtöbb bor a tarcali dézsmából folyt be, amelynek sorsát nem tudjuk, de valószínűleg nem a legminőségibb, jó áron eladható bor lehetett. A horlyói és lehóci hat hordó bor mellé még egy hordónyt vásárolt

40 A napló egyszer sem tér ki az utazásra szánt összegekre.

41 Miskolc, Szikszó és Szentpéter kiemelt státuszáról bővebben lásd: *Gyulai*, 1998. 323. p.

42 MNL OL P 423 8. cs. 1684.

Orosz Tamás, így tudta a hét hordónyi italt ismeretlen vásárlóknak 90 forintért eladni, amely, átlagot számolva 13 forintba került hordónként. A maradék 14 forintnyi, borból származó összeget az ispán hozta — talán a gesztelyi kocsmából —, melynél nagyjából egy hordónyi itallal számolhatunk, ami talán Csernahóban, vagy Tarcalon lett előállítva. A szakirodalom szerint ezek az összegek az átlagos tokaji borok eladási ára alatt voltak,⁴³ így azt is kizárhatjuk, hogy a család próbálkozott volna a drágábban eladható aszú készítésével, igaz, a helyi gazdáktól való borvásárlás és annak továbbértékesítése előremutató.⁴⁴

A rendelkezésünkre álló adatok alapján Szentpétery Éva és Orosz Tamás takarékos gazdák voltak, akik nem éltek fel pénzüket. Az 1700. esztendő kivételével mindig pozitív éveket zártak. Ez még abban az esetben is helytálló állítás, ha sem az örökség, sem a perekből befolyó, sem pedig a „Gesztelyből hoztak” megnevezés alatti pénzeket nem számítjuk bele a teljes bevételbe.

A családi gazdaság mérlege

Azon túlmenően viszont, hogy a házaspár nem költekezett túl, érdemes áttekinteni, hogy vajon milyen gazdasági irányelvet követhettek. A hosszútávú elképzeléseik között szerepelt a nagyobb szintű piaci termelés? Igyekeztek ezt elérendő meglévő birtokaikon olyan ágazatokat fejleszteni, amelyek ezt elősegítették volna? Egyszóval: modernnek tekinthető-e az, amit a vizsgált időszakban láthattunk tőlük?

Oláh József Szirmay András gazdasági tevékenysége kapcsán számos olyan kritériumot állított fel, amelyek – habár jóval kisebb léptékben,⁴⁵ de – Oroszokra is alkalmazhatóak. Szirmay András egyrészt vagyonának óriási hányadát, több, mint 50%-át áldozta a befektetésre és javainak további növelésére. Felismerve a szőlőművelésben rejlő versenyképességet, leginkább ezt az ágazatot megcélozva fejlesztette szőlőit, így nagy gonddal előállított borát, közte kiváló minőségű

43 Ulrich Attila: Allódiális szőlők a tokaji uradalom mezővárosaiban a 17. században. In: Zemplén népessége, települései: Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 1999. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 37.) 63–65. p. (A továbbiakban Ulrich, 1999.).

44 Erre példa: Benda, 2007. 24–25. p. Arról, hogy a kocsmáltatás jelentős bevételeket jelentett a főúri gazdaságokban is: Csoma Zsigmond: Késő reneszánsz, kora újkori kertek és borok Erdélyben. Bp., 2009. 188–190. p.

45 Szirmay Andrásnak már 1680-ban több ezer forint pénze folyt be felesége hozománya révén: R. Várkonyi, 1981. 20. p.

aszúival válogatott kül- és belföldi magánszemélyeknek adta el. Anyagi jólétét sokoldalú tevékenységével is biztosította: azon túl, hogy gazdálkodott, hivatalnokságot vállalt, valamint pénzz szállító, ügyvéd, kereskedő és kölcsönököt adó nemes is volt egyben.

Mindezek mellett humanusan és egyben racionálisan bánt jobbágyaival, akiket segített hiányukban, képzett a helyi szükségletek szerint és kiemelendő, hogy vagyonát sem élte fel, ahogyan ezt tette számos kortársa.⁴⁶

Szentpétery Évák összességében kevés pénzt fordítottak birtokfejlesztésre, nem kértek számottevő kölcsönöket és több földjüket hagyták használat nélkül parlagon feküdni, ugyanakkor, látszólag ők is felismerték a szőlőművelést mint fontos ágazatot. Néhány pusztát leszámítva – amelyek egyben az állatok mint a másik fontos bevételi forrás legelői lehettek – egyedül új szőlőket vettek és kimagaslóan sokat költöttek rájuk, jóllehet modern allodiális szőlők nem voltak ezekben az években.⁴⁷

Orosz Tamás tevékenysége nem volt olyan széleskörű, mint Szirmay Andrásé. Nem volt hivatalnok, sem hitelező, vagy jurátus. Ezzel együtt viszont ő is felesége is eredményesen kereskedett gabonáival és a jól termő gesztelyi birtokért és az ottani malomért képesek voltak kockázatot vállalni a nagy távolságú utazások képében.

A jobbágyaikkal is jól bántak a felek. Jelzésértékű, hogy az asszony rengeteget foglalkozott naplójában a nekik szánt ruhákkal és élelemmel, ugyanakkor ezen a lelkiismeretességen és jól felismert önérdéken túl nem látunk a Szirmaynál tapasztaltakhoz hasonló jobbágy-képzést.

Véleményem szerint, összességében a család gazdálkodása nem nevezhető modernizációra nyitottnak ezekben az években. Bár voltak jelei annak, hogy fejlődnek a piacra való termelés irányába, a rendelkezésükre álló 9 év alatt nem racionalizálták kellően birtokaikat. Egész idő alatt voltak olyan földjeik, amelyeket zálogba adhattak volna, ahelyett, hogy kihasználatlanul hagyták őket állni. Egyet-

46 Oláh, 2001. 214–216. A vagyon fel nem élése önmagában nem vall a modernizációra nyitott gazdálkodói személyiségre, vö. *Szirácsik Éva: Egy XVII. századi köznemes birtokai és birtokszemlélete*. In: *Mészáros*, 2010. 30. p. Ezenfelül a térség nagybirtokos családjának, a Rákócziaknak a mintaadó szerepe is megemlítenő. A szőlőművelésük kapcsán lásd: *Orosz István: II. Rákóczi Ferenc regulamentuma és a hegyaljai szőlőtermelés*. In: *Művészet és mesterség I.* Szerk.: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor et al. Bp., 2016. 469–480. p. A birtokigazgatásuk kapcsán lásd: *Gyulai Éva: Zboró (Zborov) és a Rákóczi-család*. In: *Rákóczi Emlékkönyv*. Szerk.: Bódvai András. Bp., 2021. 129–177. p.

47 Ulrich, 1999. 62–63. p.

len alkalommal sem vettek fel gazdasági fejlesztésre szánt hitelt és birtokaikat sem fejlesztették kellő mértékben éves profitjukból.

Különösen szembeötlő az is, hogy Szentpétery Éva eperjesi fél lakását sem adták ki a további bevétel reményében, jöllehet a lakás tulajdonjoga fölött 1701-ig pereskedtek Nemessányi Bálinttal.⁴⁸ Ugyanígy, Eperjes mint szabad királyi város kínálta korabeli lehetőségeket, köztük a boreladás kedvező körülményeit⁴⁹ sem használták ki, dacára annak, hogy gyakran jártak a térség fontos gazdasági központjában.

Szentpétery Éva birtokosi műveltsége

Van azonban egy olyan szempont, nevezetesen éppen Szentpétery Éva aktív gazdálkodói szerepe, amely utalhat a família előremutató felfogására. A kérdés mindössze az, hogy ez a *női szerep* általános volt-e a köznemesek körében.⁵⁰ Más tanulmányomban már bővebben kitértem a házas felek feladatmegosztására,⁵¹ azonban célszerű azt röviden itt is összefoglalni, hogy jobban megismerhessük az asszony birtokosi műveltségét.

Míg Orosz Tamás mindennel foglalkozott a gazdaság terén, beleértve az állattartást, mezőgazdasági munkákat, ellátmány szállítást, szervezést és kereske-

48 Szentpétery Éváé lett a ház fele. MNL OL P 423. 12. cs. 1701.

49 *H. Németh István*: A rendi kategóriák olvasztótégelye: A kora újkori magyarországi szabad királyi városokban lakó nemesi rangúak helyzete és szerepvállalása. In: *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Szerk.: Balogh Judit – Pap József. Eger, 2016. 116. p. Vö. pl. Miskolc idegen borokra vonatkozó tilalmával és a polgár-nemes konfliktusokkal: *Gyulai*, 1998 317. p.

50 Főnemesasszonyoktól számos példát ismerünk erre vonatkozóan lásd: *Kincses Katalin Mária*: Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása. In: *Erdély és Patak fejedelemsasszonya Lorántffy Zsuzsanna II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. Szerk.: Tamás Edit, Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 2). 171–181. p.; „Minden örömöm elegyes volt bánattal”. Csáky Kata levelezése. Szerk.: Papp Klára. Debrecen, 2006.; *Benda*, 2007.; *Fazakas Gergely Tamás*: Árva Bethlen Kata ön-reprezentációi (Érvek az önéletrész filológiai szempontú, kontextualizáló olvasása mellett). In: *Studia Litteraria* 58. (2019) 3–4. sz. 38–58. p.; *Papp Kinga*: Apor Péterné, „Háromszék királynője” In: *Certamen VII.*: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában. Szerk.: Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese. Kolozsvár, 2020. 107–125. p.; *Viskolcz Noémi*: Az öntörvényű palatinusné: Thököly Éva (1659–1716). Miskolc, 2022. (A továbbiakban *Viskolcz*, 2022).

51 *Metzger*, 2024. 463–465 p.

delmet, addig Szentpétery Éva fő feladatai a mezőgazdaság nyári és szőlőn kívüli részére, valamint az ehhez kötődő szervezésre és a kereskedelemre vonatkoztak.

Ebben benne volt a szolgálókkal való folyamatos kapcsolattartás és a férj nélkül történő utazások is. A házaspár gazdasági viszonyát ezen – tehát az asszony folyamatos közreműködésén – túl az tette partnerivé, hogy Szentpétery Éva számtalanszor helyettesítette is férjét az általában általa kezelt ügyleteknél is. Ő is gondoskodott a szőlőmunkások ellátásáról és volt, hogy ő is állatot adott el, vagy vásárolt. Az igazán nagy különbség egyedül a kisebb mobilitásukban volt tetten érhető, Orosz Tamás sokkal többször kelt egyedül útra, mint felesége.

Szentpétery Éva kellőképpen művelt volt ahhoz, hogy ezeket a feladatokat férje rábízhasa, és megfelelően ellássa, ráadásul téve mindezt már legkésőbb, 1696-tól, esküvőjük után 2 évvel. Tisztában volt az árakkal, szót értett a különféle vásárok vevőivel és az egyéb üzleti partnerekkel, valamint saját szolgálóival is elboldogult, ami a korszakban még az olyan arisztokrata nagyasszonyok számára sem volt egyszerű feladat, mint Rákóczi Erzsébet,⁵² vagy Thököly Éva.⁵³

Annak köszönhetően, hogy más nőkkel ellentétben Szentpétery Évának fennmaradt a naplója, betekintheünk gazdálkodói gondolkodásába és az általa legfontosabbnak tekintett információkba egyaránt. Mint azt láthattuk, a naplóból leginkább a szerző és férje napi teendőit bemutató, mintsem egy a Szirmay András tárgykör alapján csoportosított feljegyzéseire jellemző kép tárulkozik elénk. A szerző a tanulmány első felében tárgyalt mindennapi feladatokat emeli ki, bennük a mezőgazdasági műveletekkel, a pénzáramlással, a szolgálókkal való megegyezésekkel és a gazdasági utazásokkal, amelyek azonban soha nem kerülnek összszegzésre általa.

Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a köznemesasszony autográf megnyilatkozásának célja alapvetően nem gazdasági eredetű. Munkája eklektikus, jóllehet nagymértékben gazdasági adatokat tartalmaz, ezért joggal vethető fel, hogy amikor év végi imát ír és abban megfogalmazza a maga mögött hagyott hónapok tanulságait, miért nem ír a gazdaságról, vagy például az időjárásról, esetleg a jövő évi terveiről.

Habár az imákban megjeleníti gazdasszonyi szerepkörét („Továbbá, a te atyai gondviselésed alá ajánlom ez új esztendőben [...] minden jószágomot és marhámat.”),⁵⁴ Szirmay-féle évértékelést, vagy egyes főnemesasszonyokhoz hasonló

52 Benda, 2007. 24–25. p.

53 Viskolcz, 2022. 203. p.

54 MNL OL P 423 10. cs. 1694.

véleményezést⁵⁵ csak a családjával és a tragédiákkal összefüggő érzelmeivel kapcsolatban tesz.

Köznemes nőtársaitól nem ismerünk naplót, azonban több közvetett példa is a rendelkezésünkre áll. Az egyik ilyen az életét köznemesként kezdő Kálnoki Sámuel háromszéki főkapitány, később gróf, valamint az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője feleségével folytatott levelezései és neki írott utasításai jelentik. Kálnoki Sámuel máramarosi és bécsi távollétei során folyamatosan tanítja Lázár Erzsébetet, Lázár István székely főkirálybíró lányát a gazdálkodás mikéntjére. A vele 1667-től házasságban élő köznemesasszony az 1680-as évektől kezdve lassanként veszi át férje és tisztartói gazdálkodói szerepét. Férjével egymásnak írott leveleiben láthatjuk, hogy az asszony jól tudott írni és hogy Kálnoki Sámuel kérte őt a gazdasági feljegyzések vezetésére és a folyamatos felé történő tudósításra is. Az elnyújtott ismeretátadást jól példázza, hogy Kálnoki Sámuel még 1694 körül is okítja feleségét. Az ekkor írt Memoráléjában Lázár Erzsébetnek a szolgálókkal való bánásmód és gazdálkodói takarékoság módját és az ezekkel kapcsolatos utasításait foglalja össze.⁵⁶

A másik példa a Szirmay András feleségének, királyfalvi Róth Juliannának gazdálkodói tevékenységéről férje naplójából megismerhető néhány mondat. Ezek alapján Róth Julianna feladatai között szerepelt a vetés és a saját használatú („házi szükségére”) szappanfőzés,⁵⁷ melyek közül előbbi alatt a Szentpétery Éva által is többször végzett vetési munkák ellenőrzését és irányítását, utóbbi alatt pedig az újonnan megtanult szappanfőzést mint az asszony saját kezűleg végzett tevékenységét kell értenünk.

Szentpétery Éva, Lázár Erzsébettel ellentétben korábban és férje jelenléte mellett kapcsolódott be a családi gazdálkodásba, a Róth Juliannánál megfigyelhető, vagy ahhoz hasonló sajátkezü munkavégzésére való utalást pedig nem olvashatunk nála. Azt is tudjuk, hogy szőni sem maga szőtt, az ilyen feladatokat mindig takáccsal végeztette.

Hozzá kell tenni, hogy bármilyen különbséget, vagy hasonlóságot állapítunk is meg a három köznemesasszony között, a legtöbb főnemesasszonytól mindhármukat számos határvonal választotta el a leginkább Szentpétery Évánál szembe-
tűnő vagyoni különbségen túl.

55 Benda, 2007. 24. p.

56 Papp Kinga: Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben. Kolozsvár, 2015. (Erdélyi Tudományos Füzetek 284.). 85., 131–133., 247–249. p.

57 A vetés: Kincses, 2004. I. 67. p. A szappanfőzés („Az Feleségem Erdélyi Asszonyoktól megtanulván szappant főzni, azért szappant nem kellett venni.”): Uo., 2004. II. 114. p.

Rákóczi Erzsébet például, férje horvátországi jószágait egymaga kezdte el rendbe hozni. Urbáriumot készíttetett, hasznosította a pusztán hagyott földeket, trágyáztatott a szükséges helyeken és igyekezett fellendíteni a borkereskedelmet is.⁵⁸ Thököly Éva saját uradalmat épített magának és szintén férje távollétében látta el az ezzel együtt járó összetett feladatokat. 1690-től már nagy marhacserdőkkel kereskedett, több ezer forintos üzleteket lebonyolítva, 1692-től pedig az akkor még nem teljesen az állam által felügyelt sókereskedelemmel is foglalkozott. A kereskedelem mellett kölcsönt is adott kamatra különféle személyeknek, összesen több tízezer forint értékben.⁵⁹

Szentpétery Éva ilyen sokrétű és teljesen önálló tevékenységet nem folytatott, azonban még egy hasonlóságot felfedezhetünk közte és főnemes nőtársai között, amely még ilyen kis mintán is jól rámutat a korabeli nemes nők jogi helyzetére. Benda Borbála felhívja a figyelmet Rákóczi Erzsébet birtoklással kapcsolatos szóhasználatának jelentőségére. Az arisztokrata asszony Erdődy György feleségként folyamatosan egyesszám első személyben utalt a különvagyonára, vagy az abból vett jószágokra: „az én földem”, „az én szőlőm” — írta, ekkor még jó viszonyt ápolva házastársával.⁶⁰

A házasságon belüli női különvagyon és hozományt legkésőbb Werbőczy István óta védte a jog,⁶¹ a megfelelő passzusoknak azonban érvényt kellett tudni szerezni. Ennek, házassági szerződés híján a gondos észben tartás volt az egyik eszköze, amelyeket, szükség esetén jogi lépések is követhettek. A napló szerzője — Rákóczi Erzsébethez hasonlóan — nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy művében kidomborítsa saját szerepét a gazdálkodáson túl a birtokszerzésben is. Amellett, hogy a gesztelyi ispánt is „ispánom”-ként emlegette és a mezőgazdasági munkálatok kapcsán is úgy fogalmazott, mint „szórattam” vagy „rakattam”, explicit módon leírta forintra pontos részesedését az 1695-ben teljesen kifizetett „gesztelyi jószágban.”

Körülbelül 16–19 évesen⁶² a következőképpen fogalmazott: „Salgón egy pusztát 160 magyar forinton, meg újabban egy pár arany perccet, egy arany

58 Benda, 2007. 24. p.

59 Viskolcz, 2022. 160–165. p. A sókereskedelemtől bővebben lásd: Glück László: Só és társadalom: az öt máramarosi város esete. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv XII. Szerk.: Bácskai Vera – Czoch Gábor - H. Németh István et al. Bp., 2018.

60 Benda, 2007. 21. p.

61 Orgona Angelika: A láthatatlan asszony. Salgai Kata házasságai. In: Történelmi Szemle, 65. (2023.) 3. sz. 417–420. p.

62 Metzger, 2024. 458. p.

rubintos bogláromat: azt is eladtam 160 százhatvan magyar forintokon, meg ugyan [a volt tulajdonos] Orosz Zsigmond uramnak adtam valami ólom tálát az eperjesi kannagyártónál, azt is magam pénzemen váltottam ki huszonöt magyar forintot és így az én saját pénzem vagyon Gesztelynek árában: ötszázhuszonöt forint [...]”⁶³

A tények magának való rögzítésén túl a Rákóczi-szabadságharc idején jogilag is igyekezett megerősíteni a fentieket. Az 1700-as évek derekán felprédált birtok ügyében tanúkihallgatási jegyzőkönyvet íratott a vármegyével a föld jogi státuszára vonatkozóan, melynél az első, tanúknak feltett kérdés a birtokban való anyagi részesedésére vonatkozott.⁶⁴

Ugyanígy kitarzott saját különvagyonra mellett második férjével közösen vett birtokai kapcsán is. Végrendeletében, ugyan férjére hagyta a közösen szerzett olaszliszcai szőlő rá eső részét, de itt is fontosnak tartotta kiemelni tulajdoni hányadának tényét.

Szentpétery Éva és Orosz Tamás családi gazdaságában voltak jelek irányítói modernizációs törekvéseire, annak ellenére, hogy nagyobb kölcsönök felvételével kockázatokat nem vállaltak. A modernizációra utaló fő jel Szentpétery Éva szerepvállalása volt. Az asszony nélkülözhetetlen gazdasági feladatokat látott el férje mellett és sokszor helyette is. Fiatalon, komoly műveltséggel házasodott meg, értett a pénzhez, tudott írni és olvasni és tisztában volt a birtokokat érintő szokásjoggal is.

Utóbbit főleg saját érdekvédelmére használta. Pontosán leírta részesedését a gazdagában, kiállt tulajdonjoga mellett és aktívan odafigyelt minden családi birtokkal kapcsolatos történésre. Nagyrészt gazdasági adatokat tartalmazó naplójából jól rekonstruálhatók mindezek, amely nem csak a köznemesi gazdálkodás, de a nőtörténet fontos dokumentuma is.

63 Szövegromlás. MNL OL P 423 10. cs. 1694.

64 MNL OL P 423 12. cs. 1708.

NÉMETH PATRIK

A HÁBORÚ UTÁNI FELELŐSSÉGRE VONÁS A FŐVÁROSI KÖZMUNKÁK TANÁCSÁNÁL

A háború utáni felelősségre vonás és az igazolóbizottságok

A második világháború végeztével minden részt vevő országban megjelent az igény a náci érdekeket kiszolgáló emberek felelősségre vonására. Erre kijelölt testületek (igazolóbizottságok, népbíróóságok, katonai bíróságok) Európa-szerte ítéletet mondtak a háború alatti egyéni magatartásformák felett, a bűnök listájának megállapítását és a bűnösök felelősségre vonását minden országban szükségesnek látták ahhoz, hogy lépést tegyenek a történetek lezárása felé, és hogy kialakuljon az érzés, hogy történt valamiféle igazságszolgáltatás.

Nem állt viszont rendelkezésre megfelelő jogi apparátus, hiszen Európa minden, a háború alatt a náccal együttműködő vagy a náci által megszállt országában sokan kompromittálódtak az előző rendszer emberei közül. Másrészt sokszor olyan cselekedetek alapján kellett elítélni embereket, amelyek az előző rendszer jogi keretei között nem számítottak bűncselekménynek. Szintén nehézséget okozott, hogy nem lehetett mindenkinek a tevékenységét a kollaboráció, a passzivitás és az ellenállás kategóriáiba szorítva elbírálni, így sokszor a felelősségre vonást irányító megállapításain, értelmezésén múlt egy adott cseleket megítélése. Mindemellett Európa-szerte a felelősségre vonás alkalmat nyújtott a helyi és az országos elitváltásra is, így a tettek elbírálása sokszor politikai szándékok mentén történt.¹

Magyarországon a felelősségre vonás legalsó szintjét az igazolóbizottságok jelentették. Megalakításukra azért volt szükség, mert a fegyverszüneti egyezmény előírta a korábbi közigazgatás helyreállítását, erre azonban csak úgy kerülhetett sor, hogy a hivatalokat megtisztították a korábbi szélsőjobboldali, a Horthy-rendszerben kompromittálódott „reakciós” személyektől.²

1 A második világháború utáni felelősségre vonásról általánosságban lásd: *Deák, István*: Introduction. In: *The Politics of Retribution in Europe. World War II and Its Aftermath*. Ed.: Deák István–Gross, Jan T.–Judit, Tony. Princeton, 2000. 337 p.

2 *Izsák Lajos*: Magyarország a második világháború után, 1944–1956. In: *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Szerk: Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos. Budapest, 2001. 272. p.

Bár az igazoló eljáráson minden közalkalmazottnak keresztül kellett mennie, a bizottságok működése mégis kevésbé kutatott, önálló monográfia mind ez ideig egyetlen bizottság működéséről sem készült. Pedig ezeknek a testületeknek a működése több tízezer ember életét befolyásolta, és segítségükkel mikroszinten ragadható meg az 1945-ös átmenet mentalitástörténete.

A történettudományi munkák közül az igazolóbizottságokról az 1945 utáni változásokkal foglalkozó könyvek röviden, sokszor csak említés szintjén foglalkoznak.³ A rendszerváltás előtt született egy-egy tanulmány az igazolóbizottságok működéséről Zala,⁴ illetve Csongrád megyében.⁵ Újabban a kutatások inkább egyes intézmények igazolóbizottságainak működését mutatták be.⁶

Az alulkutatottság oka valószínűleg abban is rejlik, hogy a bizottságok sokszor nem az eredeti céljuknak megfelelően működtek, és gyakran felületes döntéseket hoztak, aktuálpolitikai szempontoknak is teret engedve, ami nem a felelősségre vonást, hanem a munkahelyi intrikák előtérbe kerülését segítette. Ha azonban a tevékenységük által keletkezett forrásokat más szempontok alapján közelítjük meg, kutatásuk igen hasznos lehet. Az igazoláshoz benyújtott nyilatkozatok vizsgálhatóak társadalomtörténeti szempontok szerint: hol lakott egy hivatali dolgozó (legyen mérnök, jogász vagy altiszt) a háború előtt, milyen jövedelmei voltak, milyen vagyoni veszteségei keletkeztek? Nyilvánvalóan minden esetben tekintetbe kell vennünk, hogy az illető esetleg elhallgatott valamilyen rá nézve terhelő információt, de ilyenkor is fontos feltennünk a kérdést, hogy vajon az igazolóbizottságok ki tudták-e deríteni ezeket az információkat? Ugyanilyen fontos kérdés, hogy a pártok milyen szempontok szerint választották ki az iga-

-
- 3 Itt említhető például Palasik Mária: *Palasik Mária: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2000. Politikatörténeti Füzetek XVII. (a továbbiakban: *Palasik*, 2000.) 72–73. p.; illetve újabban Bódy Zsombor könyve, amely az 1945 utáni változásokkal kapcsolatban a megszakitottság és a folytonosság témakörét tárgyalja: *Bódy Zsombor: Politika és szakemberek a munkahelyeken*. In: *Uő.: 1945 Magyarországon. Törés és/vagy kontinuitás – narratívák nemzetközi összehasonlításban, vállalatok mikroléptékben*. Pécs, 2024. 224–226. p.
 - 4 *Degré Alajos: A közigazgatás megindulása Zala megyében a felszabadulás után*. In: *Levéltári Közlemények*, 31. (1960) 3–21. p.
 - 5 *Kanyó Ferenc: Az igazoló bizottságok tevékenysége 1944–1945-ben Szegeden és Csongrád megyében (1944 vége – 1945 nyara)*. In: *Tudományos szocializmus (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae sectio scientiae socialismi)*, 12. (1973) 45–63. p.
 - 6 Lásd *Fehér Csaba: A demokrácia hullámhosszán. Rádiósok felelősségre vonása a második világháború után*. In: *Fons*, XIII. (2006) 1. sz. 61–124. p.; *Kerepeszki Róbert: Igazolói eljárások a Debreceni Tudományegyetemen (1945–1946)*. In: *Gerundium*, 6. (2015) 3–4. 79–99. p.

zolóbizottságok tagjait, illetve miként került kiválasztásra az intézményi delegált. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására csak számos igazolóbizottság működésének kvalitatív és kvantitatív összehasonlítása után kerülhetne sor, ami túlfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit, így ezúttal én is egy esettanulmány megírására vállalkozom.

Az igazolóbizottságok működését két miniszterelnöki rendelet szabta meg, az első 1945 januárjában,⁷ a második, részletezőbb jellegűt pedig 1945 áprilisában⁸ adták ki. Az általunk tárgyalt, a Közmunkatanácsnál megalakított igazolóbizottság a második rendelet alapján kezdte meg a működését. A jogszabályok nyomán bizottságokat kellett felállítani minden, a világháború idején közhivatalt betöltő egyén igazolására. Az eljárás legfontosabb célja annak kiderítése volt, hogy az illető sértette-e viselkedésével a magyar nép érdekeit. Ilyen, a nép érdekeit veszélyeztető cselekedetnek számított, ha valaki tagja volt valamelyik nyilas vagy fasiszta szervezetnek, továbbá, ha támogatta Magyarország belépését a háborúba, vagy például részt vett a zsidótörvények előkészítésében, végrehajtásában, illetve ha gyűlöletet keltett az üldözött csoportok ellen.

A rendelet alapján közalkalmazottnak számított mindenki, aki a közigazgatás, közoktatás, közületi gazdálkodás területén működött, pozíciót, megbízatást töltött be. Igazolás alá vonták továbbá az állami támogatásban részesülő ipari és kereskedelmi vállalatok, társadalmi szervezetek és közjóléti szövetkezetek tisztviselőit és a vezető beosztásban dolgozó alkalmazottakat is. Az igazolás alá vontak ki kellett költenie egy 47 kérdésből álló nyilatkozatot, amelyben a személyes adatokon kívül rákérdeztek például a lakóhelyre, a névváltoztatásra, az anyagi helyzet változására 1937 után, a kitüntetésekre, a németekkel való kapcsolatára (például Volksbund-tagság, volt-e SS tiszt, járt-e Németországban), illetve hogy kapott-e a zsidóktól elvett üzletet, lakást vagy például rádiót. Ugyanígy számot kellett arról is adniuk, hogy milyen újságokat olvastak, párttagok voltak-e, vagy támogattak-e bármilyen pártot.

Az igazolóbizottságokba az öt koalíciós pártnak és a szakszervezeteknek kellett egy-egy tagot delegálniuk. A bizottság tagja volt továbbá egy jogvégezett, de szavazati joggal nem rendelkező személy, illetve az adott közhivatal munkavállalói is választhattak egy tagot maguk közül.

7 15/1945. ME rendelet az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a közalkalmazottak igazolásáról. https://jogkodex.hu/jsz/1945_15_me_rendelet_5389228 (Utolsó elérés: 2024. október 7.)

8 1080/1945. ME rendelet a közalkalmazottak igazolásáról. https://jogkodex.hu/jsz/1945_1080_me_rendelet_3732066 (Utolsó elérés: 2024. október 7.)

Az eljárás során, a személyes meghallgatás előtt nyolc nappal az igazolóbizottság elnöke hirdetményt bocsátott ki arról, hogy aki az igazolandó ellen bármilyen terhelő információval rendelkezik, az névvel tegyen panaszt az illető ellen (névtelen bejelentéssel az igazolóbizottság nem foglalkozhatott). Amennyiben érkezett bejelentés, az ügyben tanúkat is meghallgathattak.

Az igazolóbizottság, amennyiben nem igazolta az illetőt, többféle határozatot is hozhatott: dönthetett az enyhébb feddés, áthelyezés, vagy a szakmai előmenetelből való, maximum 5 évig tartó kizárás mellett, valamint kimondhatták az illető vezető állásra való alkalmatlanságát is. Ezekben az esetekben a közalkalmazott az állásában maradhatott. Súlyosabb esetben az igazolóbizottság nyugdíjazást rendelhetett el, a legszigorúbb döntés esetén pedig az illetőt elbocsátották a munkahelyéről. Érdekes határozati formát jelentett az állástól való megfosztás azon formája, amikor az illető családtagjait megillető nyugdíjigény továbbra is megmaradt. Ilyenkor a nyugdíj összegét úgy kellett megállapítani, mintha az állásvesztés kimondásának a napján az egyén meghalt volna. Az igazolóbizottsági döntés ellen a népbíróságokhoz lehetett fellebbezni, de csak nyugdíjazás és állásvesztés esetén nyílt erre lehetőség.

A 310/a. számú igazolóbizottság működése

A tanulmány célja, hogy bemutassa a Fővárosi Közmunkák Tanácsához (továbbiakban: FKT, Közmunkatanács) kiküldött 310/a. számú igazolóbizottság működését. Az FKT-t 1870-ben azzal a céllal alapították, hogy összefogja, irányítsa és részben finanszírozza a megalakítandó fővárossal kapcsolatos városrendezési munkákat, így feladatai közé tartozott az építésügyi szabályzat megalkotása, utcák és terek létesítése és elnevezése, továbbá építésrendészeti ügyekben fellebbviteli hatóságként funkcionált. Tagjait felerészben a főváros, felerészben pedig a kormány nevezte ki.⁹ Emellett a Közmunkatanács egy hivatali apparátussal is rendelkezett, amelyben túlnyomórészt építészek és jogászok dolgoztak. 1937-től hatókörét kiterjesztették a későbbi Nagy-Budapest területére. 1945-től az FKT

9 Bővebben lásd: *Siklóssy László*: *Hogyan épült Budapest?* Budapest, 1931. A Közmunkatanács háború utáni szerepéről *Németh Patrik*: *Újjáépítés vagy helyreállítás? A Fővárosi Közmunkák Tanácsának szerepe Budapest történetében a második világháború után (1945–1948)*. In: *Múltunk*, 68. (2023) 3. 169–200. p.

irányította a főváros újjáépítését, ehhez a feladathoz kibővítették az apparátust, illetve az ismert szociáldemokrata építésszt, Fischer Józsefet nevezték ki elnökké.¹⁰

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának berkein belül megalakított igazolóbizottságnak volt egy sajátos vonása: egy fő kivételével a bizottság az FKT tanácstagjaiból állt, így a Közmunkatanács irányító-döntéshozó szervének tagjai végeztek el az itt dolgozó alkalmazottak igazolását. Az újonnan felállított igazolóbizottság elnökének Büchler József régi szociáldemokrata politikust választották,¹¹ aki már a világháború előtt is tagja volt a Tanácsnak, amíg zsidó származása miatt el nem kellett hagynia a testületet. Nem mellesleg Büchlert az a Fischer József bújta a világháború végén, aki 1945 után a Közmunkatanács elnöke lett.¹² Ezzel a szociáldemokrata párt befolyása még nagyobbra nőtt az FKT-ban.

Ha megnézzük a 310/a igazolóbizottság tagjainak névsorát, azt a következőt vonhatjuk le, hogy a pártok komolyan vették a delegálást. A bizottság jogi tanácsnokává Auer Pál kisgazdapárti politikust és elismert jogászt választották, aki tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, később Nagy Ferenc kormányának párizsi nagykövete lett.¹³ A kisgazdapárti delegált, Acsay László szintén tagja volt az 1945 utáni parlamentnek, de ami ennél is lényegesebbnek bizonyult kinevezése szempontjából, a harmincas években a Közmunkatanácsnál dolgozott, és egy fegyelmi ügy kapcsán távolították el onnan. Kinevezése a személyes konfliktusok

- 10 Fischer József (1901–1995) építész, szociáldemokrata politikus. A harmincas években a modern építészeket összefogó CIAM csoport egyik magyar szervezőjeként vált ismertté, emellett modern villákat tervezett a budai hegyvidéken. A második világháború alatt számos ismert embert bújtatott, többek között Major Tamás és Péter Gábor is lakott nála. 1945 elején kinevezték országos építésügyi kormánybiztossá, illetve a Közmunkatanács elnökévé, így ő volt az újjáépítés egyik irányítója. 1948-tól, a Közmunkatanács megszüntetése után szabadúszóként dolgozott, 1956-ban tagja volt a Nagy Imre-kormánynak, később az USA-ban élt, majd hazatért. Felesége Pécsi Eszter, az első magyar diplomás mérnökő volt.
- 11 Budapest Főváros Levéltára XVII. 1709. 57. kisdoboz. Budapesti 310/a. sz. Igazolóbizottság (Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.) (= BFL XVII.1709. 57.) Az alakuló ülés jegyzőkönyve.
- 12 Fischer József visszaemlékezéseiből. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. Szerk.: Szekeres József et. al. Budapest, 1985. 406. p.
- 13 Auer Pál (1885–1978) politikusi és ügyvédi karrierjét a dualista rendszerben kezdte, 1943-tól volt az FKgP tagja. A világháború után tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd a Nemzetgyűlésnek is, emellett az FKT-ban szintén a Kisgazdapártot képviselte. 1946-tól a Nagy Ferenc-kormányok párizsi nagykövete lett, a miniszterelnök lemondása után egyike volt azoknak, akik nem tértek haza a diplomáciai állomáshelyükről. Életéről bővebben az emigrációban megjelent emlékirataiban számolt be: *Auer Pál: Fél évszázad: Események, emberek.* Washington, 1971.

előtérbe kerülését vetítette elő. A Polgári Demokrata Párt (PDP) Székely Dezső építész, a Nemzeti Parasztpárt pedig a történészként elismert Györfly Györgyöt delegálta az igazolóbizottságba.¹⁴ A Közmunkatanács dolgozóit kezdetben Gyarmati Béla jogász, majd pedig a Mérnöki Osztályt vezető Kaffka Péter képviselte.¹⁵

Az igazolóbizottság 1945. május 14-én kezdte meg munkáját, és eleinte általában teljes létszámmal működött. Júliustól, a fontosabb ügyek nagyobb részének lezárultával mind gyakoribbá vált, hogy egyes delegáltak nem jelentek meg az ülésen, majd szeptemberben Büchler József lemondott az elnöki pozíciójáról, helyét a politikailag kevésbé befolyásos PDP-tag Székely Dezső vette át.¹⁶ Ekkora már végeztek a magasabb beosztású dolgozók ügyeivel,¹⁷ és szinte csak olyanok voltak hátra, akik valamilyen oknál fogva (például hadifogságból tértek haza) addig nem álltak munkába. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az igazolóbizottság általában a magasabb beosztásban lévő tisztviselők számonkérését tartotta elsődlegesnek, a segédtisztok, alacsonyabb rangú hivatalnokok és gépirók tevékenységének feltárása már nem volt ilyen fontos. Holott, mint látni fogjuk, közülük néhányan súlyos vétségeket követtek el a háború alatt.

Ennek megfelelően az igazolóbizottság először a volt elnök, Besseney Zénó ügyét tűzte napirendre. Besseney 1935 óta állt a Közmunkatanács élén, korábban a Képviselőház alelnöke volt. Besseney vallomásában előadta, hogy Szalasiék hatalomra jutása után, 1944. október 22–23-án lemondott, mert nem akart felesküdni az új kormányra. Ezután bujkálni kényszerült, a nyilasok azzal fenyegették, amennyiben nem teszi le az esküt Szalásira, nem fog nyugdíjat kapni.¹⁸ Végül Besseney Pest ostromának végeztével, január elején tért vissza a fővárosba, és

14 További tagok voltak a megalakuláskor a kommunisták által delegált Zentai Béla gépészmérnök és a szakszervezetek által delegált Kenéz István kommunista politikus.

15 Kaffka Péter (1899–1992) az 1920-as évektől dolgozott az FKT-ban, a következő évtizedtől pedig a városrendezési viták aktív résztvevőjének számított. 1945 után a Mérnöki Osztályt irányította, a Margit-sziget újjáépítésében is volt fontos szerepe. 1948-ban Kanadába emigrált, és a tengerentúlon is sikeres építési karriert futott be. Az építészet mellett elismert barlangkutatónak is számított. Bővebben lásd: *Székely Kinga: Kaffka Péter a barlangkutató – építész.* Budapest, 2023.

16 BFL XVII.1709. 57. Ügyviteli iratok. A szociáldemokraták Büchler helyére egy Kovács Imre nevű politikust neveztek ki, aki nem volt azonos az ugyanilyen nevű parasztpárti vezetővel.

17 Július 3-án az igazolóbizottság ideiglenesen befejezettek nyilvánította a munkáját, miután végeztek az összes elérhető tisztségviselő igazolásával, de már július 9-én újabb ülést kellett összehívni. BFL XVII.1709. 57. 18. és 19. jegyzőkönyv.

18 BFL XVII.1709. 57. 1. jegyzőkönyv.

beköltözött az FKT Madách téri székházába, ahol állítása szerint Fischer kinevezéséig takarítással töltötte az idejét.

A volt elnök igazolása kissé elhúzódott, mivel a bizottsági tagok több tanút is meg akartak hallgatni, illetve kezdetben nem voltak biztosak abban, hogy hozhatnak-e döntést az elnök ügyében. A dolgozók és a volt tanácsstagok pozitívan nyilatkoztak Bessenyei munkájáról, elmondták, hogy nem volt jobboldali, liberális szellemben vezette az FKT-t. Büchler emellett beszámolt arról, hogy amikor őt zsidó származása miatt eltávolították a tanácsból, Bessenyei meleg hangú levélben köszönte meg a munkáját, és mellékelte hozzá a tanács aranyérmét. Azt minden bizottsági tag méltányolta, hogy Bessenyei nem tette le az esküt Szálasi-sira, de a kommunista és a szakszervezeti delegáltak nehezményezték, hogy a Sztójay-kormány alatt a helyén maradt. Végül Bessenyei Zénót a negyedik ülés során érdemei elismerése mellett igazolták.¹⁹

Annak ellenére, hogy korábban a kormánypárt tagja és 1937-ig a képviselőház alelnöke volt, az igazolóbizottság méltányolta szabadelvű vezetési stílusát és a nyilasoktól való tartózkodását. Emellett Bessenyei saját nyilatkozatában azt írta, hogy hivatalában a zsidótörvények sem lettek végrehajtva,²⁰ bár a helyzetet árnyalja, hogy a szolgálati nyilvántartó könyvek szerint a Közmunkatanácsnál nem dolgoztak zsidó származású vagy vallású munkavállalók a zsidótörvények bevezetése idején.²¹ A volt elnök felmentéséhez emellett az is hozzájárulhatott, hogy Fischer nem akart radikális átalakításokat a személyi fronton, sőt, a kontinuitás jegyében maga mellé vette titkárnak Bessenyei Sámuel, a volt elnök fiát.

A korai üléseken került sor a volt alelnök, Irsy László igazolására is. Ellene érkezett egy vádaskodó hangnemű bejelentés, amely arról szólt, hogy Irsy jelentéktelen és anyagi gondokkal küzdő tanárból Bornemissza Géza²² miniszter segítségével lett a Közmunkatanács alelnöke, aki azután pozícióját nyerészkedésre használta fel, most pedig „dúsgazdag, kövérre hizott fasisztaként távozik állásából”. A bejelentés hangneme több tag, így Györffy szemében is elvetette a sulykot.²³

19 BFL XVII.1709. 57. 4. jegyzőkönyv.

20 BFL XVII.1709. 57. Bessenyei Zénó nyilatkozata.

21 BFL II.1.e. Fővárosi Közmunkák Tanácsának iratai. Személyzeti nyilvántartás. 1., 2., 3. Személyzeti állománykönyvek 1900–1948.

22 Bornemissza Géza (1895–1983) kereskedelemügyi, később iparügyi miniszter a Gömbös-kormányban, majd szintén az iparügyért felelt miniszterként a Darányi- és Imrédy-kormányokban. Később ő volt a Kállay-kormány iparügyi minisztere is.

23 BFL XVII.1709. 57. 1. jegyzőkönyv.

A volt alelnök viselkedése ellen több kifogás is felmerült: egyrészt problémásnak tűnt, hogy Bornemissza Géza miniszter hathatós támogatásával jutott a pozíciójához, másrészt csatlakozott a Magyar Mérnökök Nemzeti Szövetségéhez, amely nem vett fel zsidókat a tagjai közé.²⁴ A legsúlyosabb vád azonban az volt ellene, hogy ő, Bessenyeivel ellentétben, felesküdt Szálasira.

A volt alelnök azzal védte saját cselekedeteit, hogy a Mérnökök Nemzeti Szövetsége életében nem vett részt, a hungarista hatalomra pedig azért esküdt fel, mert Bessenyeivel megegyeztek, hogy a volt elnök politikai kinevezettként lemond, de a hivatalt vezető alelnök a helyén marad, hogy valaki addig is irányít-hassa az FKT-t.²⁵

Irsy igazolásával kapcsolatban tárgyalta a bizottság az FKT az ostrom alatti Budapesten maradásának ügyét, amit több alkalmazott a volt alelnök személyes sikerének tulajdonított. A bizottságba delegált közmunkatanácsosi dolgozó (Gyarmati Béla) Irsy védelmében megjegyezte, hogy a volt alelnök sosem fogadta az FKT élére intendásként kinevezett Krompholz István²⁶ nyilas köszöntését. Többen beszámoltak róla, hogy Irsy a front közeledtével azt is igyekezett megakadályozni, hogy a Közmunkatanácsot a Csallóközbe telepítsék ki, aminek feltartását azzal indokolta, hogy félti a térképeket és a vázlatokat, illetve először ő maga akarta megtekinteni a kitelepítés helyét.²⁷

Az igazolóbizottság még három alkalommal tárgyalta Irsy László ügyét. Ezen ülések során általában a volt alelnöknek kedvező „tanúvallomásokat” tettek a beidézett személyek: Bessenyei Zénó például közölte, hogy Irsy nem önszántából, hanem a nyilas intendáns nyomására írta meg azt a levelet, amelyben tájékoztatták őt arról, hogy amennyiben nem teszi le az esküt Szálasira, nem fog nyugdíjhoz jutni.²⁸ Pfeiffer Zoltán államtitkár, kisgazdapárti politikus szintén ar-

24 A mérnökegyetek második világháború előtti és alatti politikáját bemutatja: *Kovács M. Mária*: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A Magyar Orvosi, Ügyvédi és Mérnöki Kar politikája 1867 és 1945 között. Budapest, 2001.

25 BFL XVII.1709. 57. 1. jegyzőkönyv.

26 Krompholz (akinek nevét írták a jegyzőkönyvekben Krumpholz és Krompholcz formában is) tevékenysége az FKT-nál – sok más nyilas intendáns működéséhez hasonlóan – még feltárára vár. A személyi nyilvántartás alapján jelenleg annyit lehet tudni róla, hogy 1907-ben született Ausztriában, majd a Toldi Ferenc Főreáliskolában érettségizett, 1939-ben jogtudományi szigorlatot tett. A Chemotex cég vezetője volt 1944 novemberéig, majd 1944. november 23-án átkerült az FKT-hoz. További sorsa egyelőre ismeretlen, nem maradt utána népbíróági akta. Bővebben: BFL II. 1.e. 1. Személyzeti állománykönyv 1900–1948. 81. p.

27 BFL XVII.1709. 57. 1. jegyzőkönyv.

28 BFL XVII.1709. 57. 2. jegyzőkönyv.

ról beszélt az igazolóbizottság előtt, hogy Irsy politikai hovatartozástól függetlenül mindenkin segített közmunkatanácsai működése alatt, és magát Pfeiffert is ő mutatta be az illegális ellenállási mozgalom tagjainak a Petneházy-réten.²⁹

A bizottság kezdettől fogva megosztott volt Irsy ügyében. Székely Dezső építész, a PDP delegáltja hangsúlyozta, hogy álláspontja szerint a közvélemény is azt várja tőlük, hogy bizonyos embereket ne igazoljanak. Azon meggyőződésének is hangot adott, hogy Irsy csak azért futhatott be ilyen villámgyors karriert, mert kiszolgálta az előző rendszert. Györfly György inkább apolitikusnak és opporunistának ítélte meg Irsy viselkedését, Auer Pál pedig méltányolta, hogy a volt alelnök, bár jobboldali meggyőződésű volt, nem szolgálta ki Szálasi rendszerét.³⁰

Irsy Lászlót, az FKT utolsó alelnökét végül az igazolóbizottság nyugdíjazta. A szakszervezeti és a kommunista delegáltak (Kenéz István és Zentai Béla) eredetileg az állásvesztés kimondására szavaztak, de a többi bizottsági tag a nyugdíjazás mellett döntött.³¹ Később, elmarasztalása ellenére, 1950-től nyugdíjazásáig az Erőmű Tervező Irodánál dolgozott, ahol főmérnök is volt.³²

Az igazolóbizottságok esetenkénti következetlenségeire és elhamarkodott döntéseire jó példát szolgáltat Helle László miniszteri tanácsos ügye. Helle a harmincas évek elején Pestszenterzsébet polgármester-helyetteseként vált ismert politikai szereplővé, később az FKT anyaggazdálkodási osztályvezetőjeként helyezkedett el. Helle esetében a legaggasztóbbnak azt tartották, hogy megkapta a birodalmi Sasrendet.³³ Az érintett azzal védekezett, hogy a kitüntetést a német birodalmi iskola megépítésének ügyében kapta, mivel nyelvtudása miatt ő tartotta velük a kapcsolatot, de egyébként nem helyezte a németek politikáját. Büchler

29 BFL XVII.1709. 57. 5. jegyzőkönyv.

30 BFL XVII.1709. 57. 1. jegyzőkönyv.

31 BFL XVII.1709. 57. 5. jegyzőkönyv.

32 Irsy László a népbíróságnál biztosan fellebbezett az igazolási határozat ellen, de aktáját sajnos nem sikerült megtalálni. Az a személyzeti nyilvántartás alapján bizonyos, hogy a népbíróság helyben hagyta az igazolóbizottság határozatát, így Irsy László már nem ment vissza a Közmunkatanácshoz dolgozni. A bejegyzés szerint a budapesti Népbíróság 1948. január 20-án 2603/948. számú határozatával az igazolóbizottság döntését helyben hagyta. BFL II. 1. e. 1. Személyzeti állománykönyv 1900–1948. 132. lap. Irsy László életrajzára lásd: vitéz Irsy László. In: Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1994. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/i-75F28/irsy-laszlo-75F94/>. (Utolsó elérés: 2024. október 7.)

33 A Német Sasrendet 1937-ben Hitler alapította külföldi állampolgárok kitüntetésére. Öt fokozata volt, 1945-ig adományozták. Bővebben lásd: *Makai Ágnes – Héri Vera: Kitüntetések*. Budapest, 1990. 209. p.

József szerint Helle annak ellenére tartott fenn aktív kapcsolatokat a szociáldemokrata párttal, hogy sógora vitéz Endre László volt.³⁴ A szavazás során Hellét nyugdíjazták, a kommunista és a szakszervezeti tag mellett a PDP delegáltja is a nyugdíjazása mellett szavazott.³⁵

Az eljárás azonban tovább folytatódott, miután Auer Pál (aki jogtanácsosként szavazati joggal nem rendelkezett) rámutatott, hogy a Sasrend, vagy bármilyen német kitüntetés elfogadása nem feltétlenül jelentette a náci eszmékkel való szimpatizálást, az ilyen típusú „elismerést” egy szövetséges országtól nem lehetett visszautasítani. Az iratokból nem derül ki, hogy pontosan miért, de az eredeti ülés után egy hónappal a bizottság újra elővette Helle ügyét. A behívott tanúk azt állították, hogy Helle kénytelen volt elfogadni a kitüntetést, és az anyaggazdálkodási osztály vezetőjeként kifejezetten baloldali módon cselekedett. Az új vallomásokra alapozva a bizottság igazoltnak nyilvánította Hellét.³⁶

Helle László esetéből látszik, hogy az igazolóbizottság hajlamos volt elhamarkodott döntéseket hozni. Az összes szóba jöhető tanú meghallgatása előtt, a Sasrend elfogadására való hivatkozással döntöttek, miközben a jogi végzettségű bizottsági tagot nem hallgatták meg. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy végül nem ez számított, és másodjára Hellét politikai nyomásra igazolták: egyrészt a második alkalommal az érintettet be sem hívták az igazolóbizottság elé, másrészt az anyaggazdálkodási osztály vezetőjeként Helle valószínűleg nélkülözhetetlen volt a Közmunkatanácsban az 1945 utáni kötött anyaggazdálkodási rendszer irányításához.

Máskor az igazolóbizottság alaposabb munkát végzett, és utánajárás vagy bejelentés útján sikerült elhallgatott részleteket tisztázni: egy mérnököt azért feddtek meg, mert nyilatkozatában elhallgatta, hogy magyarosította a nevét,³⁷ egy műszaki főtisztet pedig azért zártak ki az előmenetelből három évre, mert korábban a műegyetemi csendőrzászlóalj³⁸ tagja volt, amit az igazolóbizottság au-

34 Endre László (1895–1946) fajvédő politikus, 1938 és 1944 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, a Sztójay-kormány belügyi államtitkáráként a zsidók deportálásának egyik fő megszervezője. Népbírói ítélet alapján kivégezték.

35 BFL XVII.1709. 57. 2. jegyzőkönyv. Az iskola végül nem épült meg.

36 BFL XVII.1709. 57. 15. jegyzőkönyv.

37 BFL XVII.1709. 57. 3. jegyzőkönyv. Zemplényi Károly ügye.

38 A csendőrzászlóalj a Nemzeti Hadsereg kötelékében jöttek létre 1919 júliusától kezdődően. Az egyetemi csendőrzászlóalj polgárinak minősülő tartalék zászlóalj voltak. A műegyetemi tartalékos csendőrzászlóalj létszáma 1920. május 1-jén 2470 fő volt, ugyanezen év szeptember 1-jén viszont már csak 777 fő volt. Bővebben lásd: *Suba János: A Nemzeti hadsereg csendőr alakulatai 1919–1921.* In: *Közép-Európai Közlemények* 8. (2015) 4. 47–60. p.

tomatikusan a jobboldali politikai nézetekkel azonosított. Ebben az esetben talán érdemes idézni az igazolóbizottság azon megállapítását a határozatban, hogy az illető „tevékenységével aktívan részt vett a közhangulat és a közvélemény kialakításában, amely az országot végeredményben a mostani katasztrofális helyzetbe sodorta”.³⁹ Ebben az indoklásban megjelenik az egyéni mozgástér és a felelősség kérdése, a Horthy-korszak jobboldali mentalitásából pedig egyenesen vezették le a világháború alatti összeomlást.

Az igazolóbizottság máskor is élt a lehetőséggel, hogy az általa hozott határozatokban morális alapon érveljen: Holl Gyula miniszteri tanácsost például eredetileg azért feddték meg, mert „elfelejtette” beleírni nyilatkozatába, hogy tagja volt a már említett Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének. Holl végül tanúkkal igazolta, hogy segített rendbe hozatni a budai izraelita hitközség orgonáját,⁴⁰ valamint egy zsidó származású embert megmentett a nyilasoktól, mivel egy razzia alkalmával letagadta, hogy az illető otthon van.⁴¹ Hollt végül az igazolóbizottság megfeddte, de nyilatkozatába beleírták, hogy a középosztályra jellemző módon ő sem látta át egyes szervezetek „fasiszta törekvéseit”.⁴²

Szintén érdekes kérdéseket feszegetett Hönsch László igazolásának ügye. Hönsch sokáig a városháza építési engedélyezi osztályán dolgozott, itt lett ismert építész, 1940-ben például Árkay Bertalannal és Rihmer (Granasztói) Pállal⁴³ közös pályázatot nyújtott be az új városháza megtervezésére, tervük végül megvételt nyert.⁴⁴ A városházáról 1943-ban került át a Közmunkatanácshoz, azonban az ostrom után egy bejelentés következtében felfüggesztették őt.⁴⁵

39 BFL XVII.1709 57. 8. jegyzőkönyv. Kuzniarsky Willibald ügye.

40 BFL XVII.1709 57. 8. és 10. jegyzőkönyv.

41 BFL XVII.1709 57. 10. jegyzőkönyv

42 BFL XVII.1709 57. Igazolóbizottsági határozatok 98. Határozat Holl Gyula ügyében.

43 Granasztói (1946-ig Rihmer) Pál (1908–1985) építész, író. A második világháborúig a városházán dolgozott, onnét került át az FKT Városrendezési Osztályára, ahol számtalan városrendezési terv fűződött a nevéhez. A Kádár-korszakban kiterjedt urbanisztikai ismeretterjesztést is folytatott szépirodalmi karrierje mellett. Több visszaemlékezése is megjelent, legújabban lásd: *Granasztói Pál: Egy patrióta élete Magyarországon, a XX. században.* Szerk., jegyz. Granasztói Olga. Budapest, 2021. (Tények és tanúk) 608. p.

44 Az új városháza végül nem épült meg. Bővebben lásd: *Preisich Gábor: A budapesti Városháza kibővítésének tervpályázata 1940-ben.* In: *Budapesti Negyed*, 5–6. (1997–1998) 18–19. 48–68. p.

45 Az igazolási eljárás során kiderült, hogy a bejelentő többek között azzal vádolta Hönscht, hogy Volksbund-tag volt, azonban ezt az állítását a meghallgatása során visszavonta, BFL XVII.1709. 57. 10. jegyzőkönyv.

Hönsch azzal védekezett, hogy 1944. október 15-e után részt vett egy vöröskeresztes ház működtetésében a Városmajor utca 52–54-ben, ahol főleg olyan gyermekeknek nyújtottak búvóhelyet, akiknek édesanyját elvitték a nyilasok, vagy olyan anyák kerestek náluk menedéket csecsemőikkel, akik nem érezték magukat biztonságban. Többek között náluk bujkált feleségével Preisich Gábor építész, aki 1945 után az FKT-nál helyezkedett el. Preisich Hönsch védelmében elmondta, hogy amikor őt és a feleségét elhurcolták a nyilasok egy este, Hönschné ment el értük a Városmajor utcai nyilasházba, ahonnan élete kockáztatásával mentette ki az építészt és feleségét.⁴⁶ Egy szintén zsidó származású, hamis papírokkal konyhai cselédként dolgozó asszony elmondta, hogy a ház létszáma ingadozott, de nagyjából 18 és 45 fő között mozgott, és megerősítette, hogy a Hönsch házaspár nem volt antiszemita. Egy másik vallomásban egy takarítónő azt állította, hogy amikor egy rajtaütés alkalmával el akarták vinni a házból a zsidókat, Hönsch erőlyes fellépése futamította meg a nyilasokat.⁴⁷

Hönsch ugyanakkor nem tagadta, hogy kezdetben lelkesedett a németek műszaki eredményeiért. Granasztói (Rihmer) Pál ezt azzal egészítette ki meghallgatásakor, hogy Hönsch naivan, idealizmussal és lelkesedéssel telve szemlélte a német technológiai fejlődést, amelytől hosszútávon a korrupció megszüntetését és a szegény rétegek felemelését várta, majd Vaszilies-Sömjén László, az FKT jogi osztályának vezetője beszélt arról, hogy szerinte korábban a köztisztviselők nagy része németbarát volt.⁴⁸

Végül a határozatban nem említették meg Hönsch embermentő tevékenységét, azt viszont igen, hogy lenyűgözte őt a Harmadik Birodalom technológiája, amit be is ismert, ezért három évre kizárták az előléptetésből. A kissé lekezelő

46 Preisich később, 1990-ben lezárt emlékirataiban nem említi Hönscht, csupán azt, hogy a nyilas hatalomátvétel után költözött a Városmajor utca 52-be, ahol a zsidómentésben szintén részt vevő Sztelhó Gábor unokahúga, Sztelhó Lili is lakott férjével, Árkay Bertalan építésszel. A visszaemlékezés szerint Preisich felesége, Lichter Rut kereste fel Sztelhó Lilit, hogy létesítsenek a lakásukból gyermekotthont. Ezután jöttek a gyerekek, akik „erdélyi menekültként” lettek elszállásolva, de Preisichnek és feleségének menekülnie kellett, mivel a szomszéd feljelentette őket a nyilasoknál. Ugyanakkor pár oldallal korábban kiderül, hogy Preisich és Hönsch ismerték egymást a Városházáról, ahol Hönsch hagyta jóvá Preisich egyik tervét. Bővebben lásd: *Preisich Gábor: Építészeti, városépítészeti pályafutásom története*. Szerk.: Fehérvári Zoltán – Prátfalvi Endre. Budapest, 2009. (Lapis Angularis VII. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből) 45–47. p.

47 BFL XVII.1709. 57. 11. jegyzőkönyv.

48 Uo.

hangnemű szövegben kiemelték, hogy reményeik szerint ez idő alatt Hönsch átgondolja majd (az amúgy ekkor már nem vallott) álláspontját.⁴⁹

Népbíróság elé került ügyek

A következő részben azokat az ügyeket tekinteném át, amelyek a népbíróságig jutottak, mivel az igazolóbizottság az illetőt nyugdíjazással vagy állásvesztéssel sújtotta. A népbíróságokat szintén a háborús bűnösök felelősségre vonásának céljára hozták létre, tagjaikat pedig az igazolóbizottságokhoz hasonlóan az öt koalíciós párt delegálta. 1945 áprilisában ezeket a testületeket is kiegészítették egy szakszervezeti taggal, hogy a szavazati arány a baloldali pártoknak kedvezőbbé váljon. A hat delegált mellett a népbíróságok tagja volt egy jogvégzett személy is, aki csak szavazategyenlőség esetén rendelkezett szavazati joggal. Erős aszimmetriát okozott, hogy a tárgyalások során a vádat a jogi képzettséggel rendelkező népbüvész képviselte, aki bármikor fellebbezhetett az ítélet ellen, a vádlott viszont csak akkor tehetette meg ugyanezt, ha az ítélet legalább ötévi (kezdetben háromévi) börtönbüntetés, vagy 20.000 pengőnél nagyobb pénzbüntetés volt.⁵⁰ A népbíróságok fellebbviteli fóruma a Népbíróságok Országos Tanácsa volt, amely szintén koalíciós alapon szerveződött, de tagjai már jogvégzett emberek voltak.⁵¹

A népbíróságig jutott ügyek közül a két legérdekesebb egy-egy kirúgás esete volt. Zavodnik Teodóra elbocsajtásának ügyébe az FKT két magas rangú hivatalnok, Abaffy Miklós elnöki tanácsos és Szaploneczay Ödön, a közigazgatási főosztály vezetője is belekeveredett. Zavodnik, aki ekkor a húszas évei elején járt, gépíróként dolgozott az FKT-nál. A nyilas hatalomátvétel utáni napokban egy Gallai Magdolna nevezetű munkatársával a villamoson az ország dolgairól beszélgettek, amelynek során Zavodnik hangosan megjegyezte, hogy a nyilasok uralma rövid lesz, és amikor Gallai a zsidók sorsáról kérdezte kollégája véleményét, Zavodnik válaszul kijelentette, hogy marad elég keresztény ember az országban, így a nyilasok gaztettei sem fognak elfelejtődni.⁵²

A tanúvallomások alapján valószínűleg az történt, hogy Gallai a leíróban más kollégákkal is megosztotta Zavodnik harcias véleményét, ami pletykaként elju-

49 Uo.

50 *Palasik*, 2000. 41–45 p.

51 Uo. 44. p.

52 BFL XVII.1709. 57. 10. jegyzőkönyv. A történet ezen részéről Zavodnik és Gallai vallomása megegyezik.

tott Abaffy Miklóshoz, aki jelentette az esetet főosztályvezetőjének, Szaplanczay Ödönnek. Szaplanczay tanácsára Abaffy elindított egy vizsgálatot Zavodnik ellen, amit Bessenyei elnök, félve a nyilasok reakciójától, leállított, majd elküldte Zavodnikot a Közmunkatanácstól. Mindez Zavodnik vallomása szerint két nap leforgása alatt történt.⁵³

Abaffy személyes támadással vágott vissza, elmondása szerint Zavodnik összeférhetetlen volt, felvételekor a gépíráshoz sem értett, emellett korábban megvádolták zsidóvagyron visszatartásával is. Mindezen túl kisebb vádakkal is megpróbálta aláásni egykori beosztottjának hitelét, többek között azzal, hogy munkaidőben összejövelekre gyártott meghívókat, és ehhez hivatali papírt használt fel, illetve hogy a találkozók után idegen férfiak lakásaira járt fel. Abaffy továbbá azt állította, hogy Zavodnik az oroszok bejövetele után arra számított, hogy a zsidók bosszút fognak állni a magyarokon. Zavodnik az összes állítást tagadta.⁵⁴ A legfőbb érv azonban az volt, hogy Zavodnik elküldésével megmenthették az életét, mert így az ügy nem jutott a nyilasok tudomására. Abaffy állítása szerint az amúgy is összeférhetetlen munkatársat egyszerűbb és biztonságosabb volt elküldeni, egy kollégája tanácsára pedig még a vizsgálati jegyzőkönyvet is megsemmisítette.⁵⁵

A Zavodnik-ügy miatt Gallai Magdolnát feddésben részesítették szószátyárságáért.⁵⁶ Talán érdekes adalék lehet a munkatársak mentalitásához, hogy amikor a szintén gépírónőként dolgozó özv. Lovagh Károlynét az igazolóbizottság megkérdezte, volt-e szerepe a Zavodnik-ügyben, ő annyit válaszolt: „azt nem lehet komolyan venni, amit egy fiatal lány mond”.⁵⁷

Abaffyt, akinek ügyét a Zavodnik-eseten kívül az is terhelte, hogy ő is megkapta a Nemzetvédelmi Keresztet, az igazolóbizottság végül nyugdíjazta.⁵⁸ Abaffy fellebbezett a döntés ellen, a népbírói tárgyaláson elmondta, hogy a Nemzetvédelmi Keresztet nem ellenforradalmi érdemei miatt, hanem nemzeti

53 Uo. Zavodnik vallomása Abaffy Miklós ellen.

54 BFL XVII.1709. 57. 4. jegyzőkönyv.

55 Uo.

56 BFL XVII.1709. 57. 97. határozat Gallai Magdolna igazolásának ügyében.

57 BFL XVII.1709. 57. 8. jegyzőkönyv.

58 BFL XVII.1709. 57. 103. határozat Abaffy Miklós igazolásának ügyében.

vagyonmentő szerepéért kapta,⁵⁹ illetve azzal az (ügyének talán kétséges módon használó) információval érvelt, hogy a kormányzóné a nagynénje volt.⁶⁰

A korábban elmondottakhoz képest (vagyis, hogy Bajcsy-Zsilinszky köréhez tartozott, a nyilasokat nem szívelte, Zavodnikkal pedig jóindulatúan viselkedett) ezúttal (volt) kollégái támogató aláírását is benyújtotta.⁶¹

A népbüvész a nyugdíjazás helybenhagyása mellett érvelt, de a népbíróság ki mondta, hogy Abaffy a Nemzetvédelmi Keresztet nem ellenforradalmi tevékenységéért kapta, Zavodnik pedig nem politikai, hanem személyes okokból távozott, ezért Abaffyt két évre kizárták az előmenetelből, de a nyugdíjazást visszavonták.⁶² Annak nincs nyoma, hogy Abaffy ezután visszatért volna a Közmunkatanácshoz dolgozni.

Zavodnik Teodóra igazolásának ügye szintén előkerült Szaplonczay Ödön, a közigazgatási főosztály egykori vezetőjének meghallgatásán. Szaplonczay tapasztalt hivatalnok volt, korábban a bel-, illetve a külügyminisztériumban is dolgozott. Ellene nem csupán a Zavodnik-ügyben elrendelt vizsgálat volt a vád, hanem Acsay László építészmérnök igen összetett elbocsátásának ügye is.

Amikor Szaplonczay meghallgatására sor került az ötödik ülésen, Acsay jelezte, hogy ezúttal nem szeretne részt venni az igazolási folyamatban, mivel korábban Szaplonczay folytatta le ellene a fegyelmi eljárást, amely kirúgásához vezetett.⁶³

A történet részleteiről több dokumentumból is értesülhetünk, például egy 1945-ös levélből, amelyben Acsay Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek számolt be az öt ért meghurcoltatásokról, rehabilitációját kérve.⁶⁴ A történet lényegét tekintve, 1939-ben Acsay a Független Kisgazdapárt jelöltjeként egyéni-

59 Kissé homályos elbeszélése alapján békásmegyeri birtokán a Budapesti Tüzérosztály lőszer-számaint mentette. Az, hogy erre miért volt szükség, elmondása szerint még 1924 után is, rejtély maradt.

60 Valójában Abaffy édesanyja és Horthy Miklósné Purgly Magdolna unokatestvérek voltak. Az Abaffy és a Purgly család családfája elérhető a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján: <https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/display/manifestation/PIM39381/b5c56972-27b3-41d5-83c8-12711f235ab0/solr/0/24/0/7/authorOrder/ASC> (Utolsó elérés: 2024. október 12.)

61 BFL XVII.1709. 57. Abaffy Miklós iratai. A népbírósági iratok (akárcsak Szaplonczay Ödön és Radó Béla esetén) a Közmunkatanács iratai között is fellelhetők a nyilatkozatok között.

62 BFL XXV.2.b. Budapesti Népbüvész iratai. Büntető iratok. 7036/1945.

63 BFL XVII.1709. 57. 5. jegyzőkönyv.

64 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Acsay László levele Dálnoki Miklós Bélához. Az igazolás során Acsay korábbi fegyelmi eljárásának iratait megszüntették, majd a kutató szerencséjére Szaplonczay dokumentumaihoz mellékeltek.

ben és listán is elindult Abaúj vármegyében, azonban politikai ellenlábasai egy magánélvélre hivatkozva bepanaszolták őt Bessenyei Zénónál, aki azonban nem akart fegyelmi eljárást indítani ellene, hogy ne legyen politikai botrány.

Az eredetileg 1938 decemberében egy abaúji ismerősnek írt levél tartalmával kapcsolatban az okozott felháborodást, hogy benne Acsay éles kritikát fogalmazott meg Imrédy Bélával szemben, a miniszterelnököt diktatori hajlamokkal rendelkező, a parlament feloszlatására törekvő politikusként mutatta be, aki nem rendelkezik szociális érzékkel. Acsay bírálta, hogy az újságok nem írhatnak szabadon, ellenezte a kormánypárt politikáját, de egyben felhívta ismerőse figyelmét arra, hogy az FKgP a külpolitikai helyzet okán beszüntette a kormány elleni agitációt. Acsay a levél végén megkérte a címzettet, hogy ezekről a politikai hírekről tájékoztassa környezetét, ami arra utal, hogy ez nem feltétlenül csak egy magánlevél lehetett.⁶⁵

A levélből az 1939-es szavazás után lett skandalum. Bessenyei egy 1939 nyarán Teleki Pál akkori miniszterelnökhöz írt levelében (amelyhez Szaplonczay írta a jegyzeteket) beszámolt arról, hogy Viczián Imre miniszterelnöki segédtitkár (Teleki bizalmas munkatársa) korábban nála járt, és átnyújtotta neki Acsay megszerzett levelét. Acsay Bessenyei kérdésére úgy nyilatkozott, hogy az üzenetet ő írta, és 8-10 példányt küldött szét belőle. Miután Bessenyei úgy ítélte meg, hogy Acsay alaptalanul vádaskodott, azt javasolta a miniszterelnöknek, hogy indítsa meg Acsay ellen a fegyelmi eljárást.⁶⁶

Az ügy központi dilemmája az volt, hogy bár közhivatalnokként Imrédy Acsay felettesének számított, de ez kötelezte-e őt abban az esetben is, amikor politikusi szerepet vállalt. A másik eldöntendő kérdés az volt, hogy tekinthető-e magánlevélnek egy dokumentum, amelyet 8-10 példányban lemásoltak. A helyzet abszurditását fokozta, hogy a vizsgálat idején már nem Imrédy Béla volt a miniszterelnök, Acsay pedig a választásokon nem szerzett mandátumot.

A miniszterelnökségről folytatott vizsgálat során Acsay először Szaplonczayt vádolta meg azzal, hogy egykor ő maga is tett „nyilasízű” kijelentést Bethlen Istvánról, majd továbbra is azzal védekezett, hogy pártpolitikai értelemben Imrédy nem volt a főnöke. A meghallgatás során Irsy László alelnök arról számolt be, hogy Acsay az FKT-n belül nem politizált, de aktivitása a kisgazdapártban

65 XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Acsay László levele egy Szabocki nevű illetőhöz. 1938. december 9.

66 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Bessenyei Zénó levele Teleki Pálnak. 1939. június 10.

egyesekeket feszélyezett a munkatársak közül.⁶⁷ Az elsőfokú határozatban végül Acsayt egy évre kizárták az előmenetelből, mivel megsértette a miniszterelnököt, alaptalanul vádaskodott munkatársai ellen, illetve levelével szándéka volt a nyilvánosságot befolyásolni.⁶⁸

A történet ezzel nem ért véget, válaszul ugyanis Acsay egy újabb, sértett hangvételű levelet írt, amelyben bejelentette, hogy rajta kívül álló okokból kifolyólag nem kíván fellebbezni, de szeretné a Tanács segítségét kérni abban, hogy köztisztviselőként jogosult-e önálló politikai véleményt nyilvánítani.⁶⁹

A levél stílusa felháborította Besseneyt, aki ezután valószínűleg már nem kívánta Acsayt tovább védeni, és egy Teleki Pálnak címzett levélben azt javasolta, hogy indítsák meg az építész ellen az újabb vizsgálatot, mivel csak újabb bajokat fog okozni.⁷⁰ Az ügy részletei innentől homályosabbak, de az bizonyos, hogy Acsay már túl sok politikust haragított magára: 1939 novemberében Szaplonczay arról számolt be egy Teleki Pálhoz írott levelében, hogy az irodájában megjelentek az államrendőrség emberei, akik azzal vádolták Acsayt, hogy a hivatali helyiségekben Hitlert gúnyoló plakátokat nyomtatott és tárolt.⁷¹ Ugyanebben az időszakban Hubay Kálmán nyilas képviselő azzal vádolta meg Acsayt egy képviselőházi beszédében, hogy brit és francia karikatúrákat terjeszt. Acsayt ezúttal 33 napos vizsgálati fogságba vetették, amelynek végén a büntetőeljárást ugyan megszüntették, de az ismét meginduló fegyelmi eljárás eredményeképpen 1942-ben állásvesztésre ítélték.⁷²

Az igazolási eljárás során Acsay azzal vádolta meg Szaplonczayt, hogy a közigazgatási főosztály egykori vezetője egyértelműen el akarta őt távolítani az FKT-től, állítása szerint például az aktájára azt írta, hogy mindenképpen egy olyan

67 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Jegyzőkönyvek Acsay ügyében I-IV.

68 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. 126/1939. számú irat az Acsay László ellen folytatott fegyelmi eljárásról.

69 XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Acsay László levele a Közmunkatanácsnak, 1939. szeptember 14.

70 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Levél Besseney és Szaplonczay aláírásával 1939. szeptember 18-án a miniszterelnöknek; Zsindely Ferenc államtitkár levele Besseney Zénónak, 1939. szeptember 28.

71 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Szaplonczay jelentése a miniszterelnöknek 1939. nov. 21.

72 BFL XVII.1709. 57. Szaplonczay Ödön iratai. Acsay László levele Dálnoki Miklós Bélához. Erről az eljárásról sajnos már nincsenek meg a dokumentumok, lehet, hogy Szaplonczay igazolási eljárásában ezek nem voltak relevánsak, de az is megeshet, hogy 1945-ben már nem lehetett ezeket az aktákat felkutatni.

jogcímet kell keresni, amely alapján Acsayt el lehet távolítani.⁷³ A hivatali delegáltaként a bizottságban ülő Kaffka Péter szerint Szaploneczay nem akart keresztbe tenni Acsaynak, de voltak közöttük politikai eredetű feszültségek.⁷⁴ Az igazolóbizottságot mindez nem győzte meg, így Szaploneczayt megfosztották állásától, mivel a Zavodnik-ügyben nem megfelelő magatartást tanúsított, helyeselte a német célkitűzéseket, és nem segített a rendszer üldözöttjein, például Acsayn.⁷⁵

Szaploneczay kétszer is kérte ügye újratárgyalását, illetve szeretne volna, ha családja megkapja az özvegyi nyugdíjat. Az igazolóbizottság ebből csak az özvegyi nyugdíjra vonatkozó kérést vette figyelembe, így a közigazgatási főosztály egykori vezetője kénytelen volt a népbírósághoz fellebbezni, amennyiben vissza akart kerülni munkahelyére.⁷⁶ A fellebbezéshez Szaploneczay egy hosszú levelet is mellékel, amelyben pontról pontra próbálta cáfolni az igazolóbizottság érveit. Mindenfajta felelősséget próbált elhárítani, szerepét bagatellizálni, vagy pozitívan tenni. Idős korára, rokkantságára és kisgyermekére hivatkozott.

Felmerül az igazolóbizottság döntésének súlya: vajon egy jogilag nem feltétlenül képzett tagokból álló testület hozhat-e olyan megalapozott döntést, amelynek alapján több évtizedes karriernek, vagy rokkant emberek maradék egzisztenciája mehet tönkre? Szaploneczay lakása az ostrom során megsemmisült, rossz lába miatt (a beszámolókat szerint bottal járt) fizikai munkát nem végezhetett volna, ugyanakkor már a közszférában sem tudott elhelyezkedni. Miközben Bessenyeit az igazolóbizottság igazolta, az Acsay- és Zavodnik-ügyekért (főleg az előbbiért) a valószínűleg tényleg jobboldali nézeteket valló Szaploneczayt tették felelőssé. De mennyiben felelős egy hivatalnok a többi hivatalnokért? Mindez a fellebbezésben megjelenik: ha a volt elnök viselkedését a bizottság igazolandónak tartotta, akkor az ő utasításai alapján eljáró beosztottjáiért miért nem?

Szaploneczay a népbíróság előtt arra hivatkozott, hogy vele Zavodnik mindig készséges volt, és ő csak menteni akarta, amikor az ügyet már nem lehetett el-tussolni, egyébként pedig kolléganője kijelentéseit „impozánsan bátornak” írta le. Acsay ügyével kapcsolatban azzal védekezett, hogy ő csupán megfogalmazta a kimenő leveleket és a határozatokat, de a politikai játszmában nem vett részt. Egyébként a korábban említett nem igazolt kollégáihoz hasonlóan ő is hivatko-

73 Az általam elolvasott aktán ilyen feljegyzés nem szerepelt, de több változat is készülhetett belőle.

74 BFL XVII.1709. 57. 5. jegyzőkönyv.

75 BFL XVII.1709. 57. 57. határozat Szaploneczay Ödön ügyében.

76 BFL XVII.1709. 57. 7. és 18. jegyzőkönyv

zott szociális érzékenységre, ami közmunkatanácsai segélyalap létrehozásában, valamint a szociális kislakásépítés propagálásában nyilvánult meg.⁷⁷

Számos támogató nyilatkozatot mellékeltek Szaplenczay Ödön fellebbezési beadványához, köztük néhány zsidó származású emberét, munkatársakét (maga Besseney is írt egy nyilatkozatot arról, hogy főosztályvezetőként Szaplenczay szociálisan érzékeny volt). Ám az is felmerülhet bennünk, hogy egy egykori főosztályvezetőnek jelentős kapcsolati hálója volt, így könnyen tudott olyan befolyásos és ügyének kedves embereket mozgósítani, akik az ő narratíváját támasztották alá. Emellett maga Fischer is sürgette a népbíróságnál az ügy minél korábbi letárgyalását, mert indoklása szerint Szaplenczay fontos pozíciót töltött be, és a fellebbezésével bizonytalanná vált a státusza.

A népbíróági eljárás során Zavodnik Teodóra Szaplenczayról kedvezően nyilatkozott: kiemelte, hogy egy másik kollégájával együtt pártolta őt az elnök-nél, illetve állítása szerint többször saját szemével látta, hogy Szaplenczay sárga csillagot viselő embereken segített. A népbíróság ezután ítéletében Szaplenczayt őt évre kizárta a hivatali előmenetelből, de állásában meghagyta, tehát enyhítette az igazolóbizottság döntését. A népbíróság is felrótta neki a Zavodnik-ügyet, valamint úgy ítélte meg, hogy Szaplenczaynak egyszerűen csak el kellett volna küldenie Abaffyt. Viszont a javára írták, hogy később próbálta korrigálni a hibát, és beszüntette a nyomozást. Az Acsay-ügyben Szaplenczay mentségére hozták fel, hogy nem saját kezdeményezéséből cselekedett, illetve kifogásolták Acsay második, az FKT-nak írt „szokatlan hangú és kifogásolható tartalmú” beadványát. Ugyanakkor megállapításuk szerint az elnöki felterjesztés tartalma, amellyel Szaplenczay is azonosította magát, sértette a magyar nép érdekeit.⁷⁸ Szaplenczay a gyors felmentő ítélet után (még 1945 szeptemberében megtörtént a népbíróági tárgyalás) visszatért a FKT-hoz.

A következő két esetben közös, hogy másodkézből származó, hallomáson alapuló bejelentés nyomán indult meg az igazolóbizottsági, majd a népbíróági vizsgálat. A bejelentő egy Solti Ferenc nevű nyugalmazott belügyminisztériumi főtanácsos volt, aki Székely Károlynak, Közmunkatanács egy idős dolgozójának nyújtott otthonában menedéket, miután azt kibombázták lakásából. Solti a nála lakó közmunkatanácsai dolgozótól hallott információ alapján azzal vádolta meg Besseney Zénó elnököt és Szaplenczay Ödönt, hogy korrumpálhatóak voltak. Ennél is súlyosabb vádakot fogalmazott meg két másik dolgozó, Sztareczky Attila segédhivatali irodafőtiszt és Culi Nándor számvevőségi főtanácsos viselke-

77 BFL XVII.1709. 57. Szaplenczay Ödön iratai. Fellebbezés.

78 BFL XXV.2.b 4599 – 1945.

déséről. Sztareczkyt azzal vádolta, hogy zsidógyűlölő volt, és terrorizálta más politikai beállítottságú kollégáit, köztük Székely Károlyt, Culi pedig azzal, hogy összeköttetései voltak a Gestapóhoz, és helyeselte a németek elgondolásait. Solti szerint azért ő tette a vallomást Székely helyett, mert vendége féltette közmunkatanácsai állását Szaploneczay és Culi bosszújától.⁷⁹

Érdekes módon az igazolóbizottság se Besseney, se Szaploneczay esetében nem vette komolyan a bejelentéseket, de Sztareczkyt és Culi is nyugdíjazással sújtotta, mivel bizonyítottan látták, hogy mindkét férfi szimpatizált a náci eszmékkel, és veréssel fenyegették meg azokat, akik kétségbe vonták a németek eredményeit. Az igazolóbizottság döntésénél Acsay László vetette fel, hogy nem szabad nagyon keményen ítélni az ügyben, mert azzal növelik az állástalan diplomások számát, akiken a nyilas propaganda a háború előtt a legjobban fogott. A bizottság többi tagja azonban nem volt ennyire belátó.⁸⁰ További probléma volt, hogy Culi igazolásakor, miután az illető már kiment, a hivatali delegáltként a bizottságban ülő Kaffka Péter arról próbálta meggyőzni a többi tagot, hogy Culi a hivatalban kétszínűnek tartották. Az eljárás lehetővé tette az ilyen típusú belső vitát, de ez a jegyzőkönyvbe vett mondat úgy hangzott el, hogy a másik félnek nem volt lehetősége cáfolni azt.⁸¹

A népbíróság végül Culi Nándorról megállapította, hogy demokratikus elköteleződésű, szociálisan érzékeny ember, így 1946-ban visszatérhetett a Közmunkatanácshoz dolgozni.⁸² Sztareczky mellett számos zsidó származású ember állt ki a népbírósági eljárás során,⁸³ akik elmondták, hogy a közmunkatanácsai ingatlanok kezelőjeként igyekezett meghosszabbítani a zsidótörvények hatálya alá eső személyek bérleti jogát. Végül felmentették, bár feddésben részesült, mivel igaznak vélték, hogy veréssel fenyegette egy kollégáját.⁸⁴

79 Solti Ferenc bejelentése Sztareczky Attila népbírósági ügyének iratai között maradt ránk. BFL XXV.1.b Budapesti Népbíróság iratai. Igazolásfellebbezési iratok. 3045/1945.

80 BFL XVII.1709. 57. 7. és 10. jegyzőkönyvek.

81 BFL XVII.1709. 57. 10. jegyzőkönyv.

82 BFL XXV.1.b 589 – 1945. Culi Nándor népbírósági ügye; BFL II.1.b Fővárosi Közmunkák Tanácsának iratai. Elnöki iratok. 9. 20. számú szolgálati utasítás Culi Nándor közmunkatanácsai visszahelyezéséről.

83 BFL XXV.1.b 3045 – 1945. Sztareczky Attila fellebbezése. Sztareczky ebben arra hivatkozott, hogy a közmunkatanácsai ingatlanok egyik kezelőjeként figyelmen kívül hagyta a zsidótörvényeket, és segítette a bérlőket.

84 BFL XXV.1.b 3045 – 1945./3. sz. népbírósági ítélet.

Az igazolóbizottság egyetlen esetben fosztott meg valakit az állásától azért, mert német területre menekült. Lakatos László a dömösi vízműtelepen teljesített szolgálatot, de az 1944-es decemberi bombázások után saját vallomása szerint családjához sietett.⁸⁵ Mivel lánya idegösszeroppanást kapott, az érkező orosz csapatok elől Ausztria felé menekültek. Vallomása alapján gyanús, hogy Lakatos Svájcba szeretett volna átszökni.⁸⁶ Az igazolóbizottság súlyos vétségnek tekintette, hogy elhagyta szolgálati helyét, ezért állásvesztésre ítélték. Lakatos hiába fellebbezett a népbírósághoz, ők helyben hagyták az igazolóbizottság döntését, mert indoklásuk szerint tudnia kellett volna, hogy közegészségügyileg fontos pozíciójába nem fog tudni visszatérni, ha elmenekül.⁸⁷

A háborús bűnökkel vádoltak igazolási eljárása

A legszövevényesebben talán az eddig ismertetett ügyek közül Radó Béláé alakult. Az ő igazolásával összesen hét ülésen foglalkozott a bizottság, ennek során volt, aki háborús bűnösnek, más pedig a munkaszolgálatosokkal szemben empátiás embernek írta le őt.

Radó Béla mérnökként dolgozott a Közmunkatanácsnál, saját vallomása szerint 1942 júniusában egy nagykőrösi munkaszolgálatos század parancsnoka lett, akikkel a Donnál kellett szolgálatot teljesítenie. Mivel Radó kényes területre lett beosztva, ahol könnyen visszaéléseket követhettek el, az első meghallgatás után az igazolóbizottság mind az öt pártlapban megjelentette, hogy aki tud bármilyen terhelő információt Radóról, jelentse be. Ugyanígy kötelezték az igazolás alá vontat, hogy az embereiről készítsen kimutatást.⁸⁸

Radó ellen több bejelentés is érkezett, kezdetben leginkább anyák vonták őt személyesen kérdőre, mivel munkaszolgálatos fiuk panaszkodott Radó embertelen bánásmódjára, illetve azt állították róla, hogy elvette a zsíradagjukat. Az egyik anya azzal is megvádolta őt, hogy amikor Radó itthon volt szabadságon, felkeres-

85 BFL XVII.1709. 57. 28. jegyzőkönyv.

86 Bár a jegyzőkönyv szerint azt állította, hogy egy Kolbach nevű osztrák községben fogták el, ilyen nevű hely nem létezik Ausztriában. Van viszont egy Koblach nevű falu a svájci-osztrák határon. Az sem kizárható, hogy a jegyzőkönyvvezető írta el a helység nevét.

87 BFL XXV.1.b 858/1946. Lakatos László népbírósági pere.

88 BFL XVII.1709. 57. 3. jegyzőkönyv.

te a századparancsnokot, hogy fia felől érdeklődjön, de az gorombán elhajtotta őt, és antiszemita megjegyzéseket is tett.⁸⁹

Az igazolás alá vont válaszul részletesen ismertette a munkaszolgálatosok helyzetét. Beszámolt arról, hogy százada milyen munkákat végzett, illetve saját helyzetét javítandó, mesélt a munkaszolgálatosoknak tett engedményeiről: nála akár kéthavonta háromszor is írhattak haza a szabályok kijátszásával, és kiosztotta a téli ruhacsomagokat, mielőtt a központi kezelésükről szóló rendelet megérkezett volna. Az egyik anya vádjára válaszolva, aki szerint Radó visszautasította, hogy fiának gyógyszert vigyen ki a frontra, kijelentette, hogy azért nem szállította magával a gyógyszereket, mert ott kellően el voltak vele látva. Emellett Radó szerint a beosztott munkaszolgálatosok felrakhatták a kocsi a téli kabátjaikat, kivéve, ha arra járt a hadosztály parancsnoka, Grassy József. Radó elmondása szerint Grassytól antiszemita és erőszakos kijelentései és az újvidéki vérengzésben játszott szerepe miatt mindenki félt.⁹⁰

Eközben a munkaszolgálatosok között kitört a vérhasjárvány, amelyet Radó szerint az okozott, hogy három hónapig folyamatosan meneteltek, és csupán három nap pihenőjük volt. A munkaszolgálatosokat kísérő legénységnek ugyanúgy gyalogolnia kellett, viszont az ő holmijukat mindig kocsin vitte. Radó mindemellett azt is beismerte, hogy a koszt igen rossz volt, ezért a munkaszolgálatosok a náluk lévő tárgyaikat a helybeliekkel ételre cserélték.⁹¹

Radó ellen vallott a zsidókórház főorvosa, illetve egy anya is, de a meghallgatás során kiderült, hogy mindketten csak hallomásból ismerték Radót. Egy beidézt munkaszolgálatos viszont korrektnek írta le a századparancsnok viselkedését, és egy másik munkaszolgálatos apja is ezt erősítette meg. Olyan tehát nem találtak, aki személyesen találkozott Radóval, és ellene vallott volna, így a bizottság igazoltnak jelentette ki.⁹²

A történetnek azonban lett folytatása: az első döntés után ugyanis bejelentés érkezett a kecskeméti rendőrőrkapitánysághoz, amelyben két szemtanú azzal vádolta meg Radót, hogy az embereit kiköttette és verette, értéktárgyaikat elszedette. Erre hivatkozva igazolóbizottság kimondta az állásvesztést.⁹³

89 BFL XVII.1709. 57. 14. jegyzőkönyv. A magyar honvédség II. világháborús szerepéről bővebben: *Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, 2005. 604. p.

90 Grassyt 1946-ban az újvidéki vérengzésben játszott szerepéért Jugoszláviában felakasztották.

91 BFL XVII.1709. 57. 11. és 14. jegyzőkönyvek.

92 BFL XVII.1709. 57. 18. jegyzőkönyv.

93 BFL XVII.1709. 57. 21. jegyzőkönyv.

Radó igazolóbizottsági iratai között megtaláljuk a két bejelentővel felvett jegyzőkönyvet is. A vallomást súlyosbította, hogy egyikük, Bozóky István, őrmester volt Radó alatt a századnál, tehát nem munkaszolgálatosként mondott terhelő dolgokat az előjárójáról. Dr. Dános Béla orvos, a másik vallomást tevő, azt a súlyos megállapítást tette, hogy Radó viselkedése hozzájárult ahhoz, hogy minél kevesebb zsidó munkaszolgálatos térhessen haza. Szerinte Radó a betegeket is kiküldte dolgozni, és mindkét vallomásban megjelenik, hogy a munkaszolgálatosoktól elvették az értékeiket.⁹⁴

Fellebbezésében Radó azzal érvelt az általa alkalmazott bánásmód mellett, hogy a katonáktól külön menetet kért a csoportjának, illetve ha valaki kért, a saját kulcsából is adott neki vizet. Állítása szerint csupán akkor kötötetett ki és botoztatott meg embereket, ha loptak egymástól, mert fenn kellett tartania a fegyelmet, és ez is mindössze egyszer történt meg. A téli szállásokon minden bunkerhez építtetett kályhát. Emellett a vérhas kezelésében csak akkor kapott segítséget, amikor két embere már meghalt.⁹⁵

A lefolytatott népbíróági vizsgálat során fordulat történt: Bozóky István visszavonta a vallomását, azt állítva, hogy dr. Dános kényszerítette őt annak megtételére.⁹⁶ Az sajnos nem derült ki a továbbiakból, hogy Dános miért akart volna keresztbe tenni Radónak. A tárgyalás során voltak olyan munkaszolgálatosok, akik szerint helyzetük Radó alatt az átlagosnál jobb volt. Persze felmerül annak a lehetősége is, hogy Radó azokat hívta be tanúnak, akikkel kedvezőbben bánt, 1948-ban pedig már senki nem akart ellene vallani. A nyomozói jelentés szintén azt állapította meg, hogy Radó valószínűleg nem bánt kegyetlenül a munkaszolgálatosokkal. Hiába helyezte azonban a népbíróági tárgyalás hatályon kívül az igazolóbizottság döntését az állásvesztésről, és mondta ki, hogy Radó nem háborús bűnös, mivel az ítélet 1948 decemberében született, már nem volt hivatal, ahová visszamehetett volna dolgozni.⁹⁷

Szintén súlyos állítások fogalmazódtak meg Csényi József és Szalók Ferenc altisztekkel szemben, akikről többen is azt állították, hogy hozzájárultak a Klauzál tér 16-ból elvitt zsidók sorsának rosszabbra fordulásához. Csényi saját elmondása szerint egy zsidó orvosnál kapott szállást takarításért cserébe, de miután zsidó emberek már nem tarthattak a törvény értelmében keresztény alkalmazottat, sogo-

94 BFL XVII.1709. 57. Radó Béla iratai.

95 BFL XVII.1709. 57. Radó Béla iratai. Fellebbezési beadvány a népbíróasághoz.

96 BFL XXV.2.b 3394 – 1945/Nb.III.3394/1945/7. szám tárgyalási jegyzőkönyv.

97 BFL XXV.2.b 3394 – 1945.

rához, Szalókhoz költözött, aki a Klauzál tér 16-ban volt házfelügyelő.⁹⁸ Csényit első alkalommal még igazolta a bizottság, Szalók azonban már 1945 márciusától internálás alatt állt.

Az újrakezdett igazolóbizottsági ülések során Csényit és vele együtt Szalókot megvádolták, hogy a rájuk bízott zsidó vagyont nem akarták visszaadni. Súlyosabb vádként fogalmazódott meg, hogy Csényi segített a nyilasoknak a házban élő zsidók felkutatásában, így tevékenyen részt vett az elhurcolásukban. Egy valamást tevő arról számolt be, hogy Csényi volt az oka annak, hogy a Klauzál téri házból senki sem menekülhetett. Állítása szerint Csényi néha megjelent egyes lakásokban egy nyilással, és a bujkáló zsidókat elvitette. Szalók és sógora ellen összesen hét, egykor a házban élt nő, illetve egy, a házmesteri pozíciót az igazolóbizottsági vizsgálat ideje alatt betöltő férfi vallott. Többen is látták, hogy Szalók a Keleti Arcvonal⁹⁹ jelvényét, Csényi pedig a nyilas karszalagot viselte.¹⁰⁰

Csényi és Szalók is azzal védekeztek, hogy egyetlen szélsőjobboldali szervezetnek sem voltak a tagjai, és ők mindent visszaadtak készségesen. Emellett Csényi azt állította, hogy a nyilasok kényszerítették őt, hogy menjenek be a lakásokba összegyűjteni a zsidókat, de ő maga a liftaknában bújtatta őket. Mivel azonban ezeket a tanúkat a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján nem tudta felmutatni, állásvesztésre ítélték őt.

Szalók esetében az igazolóbizottsági eljárás inkább formális volt, hiszen internálás alatt állt. A Magyar Rendőrség budapesti főkapitányságának a bizottsághoz eljuttatott jelentése alapján Szalók akkor is csak 5-10 pengőért engedte ki a zsidókat a kapun, amikor szabadon elhagyhatták volna a házat, illetve részesült az ellopott zsidó vagyontól. Szalókot szintén állásvesztésre ítélték.¹⁰¹

98 A házfelügyelők a holokausztban játszott szerepére lásd: *Adam Istvan Pal*: Budapest Building Managers and the Holocaust in Hungary. New York–London, 2016. A mű új, bővített, magyar nyelvű kiadása: *Adám István Pál*: Házmesterek a vészkorszakban. Budapest, 2024.; Szintén a témával foglalkozik *Rigó Máté*: „Hétköznapi emberek” és a holokauszt. In: 1944/1945: Társadalom a háborúban — Folytonosság és megszakítottság Magyarországon. Szerk: Bódy Zsombor-Horváth Sándor. Budapest, 2015. 93–118. p.

99 A Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége a keleti front veteránjait volt hivatott összefogni, az egyesületet 1943-ban alapították. Magyarország német megszállásáig félkatonai jellegű működésük miatt csak illegálisan működhettek. Bővebben lásd: *Kovács Zoltán András – Számveber Norbert*: A Waffen-SS Magyarországon. Budapest, 2001. 403-426. p.

100 BFL XVII.1709. 57. 28. jegyzőkönyv.

101 Uo.

Mind Szalók, mind Csényi fellebbeztek a határozat ellen, azonban mindkettőjük beadványát visszautasította a népbíróság, és helybe hagyta az állásvesztést.¹⁰² Arról, hogy ezen kívül még milyen büntetést kaptak (hiszen valószínűleg mindkettőjük ellen megindult a népbírósági eljárás is) egyelőre nincsen információnk.

Szintén a nyilas pártba való belépéséért ítélték állásvesztésre Harkai Jenő műszaki rajzoló, aki hiába állította védekezéséppen azt, hogy előző munkahelyén majdnem mindenkit belekényszerítettek a pártba a nyilasok. Egyébként Harkai csak három hónapig volt nyilas párttag 1940-ben, és arra is hiába hivatkozott, hogy akkoriban féltette állását és családja megélhetését.¹⁰³

A legsúlyosabb ügy végül Pacsi László igazolásából kerekedett. Pacsi altisztként dolgozott a Közmunkatanácsnál, és többen látták őt a hivatalban Szálasi uralma alatt nyilas karszalagban sétálni. Mindezek ellenére az ostrom után bement dolgozni a Tanács Madách téri székházába, de Fischer felfüggesztette őt. Pacsi azt vallotta, hogy ő csak a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségnek volt tagja, és össze is verekedett egy Horváth nevű nyilas sofőrrel a hatalomátvétel utáni napokban, mert az szidta a Keleti Bajtársakat. Pacsi azzal indokolta a verekedést, hogy ő megtapasztalta a szovjet front hanyattatásait, így nem hagyhatta, hogy a társait ócsárolják. Emellett azt állította, hogy feljebbvalói engedélyt adtak neki a belépésre, amit Abaffy azzal hárított el, hogy nekik azt mondta Pacsi, hogy egy gazdasági szervezethez kíván csatlakozni.¹⁰⁴

Pacsit az igazolóbizottság állásvesztésre ítélte, mert belépett a Keleti Bajtársak közé, illetve mert a hivatalban halálfejes jelképpel járt.¹⁰⁵ Az igazán súlyos vádak azonban a népbírósági szakaszban derültek ki, így bepillantást nyerhetünk Paccinak a keleti fronton elkövetett cselekedeteibe.

Pacsi László az egyik 1942–1943-ban Szovjetunióba küldött munkaszolgálatos század őrmestereként volt az elsőrendű vádlottja annak a pernek, amelyet háborús bűnök miatt indítottak ellene és altisztje, Radnai István ellen (aki viszont nem volt a Közmunkatanács dolgozója). Pacsit azzal vádolták meg, hogy munkaszolgálatosait az „ötórai tea” elnevezésű esemény alatt embereivel gyakran tettelegesen bántalmazta. Emellett a súlyosan beteg munkaszolgálatosokat nem engedte el a kórházba. Egyikük, akit Pacsi előző nap szidalmazott és megvert, meg is halt. A leszerelendő emberek listáját nem állította össze. Továbbá lopkodták az

102 Szalók Ferenc népbírósági fellebbezésének iratai: BFL XXV.1.b 844/1946. Csényi József népbírósági fellebbezésének iratai: BFL XXV.1.b 1377/1946.

103 BFL XVII.1709. 57. 7., 20. és 21. jegyzőkönyvek.

104 BFL XVII.1709. 57. 9. jegyzőkönyv.

105 BFL XVII.1709. 57. 11. jegyzőkönyv.

élelmiszerkészleteket, és részben értékesítették őket a falvakban, részben hazaküldték őket a családjaiknak.¹⁰⁶

A nyomozói jelentés ugyanakkor megerősítette a Pacsi vallomásában foglaltak egy részét. Pacsi azt állította, hogy egyrészt kiharcolta embereinek a nyolcórás pihenőt (az nem derül ki, hogy ezzel magának is szerzett-e pihenőidőt), illetve felfegyverezte a munkaszolgálatosokat a partizánok ellen (ezzel a lépéssel viszont a saját biztonságát is segítette). Ugyanakkor valószínűleg eléggé kaotikusak lehettek a századnál az állapotok, mert mindezek után a nyomozói jelentés Pacsi viselkedését „emberségesebbnek” írta le, mint a keretlegényeiét...¹⁰⁷

A népbíróság azonban felrótta Pacsinak, hogy nem csupán nem akadályozta meg az erőszakos cselekedeteket, de alkalmanként részt is vett bennük, ezért egy év börtönbüntetésre ítélték, és három évre felfüggesztették politikai jogainak gyakorlását. Mivel azonban ekkor már több mint egy éve volt előzetesben, letöltöttnek vették a börtönbüntetését.¹⁰⁸

A népügyészség hiába fellebbezett a nem túl szigorú ítélet ellen, 1949-ben a Népbíróságok Országos Tanácsánál is helyben hagyták a döntést. Itt arra is hivatkoztak, hogy Pacsi családos ember, viszonylag alacsony iskolai végzettséggel.¹⁰⁹

Talán röviden érdemes kitérni Radnai István esetére, annak ellenére, hogy őt nem a Közmunkatanácsnál igazolták. Radnai, miközben részt vett a munkaszolgálatosok elleni erőszakban, és lopta az élelmüket, amikor hazaért, sokkal emberibben viselkedett. Egyrészt a rá bízott munkaszolgálatosoknak eljuttatta Magyarországról a családjuk által küldött élelmiszercsomagokat, másrészt Lampel Endre munkaszolgálatos tanúvallomása szerint megmentette három gyermekét a nyilasoktól, és addig bújtatta őket, amíg anyjuknak át nem tudta adni őket. Lampel és Radnai a vallomás szerint korábbról ismerték egymást. Láthatjuk, mennyire eltérő lehetett egyes emberek viselkedése a fronton és a magánéletben.¹¹⁰

106 BFL XXV.2.b 9026 – 1945. A Budapesti Népügyészség vádirata, mellékelve a nyomozói jelentéssel.

107 BFL XXV.2.b 9026 – 1949. A Budapesti Népügyészség vádirata, mellékelve a nyomozói jelentéssel.

108 BFL XXV.1.a 3662/1945. Ítélet Pacsi László ügyében.

109 BFL XXV.2.b 9026 – 1949. Az ügyészi fellebbezés és a Népbíróságok Országos Tanácsának határozata Pacsi László és Radnai István ügyében.

110 A hadszíntér a katonák mentalitására gyakorolt hatásáról lásd *Pihurik Judit*: Megszakítottság a katonasorsokban. A hadszíntértől a hadifogságig, 1941–1947. In: Régi és új világ határán. 1945 történetei. Tanulmányok. Szerk.: Feilt István–Ignác Károly. Budapest, 2018. 73–94. p.

Összegzés

Eddig főleg azokról volt szó, akiket valamilyen vélt vagy valós cselekedetük miatt az igazolóbizottság kérdőre vont, elmarasztalt, vagy mérlegelte elmarasztalásukat. Ugyanakkor nem elhanyagolható az sem, hogy az iratok alapján többen, például Fischer József és Hönsch László embereket mentettek, de számos más dolgozó is igyekezett segíteni az üldözötteken. Másokról az derült ki, hogy üldözöttként munkaszolgálatosok vagy deportáltak voltak, és olyan dolgozók nyilatkozataival is lehet találkozni, akik megélhetési gondokkal küzdöttek, mert valamelyik családtagjuk eltűnt a háborúban.

Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az igazolóbizottságok elsősorban nem a jogi igazságszolgáltatás eszközei voltak, hanem a háború utáni politikai diskurzus közvetítői az egyéni szintek felé. Michel Foucault elgondolása szerint a diskurzus meghatározza azt, hogy mit tekintünk igazságnak, és így a diszkurzív igazság megteremtése a hatalom egyik eszközévé válik.¹¹¹ Ebből kiindulva az igazolóbizottságok döntéseikben a második világháború utáni hatalmi berendezkedés narratíváit közvetítették a megelőző időszak történéseiről a közalkalmazottak felé, amelynek egyik megnyilvánulása volt, hogy azok, akiknek a viselkedését „jobboldalinak” ítélték meg, eleve hátrányból indultak (különösen a baloldali és a szak szervezeti delegáltak körében), akkor is, ha egyébként tettelegesen semmi büntendőt nem követtek el. Ehhez a diskurzushoz próbálták az igazolandó egyének saját narratíváikat hozzákapcsolni: különösen a népbírósi iratokban látjuk azt, hogy mindenki a szociális érzékenységére, a szövetségeseikkel való szimpátiára, és a németektől való elfordulására hivatkozik. Ugyanakkor, az eljárások során gyakran előkerülő „baloldali viselkedést” sem definiálták pontosan.

Mint láthattuk, az igazolóbizottsági határozatok sokszor tartalmaztak olyan részeket, amelyekben a döntéshozók a különböző társadalmi csoportok (különösen a középosztály) háború alatti viselkedéséről mondtak sarkos véleményt. Az igazolóbizottságok és a népbírósi iratok ugyanakkor kezdetektől fogva elsősorban a vezető beosztású emberek tevékenységének vizsgálatát tűzték ki célként, nem függetlenül attól a tényről, hogy az alsóbb néprétegekkel szemben minden koalíciós párt megengedőbb volt, hiszen szerették volna saját szavazóikként tudni őket.

Ez azonban olyan anomáliának bizonyult, amelynek köszönhetően az igazolóbizottság sokszor felületesen hozott meg bizonyos döntéseket. Mivel itt nem bírósági ítéletek születtek, nem a lassú és részletes nyomozás volt a céljuk, vitás helyzetben általában megelégedtek pár tanú meghallgatásával, illetve néhány, az

111 *Michel Foucault: A diskurzus rendje.* In: Holmi, 3. (1991) 7. 868–869. p.

igazolás során igénybe vehető döntési lehetőség átgondolásával. Így azonban az alacsonyabb fokozatú beosztottak hátterét kevésbé ismerték meg, ezért fordulhattott például elő, hogy Csényi József altisztet először felmentették, pedig szerepe volt zsidók elhurcoltatásában.

A strukturális kérdéseket elemezve láthatjuk, hogy a népbíróóságok és az igazolóbizottságok felépítése hasonlított egymásra: mindkettőbe az öt koalíciós párt delegálhatott tagokat, és munkájukat segítette egy jogi végzettségű, de szavazati joggal nem rendelkező tag. Mindkét testület később kiegészült a Szakszervezetek Országos Tanácsának egy tagjával, így a baloldaliak túlsúlyba kerültek bennük.

Szintén közös elem volt, hogy tagjaik többségében nem voltak jogvégzett emberek, mégis egyfajta jogi ítéletet hoztak. Az is segítette a döntéseik beillesztését a háború utáni diskurzusba, hogy mind az igazolóbizottságok, mind a népbíróóságok erősen hivatkoztak a közvéleményre, mint amely elvárja, hogy bizonyos döntéseket meghozzanak (a népbíróóság a határozatait annak szövegezése szerint egyébként is a magyar nép nevében hozta), így saját feladatukat is ez alapján fogalmazták meg. Döntésük azonban nem csak politikai, hanem jogi döntés is volt, hiszen ténylegesen eltávolíthattak egyeseket az állásaikból, a nem igazoltak nevét kifüggesztették, illetve nyilvánvalóan híre ment a kényesebb ügyeknek a munkatársak között.

A népbíróóság, amely jóval komolyabb apparátussal működött, a legtöbb esetben felmentette azokat, akiket az igazolóbizottság állásvesztésre vagy nyugdíjazásra ítélt. Így történt ez Szaplanczay Ödön, Abaffy Miklós, Sztareczky Attila, Culi Nándor és Radó Béla esetében. Talán ebből is látszik, az igazolóbizottság határozatait általában túl szigorúnak vagy túl felületesnek találták a népbíróóságokon. Hasonló volt a helyzet a népbíróóságok és fellebbviteli fórumuk, a Népbíróóságok Országos Tanácsának viszonylatában is. A szakképzett jogászokból álló NOT döntéseiben gyakran felülbírálta a népbíróóságokat és így követve az igazolóbizottságokat is.¹¹² Ez ugyanakkor oda vezetett, hogy a kommunista párt kezdett elégedetlen lenni a háború utáni felelősségre vonás menetével, ezért 1946-tól más eszközökhöz, például a terjedelmi okokból itt nem részletezett B-listázásokhoz nyúltak inkább.

A fent leírt esetek szintén megerősítik a Barna Ildikó – Pető Andrea szerzőpáros azon állítását, hogy a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek legtöbb vádlottja az alsó

112 A népbíróóságok és a Népbíróóságok Országos Tanácsának viszonyára lásd: *Zinner Tibor*: „[...] éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”: Szembenézés - a népbíróóságokról feketén-fehéren. In: MTA Law Working Papers, 6. (2016) 3. 2–51. p.

középosztályból került ki.¹¹³ Így történt ez Pacsi László, Csényi József és Szalók Ferenc esetén. Barna és Pető a népbíróági esetek kvantitatív összehasonlítását elvégezve jutottak erre a következtetésre. Ilyen munka az igazolóbizottságokkal kapcsolatban még nem áll rendelkezésre, pedig hasznos lenne megtudni, vajon más bizottságok határozatait is ilyen arányban revideálták-e a népbíróágok.

Érdemes lenne azt is megvizsgálni — ahogyan azt már mások is felvetették tanulmányaikban —, hogy miként fogadták az első körben nem igazoltak későbbi visszatérését a kollégák. Olyan sok idejük nem lehetett visszailleszkedni, hiszen a Közmunkatanács csak három évig állt fenn a világháború után.

Zinner Tibor kutatásai alapján összehasonlíthatjuk a Közmunkatanácsnál igazoltak arányát más hivatalokéval. A FKT-nál igazoltak aránya 92,9% volt, míg a Városháza alkalmazottainak 91%-át, a BSZKRT-nál viszont csak a dolgozók 85,2%-át igazolták. A közkórházi orvosok esetén csak 82,4%-uk ment át a folyamaton, míg a Községi Takarékpénztár dolgozóinak csupán 64,8%-át igazolták.¹¹⁴ Látható tehát, hogy a Községi Takarékpénztáron kívül mindenhol igen magas volt az igazoltak aránya. Ha Közmunkatanács százalékába beleszámoljuk azokat, akiket a népbíróág igazolt, az arány még magasabb.

Összegzőképpen megerősíthetjük azt a feltételezést, hogy az igazolóbizottságok munkája nem lehetett igazán sikeres, hiszen a megfelelő eszközök nem álltak rendelkezésükre. A világháború elmúltával azonban egy olyan fórumot jelenthettek, ahol egyesek tisztázhatták magukat bizonyos vádak alól, mások pedig megfogalmazhatták sérelmeiket kollégáikkal szemben, és felderíthettek bizonyos igen sokrétű ügyeket is. A Közmunkatanács esetén nem találunk súlyos politikai visszaéléseket a bizottság részéről, illetve ilyen jellegű háttéralkukra sem derült fény. Az igazolóbizottsági eljárás tehát a hivatal életében egy ceremóniális aktusnak fogható fel, amellyel után a dolgozók és a tanácsstagok elmondhatták, hogy újrakezdődött a Közmunkatanács élete.

113 *Barna Ildikó–Pető Andrea*: A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten. Budapest, 2012. 69. p.

114 *Zinner Tibor*: Háborús bűnösök perci. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. In: *Történelmi Szemle*, 28. (1985) 1. 132. p.

IBOLYA TIBOR

JOGÁSZSORS A XX. SZÁZADBAN

Lee Tibor élete

Dr. Lee Tibor kommunista vérbíróként szerepel a Nemzeti Emlékezet Bizottsága honlapján. Vázlatos életrajza a *Kommunista hatalombirtokosok — 1956/Bírák* fül alatt olvasható, aminek az az oka, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni megtorlások idején három halálos ítélet meghozatalában is részt vett, mint a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsának vezetője.¹ Ezek a tények, és ha a tények mögötti magyarázatot azzal kell kezdenünk, hogy 1957-ig Lee Tibor se bíró nem volt, se meggyőződéses kommunistának nem lehetett nevezni, ellenben 1951. január 31-től 1954. június 2-ig rendőrhatalom őrizetben (internálásban) illetve előzetes letartóztatásban volt, akkor rögtön felsejlik a XX. századi magyar történelem sorsfordulóiban és az emberi életet megkeserítő epizódokban gazdag tragikus valósága.

Lee Tibor 1899. szeptember 10-én született Budapesten Lee Arthur és Rauch Róza gyermekeként. Apai ágról angol származású, dédapja az 1830-as években került gyári munkásként Magyarországra, még Angliában született nagyapja, John Lee bányában dolgozó gépmester volt, 1896-ban halt meg Aknaszlatinán.² Az ő fia Lee Arthur szintén bányában dolgozott, majd — Lee Tibor állítása szerint — középiskolai végzettség nélkül külföldön szerzett mérnöki oklevelet és vasút-építő mérnök lett. Tény, hogy Arthur Lee szakaszmérnökként közreműködött pl. az Aszódot Losonccal összekötő vasútvonal megépítésében,³ de ő volt a Komárom–Érsekújvári vasutat építő vállalat üzemvezetője is. Utóbbi munkahelyén egy három halálos áldozattal járó vasúti baleset miatt az ügyészség meg is vádolta, de a komáromi törvényszék felmentette,⁴ ami később talán szerepet játszott fia jogi

1 <https://neb.hu/asset/phppuNfyR.pdf> A letöltés időpontja 2025. június 19. Lee legfontosabb adataira szorítókozó életrajza olvasható: *Zimmer Tibor: Gyorstalpaló elvtársaknak. A bírói és ügyészi akadémia, 1949–1954. Bp., 2023.* (A továbbiakban: *Zimmer. i. m.*) 549–550. p.

2 Lee Tibor 1949. június 14-én kelt önéletrajza. Legfőbb Ügyészség Irattára. Lee Tibor személyügyi anyagából három darab kádervélemény és a hozzá tartozó feljegyzések maradtak a Legfőbb Ügyészség irattárában.

3 *Gonda György: Szécsény környéki tervezett és megépített vasút.* 98. p. In: Szécsényi Honismereti Híradó. 1980. 1. szám. 92–104. p.

4 Pesti Napló. 1910. május 21.

pályaválasztásában is. Apja foglalkozása miatt a család gyakran költözött, Lee Tibor Árvaváralján, Érsekújváron, Budapesten, Sopronban járt iskolába majd a család Debrecenbe költözése után az ottani református kollégiumban érettségizett 1917-ben. Apja agyvérzés miatt 1915. november 19-én bekövetkezett váratlan halála és az érettségije után óraadásból tartotta fenn magát. 1917. március 10-től 1918. december 31-ig katonai szolgálatot teljesített a debreceni 3. honvéd gyalogezredben. Ezredével körülbelül egy évet töltött az első világháború olasz hadszínterein, többször kitüntették, I. és II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét, Bronz Vitézségi Érmét és Károly csapatkeresztet is kiérdemelt, tiszti vizsgát tett és tartalékos zászlósként szerelt le. Közben — még 1917-ben — beiratkozott a debreceni egyetem jogi fakultására. 1922-ben államtudori, 1923. március 9-én jogtudori oklevelet szerzett. Harmadéves joghallgató korában 1919-ben már dolgozott, mint ideiglenes napidíjas írnok Debrecen város különböző hivatalainál. 1922-ben kinevezték joggyakornoknak, előbb a debreceni törvényszéken dolgozott, majd gyakorlatát tanácsjegyzőként a debreceni ítélőtábla III. büntető tanácsánál — ami a fiataalkorúak tanácsa is volt — illetve a III. polgári tanácsnál folytatta. Ebben az időszakban aktívan sportolt, a Debreceni Atlétikai Club színeiben úszóként versenyzett és a Magyar Úszó Szövetség tagjaként a sportszervezésben is részt vett.⁵ Egységes bírói–ügyvédi oklevelének⁶ kelte 1927. október 11. 1928-ban előbb bírósági titkári kinevezést, majd 1928 novemberében ügyészi kinevezést kapott a Sátoraljaújhelyi Királyi Ügyészséghez.⁷

A sátoraljaújhelyi ügyészségen — ahol a vezetővel együtt előbb összesen kettő majd három ügyész dolgozott — a referatúra teljesen vegyes volt. Az időközben megnősült⁸ Lee többször járt el emberölési ügyekben, amelynek során egy rablógyilkosság felbujtójának halálbüntetést is indítványozott.⁹ A valódi ügyészekről elvárt emberségét azonban mutatja, hogy amikor egy zsarolással vádolt és felmentett tiszaluci napszámos a bíróság előtt közölte, hogy egy fillér nincs a zsebében, amiből ki tudná fizetni a vonatjegyet hazáig, Lee kezdeménye-

5 Egyetértés. 1924. június 17.

6 A mai jogi szakvizsgának megfelelő képesítés.

7 Igazságügyi Közlöny. 1928. november 30.

8 1929. június 1-én Debrecenben feleségül vette Kubek Erzsébetet, házasságukból három lánygyermek — Mária, Klára és Judit — származott.

9 Pl. Felsőmagyarországi Hírlap. 1931. április 25. A felbujtót jogerősen 12 év fegyházbüntetésre ítélték.

zésére összeadták neki a rávalót.¹⁰ Részt vett a város társadalmi életében is, tagja volt a Stefánia Anya és Csecsemővédő Szövetségnek.¹¹

Lee-t 1935-ben saját kérésére áthelyezték Budapestre. Áthelyezési kérelmének teljesen prózai oka volt, elhunyt nagybátyja Rauch Árpád — aki igen jó nevű bányamérnök és a Badacsonyi Bazaltbánya Részvénytársaság ügyvezető igazgatója volt¹² — végrendeletileg ráhagyta budapesti Szüret utcai lakását. Az áthelyezési kérelem teljesítésében bizonyára szerepet játszott az is, hogy azt támogatta dr. Ártányi József koronaügyész-helyettes, a Debreceni Királyi Főügyészség — amely alárendeltségébe tartozott a sátoraljaújhelyi ügyészség is — volt főügyésze, ami Lee szakmai elismertségét támasztja alá. Strache Gusztávnak a Budapesti Királyi Főügyészség vezetőjének háború utáni vallomása szerint Lee „igen jó képességű, jó hírű ügyésznek volt minősítve,” főnöke Baróthy Pál budapesti ügyészségi elnök is jó véleménnyel volt róla, illetve erről ő maga is meggyőződött azokból az ügyekből, amelyek revízió miatt felkerültek hozzá.¹³ Lee igen sokat dolgozott, neve rendszeresen felbukkant a törvényszéki tudósításokban, ebből az időszakból talán a legismertebb ügye a „Tompai csata” néven elhíresült politikai indíttatású tömegverekedés. A budapesti IX. kerület Tompa utca 14. szám alatt 1937. szeptember 16-án gyűlésező nemzeti szocialistákkal szemben fellépő radikális baloldali fiatalok — köztük a későbbi kommunista mártír Ságvári Endre — utcai demonstrációja direkt provokatív volt, a védtelenség látszatát keltve tüntettek a nemzeti szocialisták ellen. Ők a provokációnak felülve rájuk támadtak, de váratlanul erős ellentámadással szembesültek, aminek több súlyos sérült lett az eredménye mindkét oldalon. Az ügyben mondott vádbeszédében Lee kiemelte a baloldali akció előkészítésének precizitását és a vádlottak jól megszervezett perbeli védekezését is, amelynek egyik irányítója Rákosi későbbi igazságügyi minisztere, Ries István ügyvéd volt. A magyar politikai paletta ellentétes oldalain azóta is eltérő megítélésű „Tompai csata” furcsa módon meg sem lett említve az Államvédelmi Hatóság későbbi Lee elleni nyomozásában, annak ellenére, hogy Ságvári Endrét a verekedés miatt 1937. december 24-én nyolc hónap vég-

10 Új Nemzedék. 1933. november 17.

11 Felsőmagyarországi Hírlap. 1931. november 7. Ebben bizonyára annak is szerepe volt, hogy 1930-ban született meg első gyermeke.

12 Magyar Gyáripar. 1935. 2. sz. 13. p.

13 Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.4.f 0618/1953. Lee Tibor bűnügye. Strache Gusztáv tanúvallomása.

rehajtandó börtönbüntetésre ítélték, sőt Lee fellebbezést jelentett be a Ságvárit az ítélet után szabadlábra helyező bírói döntés ellen is.¹⁴

Lee kevés kommunistaelenes ügye közül kiemelkedik a Kulich Gyula és társai elleni bűnügy, ami a későbbiekben is nagy hatást gyakorolt — pozitív és negatív értelemben egyaránt — a karrierjére és az életére. Lee-nek az ügyben tanúsított ügyészi álláspontja és a letartóztatott kommunistákkal szemben tanúsított humánus magatartása ugyanis a Rákosi korszakban pont a visszájára fordult és egy nagy koncepciós per egyik valóságosnak *látszó* alkotóelemét biztosította a hatalom számára. Kulich Gyula és társai ügye egyike volt annak a négy nagy, egymással is részben összefüggő bűnügynek, amit Budapesten és Debrecenben folytattak le a hatóságok a legális Szociáldemokrata Párt Országos Ifjúsági Bizottságába is beszivárgott kommunistáknak és egyéb, illegális kommunistáknak működtető személyekkel szemben. Az 1940. március 27-én — Teleki Pál miniszterelnöksége idején — indult nyílt nyomozásban több száz személyt állítottak elő különböző jogcímenek, jellemzően az 1921. évi III. törvénycikkbe ütköző állami és társadalmi rend elleni bűncselekmény miatt, ami többnyire kommunistáknak sajtótermékek birtoklását vagy terjesztését jelentette. A kihallgatások zömét — sokszor brutális módon — az alagi csendőrlaktanyában foganatosították, amelynek hatására többen is beismerő, sőt másokat is terhelő vallomásokot tettek. A későbbi kommunistáknak a történeteket „*alagi lebukás*” néven illették.¹⁵ Az ügyet a budapesti ügyészségen Lee-re szignálták, mert az ügyészség ügyrendjében akkor éppen ő volt az addig egyébként nem igen létező kommunistáknak ügyek referense. Lee a bűnvádi perrendtartásnak megfelelően a fogva lévő terhelteket kihallgatta, amelynek során több gyanúsított az addigi beismerő vallomását kényszerrel hivatkozva visszavonta vagy megváltoztatta. A kihallgatások során Lee együtt dolgozott a védőügyvédként eljáró Domokos Józseffel is, aki a háború után legfőbb államügyész és így egy rövid ideig Lee közvetlen főnöke lett és csak 1979-ben megjelent emlékirataiban Lee-t jónak, de a kommunistáknak ügyekben járatlan ügyészként jellemezte.¹⁶ Lee többekkel szemben az eljárását bizonyíték hi-

14 *Svéd László*: A Tompa utcai csata. In: Párttörténeti Közlemények, 29. (1982) 3. 91–111. p. (A továbbiakban: *Svéd*, i. m.) 105. p. A cselekmény egyik vádlottja (és sérültje) Kémeri Nagy Imre — aki önkéntesként vett részt a finn Szovjetunió elleni védekező háborújában — azóta is a magyar radikális jobboldal egyik hőse, a Tompa utcai tömegverekedés pedig szerepelt az illegális baloldali mozgalmat heroizáló *Egy óra múlva itt vagyok* című 1971-ben készült tévésorozatban.

15 *Svéd*, i. m.

16 *Domokos József*: Emlékezik egy kommunistáknak védőügyvéd. Bp., 1979. (A továbbiakban: *Domokos*, i. m.) 388. p.

ányában azonnal megszüntette, mások ügyét elkülönítette és áttette Debrecenbe. Ennél is figyelemre méltóbb, hogy Lee még az egyébként általa írt és többször átszerkesztésre visszakapott vád¹⁷ benyújtása előtt az összes gyanúsítottat — az egy Kulich Gyula kivételével — szabadlábra helyezte. Ezt azért tudta viszonylag könnyen megtenni, mert ellentétben a vádemeléssel, a nyomozás megszüntetése és a gyanúsítottak szabadlábra helyezése önálló kiadmányozási körébe tartozott.¹⁸ Az addig példátlan és a politikai rendőrség által rosszalt,¹⁹ de az ügyészségen is értetlenkedéssel fogadott²⁰ eljárást a gyanúsítottak közül később többen — így Donáth Ferenc és Újhelyi Szilárd is²¹ — kifejezetten Lee Tibor liberális beállítottságának tulajdonították. Domokos József visszaemlékezése szerint mivel a vádirat elkészítése az akkori ügymenethez képest rendkívül elhúzódott, Lee felajánlotta neki, ha kéri Kulich szabadlábra helyezését, akkor azt is teljesíti. Ezt azonban Domokos ellenezte, mivel szabadlábra helyezése után Kulich-ot bizonyára internálták volna, amit ő el akart kerülni, mert az internálás ideje nem számított bele a kiszabott szabadságvesztésbe.²² Maga Lee az ellene indult eljárásban 1953-ban a szabadlábra helyezésekről szűkszavúan vallott; „*igyekeztem minden esetben úgy dolgozni a kommunista ügyekben, hogy a benne szereplők lehetőleg szabadlábon védekezhessenek.*”²³ Lee védekezésésképpen elhangzott mondata, bár igaz volt, mégsem a teljes igazságot tartalmazta, hisz Lee feje fölött Teleki Pál miniszterelnökségétől egészen Magyarország németek általi megszállásáig volt egy olyan védőernyő is, amelynek elmondása akkor és ott lehet, hogy még nagyobb bajba sodorta volna...

Ebben az időszakban Teleki Pál miniszterelnök — akinek meggyőződése volt, hogy a már kitört második világháborúban Magyarországnak semlegesnek kell maradnia — az egyoldalú tengelybarát külpolitika ellensúlyozására törekedett. A részben már sikeres trianoni revízió támogatása és a háborús sikerek miatt egyéb-

17 A vádirat 1941. február 27.-i keltezésű. *Svéd*, i. m. 201. p.

18 A bíróság előtt a vádat nem Lee Tibor képviselte. Kulich Gyula — a Kúria súlyosítása után — nyolc év fegyházbüntetést kapott, 1944-ben a németek Dachau-ba szállították, halálának időpontja bizonytalan.

19 Wayand Tibor detektívfelügyelő a politikai rendőrség csoportvezetője ezt szóban is kifejezte Újhelyi Szilárdnak. Kádár János bírái előtt. *Egyszer fent, egyszer lent (1949–1956)*. Szerk.: Varga László .Bp., 2001. (A továbbiakban: *Varga*, i. m.) 381. p.

20 BFL XXV.4.f0618/1953. Grottó László tanúvallomása.

21 *Varga*, i. m. 382. p.

22 *Domokos*, i. m. 375–376. p.

23 BFL XXV.4.f0618/1953. Lee Tibor 1953. október 28. napján tett vallomása.

ként is erős németbarát propagandát Teleki próbálta gyengíteni és egy kifejezetten magyar szempontú szellemi honvédelmet igyekezett kiépíteni. Ugyanekkor Lee a köztörvényes ügyei mellett hetente egy napon sajtóügyi feladatokat is ellátott, majd 1940. január 1-től ő vezette a Budapesti Királyi Ügyészség sajtóosztályát.²⁴ Teleki a szellemi honvédelem céljából létrehozta az ún. Nemzetpolitikai Szolgálatot, amelynek nem csak legális tevékenysége — pl. a Vándorkönyvtár szolgálat vagy a Nemzeti Könyvtár könyvsorozat kiadása — de titkos tevékenysége is volt, amelyről Telekin és a konkrét tevékenységet végző személyeken kívül — kb. 15 fő — összesen négy személy tudott; Keresztes–Fischer Ferenc belügyminiszter, Zsindely Ferenc államtitkár (majd miniszter), Incze Péter, a miniszterelnök személyi titkára és Lee Tibor.²⁵ A titkos tevékenység, amihez Teleki lakást, nyomdát, raktárt, gépkocsikat és egyéb infrastruktúrát is biztosított, többek között címlisták elkészítését, német és nyilas ellenes röplapok, cikkek, pamfletok, körlevelek megírását, ezek akár gépkocsival, akár megcímezett borítékokban történő országos terjesztését és az állami cenzúra — amelyet Budapesten Lee irányított — szabotálását jelentette. Utóbbira jó példa Bajcsy-Zsilinszky Endre németellenes könyvének — *Helyünk és sorsunk Európában* — engedélyezése, amiről előre lehetett sejteni, hogy a németek tiltakozni fognak ellene és a könyv elkobzását fogják szorgalmazni. Miután a könyv megjelenése után ez valóban megtörtént, Teleki húzta az időt, majd kiadta az utasítást a mű elkobzására azzal, hogy a még meglévő példányokat — nagy siker volt, két hét alatt a boltokba kerülő példányok négyötöde elfogyott — el kell rejtetni.²⁶ Lee a látszat kedvéért néhány tucatot a zúzdába vitetett, a többit pedig elrejtették egy telephelyen.²⁷ Erről a titkos tevékenységről Lee Tibor nevének konkrét említésével egyébként közvetlenül a

-
- 24 Lee a háború után egyik kihallgatása során védekezésésképpen hivatkozott arra is, hogy Mihail Solohov híres regényének a Csendes Don-nak az engedélyezése neki köszönhető. A mű fordítójának későbbi visszaemlékezése szerint valóban Lee volt a mű egyik cenzora, aki csak Lenin ellenséges (magyarul bolszevikellenes) katonákhoz címzett felhívását vetette ki a regény első magyar fordításából. Ábel Olga – Benamy Sándor: Az első magyar Csendes Don. 120. p. In: Szovjet irodalom. 1986/5. 118–123. p. Figyelembe véve azonban, hogy a háromkötetes mű első kötete 1935 áprilisában jelent meg, amikor Lee még Sátoraljaújhelyen dolgozott, csak a további két kötet cenzoraként járhatott el.
- 25 *Molnár Sándor*: Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Vigh Károly (szerk.): Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Bp., 2001. (A továbbiakban: *Molnár*, i. m.) 31–92. p. Idézett hely 90. p.
- 26 A könyv lefoglalását a budapesti királyi törvényszék 1941. április 2-án rendelte el.
- 27 *Molnár*, i. m. 78. p.

háború után, még 1945-ben beszámolt egy újságcikk²⁸ is, ami Lee szerencséjére teljesen észrevétlen maradt.

Közvetlenül Jugoszlávia megtámadása és Teleki tragikus halála után 1941. április 10-től Lee-t, mint tartalékos zászlóst behívták katonának, Újvidéken a 210. számú Hajóállomás Parancsnokságon teljesített szolgálatot. Főnökének Baróthy Pál ügyészségi elnöknek köszönhetően — aki előbb a miniszterelnöknek (!), majd a honvédelmi miniszternek, végül Lee állományilletékes katonai parancsnokságának írt megkereséseiben sajtóügyi tevékenységét nélkülözhetetlennek írta le — már május 19-én leszerelték, így visszatérhetett a munkájához.²⁹ Ezt továbbra is mindenki meglepedésére végezte, aminek köszönhetően 1942. június 30-án kinevezték a Budapesti Királyi Ügyészség alelnökének,³⁰ a Kulich ügyben tanúsított „kommunistabarát” tevékenysége tehát semmilyen retorzióval nem járt. Éppen ellenkezőleg, 1942. július 29-én megkapta a Nemzetvédelmi Keresztet,³¹ amit a háború utáni összes életrajzából kihagyott, valószínűleg nem csak a kitüntetés szellemisége okán. Az 1940 legvégén Teleki Pál előterjesztésére Horthy Miklós által alapított Nemzetvédelmi Keresztet ugyanis annak alapszabálya szerint azok kaphatták meg, „akik akár a magyarországi kommunizmus súlyos megpróbáltatásainak idejében, akár a hazánktól elszakított és utóbb a Szent Koronához visszatért területeken az idegen megszállás nehéz éveit törhetetlen magyar hittel küzdöttek a hazánkat megcsonkító és a magyar nemzet gyengítésére törekvő erőkkel szemben s a magyarság és Magyarország fennmaradása érdekében életük kockáztatásával önfeláldozó magatartást tanúsítottak.”³² A kitüntetés adományozására hivatalból nem volt lehetőség, azt csak a Nemzetvédelmi Keresztet elnyerni kívánó személy kifejezett kérelmére ítélték oda az Országos Nemzetvédelmi Bizottság. A kitüntetés adományozásának jogalapja Lee esetében nagy valószínűséggel összefüggésben állt Debrecen 1919. április 23. és 1920. március 11. közötti román megszállásával, hisz Lee ebben az időben ott élt és

28 Reggeli Újság. 1945. május 13. A név nélkül megjelent cikk írója nagy valószínűséggel ugyanaz a Molnár Sándor tanár, aki Teleki bizalmasaként vett részt a földalatti titkos propaganda háborúban, és akinek erről a tevékenységről 1964-ben papírra vetett visszaemlékezése csak 2001-ben jelent meg a Századvég kiadónál: *Molnár*, i. m.

29 BFL VII.18.a.4. A.26 Budapesti Királyi Ügyészség. Elnöki iratok. Ügyészek személyi ügyei. Lee Tibor dossziéja. A háború utáni ügyészségi életrajzában az újvidéki szolgálatot nem említve azt állította, hogy a második világháborúban többször behívták, de „a szolgálatot sikerült betegség címén barátaim jóindulatának igénybevételével magamtól elhárítani.”

30 Budapesti Közlöny. 1942. július 7.

31 Budapesti Közlöny. 1942. szeptember 15.

32 A Nemzetvédelmi Kereszt alapszabályai. Honvédségi Közlöny. 1941. február 3. 31–32. p.

dolgozott. Ma már tudjuk, hogy Telekinek — a Szálasi által egyébként később betiltott — Nemzetvédelmi Kereszt megalapításával és az Országos Nemzetvédelmi Bizottság létrehozásával határozott politikai célja volt; egy új, nyilasoktól mentes hazafias szervezet létrehozása. Ez nemzeti alapon biztosította volna a mérsékelt (vagyis nem németbarát) magyar elit hatalmon tartását és önvédelmét, olyannyira, hogy a szervezet saját nemzetvédelmi jelzőrendszert (besúgóhálózatot) is működtetett. Ennek jelentései a Keresztes-Fischer Ferenc által vezetett Belügyminisztériumba, illetve a vele jó kapcsolatot ápoló Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyetteshez jutottak el,³³ a német megszállás után mindkettőjüket letartóztatta a Gestapo. Az Országos Nemzetvédelmi Bizottság és a miniszterelnökség közötti kapcsolattartásért az a Zsindely Ferenc államtitkár volt a felelős, aki Keresztes-Fischerrel és Lee-vel együtt a Nemzetpolitikai Szolgálat titkos tevékenységéről is tudott. Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy az Országos Nemzetvédelmi Bizottság későbbi főtitkárát, Nagy Lászlót Lee 1919-től személyesen ismerte, sőt ő ajánlotta be a Bizottsághoz az általa szintén ismert Kováts Tivadar ügyvezető igazgatónál,³⁴ (őket is letartóztatta a Gestapo), akkor a fentiekből csak egyfajta következtetést vonhatunk le. Lee Tibor a második világháború előtt és alatt Teleki Pál, illetve köre szellemi holdudvarához és még az ő halála után is létező, konzervatív, nemzeti (néhol fajvédő), ugyanakkor német-és nyilasellenes oldalhoz tartozott. Fentiek ismeretében érthető, hogy Lee 1953-ban az Államvédelmi Hatóság előtt tett vallomásaiban nem beszélt arról, hogy Teleki megbízásából már 1940-41-ben titkos földalatti németellenes tevékenységet folytatott. A német- és nyilas ellenes, de nem kommunista szellemi ellenállásban való részvétel beismerése az akkori logika szerint egyenlő lett volna egy tisztán polgári értékrend mellett nyílt kiállással, amit Lee szorult helyzetében érthető okokból, nem mert megkockáztatni. Pedig *akkor* tényleg ez állhatott a háttérben, a Kulich Gyula ügyben a letartóztatott kommunistákkal szemben tanúsított becsületes ügyészi hozzáállása és emberi magatartása is egy liberálisabb, az angolszász típusú demokrácia felfogáshoz jóval közelebb álló politikai álláspontot takart, nem lehetett véletlen, hogy Teleki megbízott benne. Ez lehetett az oka an-

33 Erről bővebben *Pócs Nándor*: Megfigyelők a hátsó udvarban. A Nemzetvédelmi Szolgálat a második világháború idején. In: Rendszerváltó Szemle 9. (2024) 3–4. szám. 72–83. p. (A továbbiakban: *Pócs*, i. m.)

34 BFL XXV.4.f 0618/1953. Nagy László tanúvallomása. Nagy azzal hálálta meg Lee jóindulatát, hogy vallomásaiban azt állította, Lee Nemzetvédelmi Kereszttel történő kitüntetésének semmilyen alapja nem volt, azt ő kezdeményezte barátságából. Ez azonban ellentétben állt a kitüntetés alapszabályával, ami 1954-ben az Államvédelmi Hatóságot nem érdekelte. Kováts Tivadar és Nagy László tevékenységéről bővebben: *Pócs*, i. m.

nak is, amit a vele baráti viszonyban lévő, sőt családirag összejáró Grottó László ügyész később mondott róla; Lee zárkózott természetű ember volt, akivel sem az ügyeiről, sem politikai témákról nem lehetett beszélgetni.³⁵ Ugyanakkor Lee-nek pont ez a tulajdonsága, rejtőzködő magatartása tette lehetővé, hogy a háború, de különösen 1956 után a korábbi tevékenységét baloldalinak tudta beállítani.

Nem sokáig volt alelnök a budapesti ügyészségen, 1942. december 31-én kinevezték főügyész-helyettesnek³⁶ a Budapesti Királyi Főügyészségre, ez azonban nem igazgatási feladatokat is jelentő pozíció volt, (ahogy az alelnöki sem), a Tábla mellett működő Főügyészségen a főügyész mellett mindenki főügyész helyettesi címet viselt. Ezt a kinevezést utóbb, a Budapesti Ügyvédi Kamarának leadott, 1956. január 28. napján kelt részletes önéletrajzában „felfelé buktatásnak” nevezte és összefüggésbe hozta a Kulich és egyéb ügyekben valamint sajtóügyészként tanúsított magatartásával.³⁷ Ez azonban nem valószínű, hisz 1942. december 31-én rendkívül széles körben történtek igazságügyi kinevezések, ami inkább azzal volt összefüggésben, hogy a Budapesti Királyi Főügyészség főügyésze Strache Gusztáv és a Budapesti Királyi Ügyészség elnöke Baróthy Pál egyaránt aznap vonultak nyugállományba. A Tábla mellett eljárva Lee saját megfogalmazása szerint „érdektelen közbűnügyeket” intézett. A világháborús ostromot családjával budapesti lakásában vészelte át, a háború után szolgálatra jelentkezett régi munkahelyén, 1945. május 18-án az igazoló bizottság korábbi tevékenységét rendben lévőnek találta és igazolta. 1945 szeptemberében belépett a Magyar Kommunista Pártba, 1947. január 27-én legfőbb államügyész-helyettesé nevezték ki.³⁸ 1948. február elején megjelentek az első hírek arról, hogy az új kommunista hatalom nagyszabású személyi változtatásokat kíván végrehajtani az igazságszolgáltatás területén.³⁹ 1948. március 23-án hatályba is lépett az aznap kihirdetett, *az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészégi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról* szóló 1948. évi XXII. törvénycikk. A változtatások indokaként ekkor már nyíltan hangoztatták, hogy a „*törvénnyel mód nyílik arra, hogy az igazságszolgáltatás területén a népi demokrácia elveinek megfelelő rendet teremtsünk.*”⁴⁰ A törvénycikk értelmében gyakorlatilag bármelyik bírót vagy ügyészt a beleegyezése nélkül át

35 BFL XXV.4.f0618/1953. Grottó László tanúvallomása.

36 Budapesti Közlöny. 1943. január 6.

37 BFL IX.282.b. Ü 7838.

38 Magyar Közlöny. 1947. február 13.

39 Szabad Nép. 1948. február 5.

40 Szabad Nép. 1948. május 25.

lehetett helyezni. Azt, aki az áthelyezésnek a vele történt közlésekor az ötvenötödik életévét még nem töltötte be és a részére kijelölt állást nem foglalta el, lemondottnak kellett tekinteni nem csak az állásáról, hanem az azzal kapcsolatos minden igényéről is. A már a háború előtt is az igazságszolgáltatásban dolgozó régi szakembereket, akiket az igazolási eljárással és a B-listázással — amelyben Lee, mint a szakszervezet intéző bizottságának tagja részt vett⁴¹ — addigra már egyébként is megtizedeltek, ezzel gyakorlatilag eltávolíthaták a pályáról. Természetesen a budapesti székhelyű ügyészségek vezetői sem maradhattak; Kertész Jenő⁴² a Budapesti Államügyészség és Auer György a Budapesti Főállamügyészség vezetője egyaránt a Kúrián kapott beosztott bírói állást. Auer — aki a Horthy korszakban Strache Gusztáv helyettese volt — utódja 1948. június 28-án Lee Tibor lett,⁴³ aki állítólag régebből akceptálta a budapesti főállamügyészi hivatalt.⁴⁴ Lee azonban tévedett, ha azt gondolta, hogy a háború előtti korrekt magatartása és szakmai tudása — 1948-ban társszerzője volt „A kúria büntetőjogi gyakorlata teljes ülési határozataiban” című döntvénytárnak⁴⁵ — elégséges lesz ahhoz, hogy a beosztásában megmaradhasson. Valószínűleg érezhette is ezt és igyekezett további jó pontokat gyűjteni az egyre féktelenebbé váló kommunista hatalom előtt. Ennek jegyében szólalt fel a Magyar Jogász Szövetség 1949. február 19-én a Mindszenty per anyagát és bizonyítékait értékelő (!) nagygyűlésén, ahol azt bizonygatta, hogy a bizonyítékok alapján a hercegprímás elítélése teljesen jogszerű volt, maga az eljárás pedig mindenben a perrendtartás szabályainak megfelelően zajlott le.⁴⁶ A viharfelhők azonban már ekkor gyülekeztek felette, főállamügyészi káderanyaga szerint bár jó szakember és „*buzgón igyekszik a Párthoz való ragaszkodását és hűségét bizonygatni (...) még el-el jár templomba (...) A családja még vallásos, úgy látszik, hogy meggyőződése még nem tökéletes. (...)*

41 Lee Tibor 1949. június 14-én kelt önéletrajza. Legfőbb Ügyészség Irattára.

42 Kertész Jenőről bővebben: *Ibolya Tibor: Arképvázlatok a Fővárosi Főügyészség és jogelődjeinek vezetőiről (1945–1989)*. In: *Az ügyészség az igazságszolgáltatás rendszerében. 150 év elméleti és gyakorlati tapasztalatai*. Szerk.: Bérces Viktor és Gerencsér Balázs Szabolcs. Bp., 2023. 91–127. p.

43 Magyar Közlöny. 1948. július 4.

44 BFL XXV.4.f 0618/1953. Strache Gusztáv tanúvallomása. Strache szerint a háború után Auer többször panaszkodott neki személyesen arról, hogy Lee „fúrja” mert ő akar a székébe ülni.

45 *Lee Tibor – Zalán Kornél – Zöldy Miklós: A M. kúria büntetőjogi gyakorlata teljes ülési határozataiban*. Bp., 1948.

46 Jogtudományi Közlöny. 1949. február 20. A nagygyűlésen, ahol Szladits Károly (!) elnökölt, a jogászi hivatásrendek mindegyikének képviselői felszólaltak.

1942-ig, mint budapesti ügyész számos kommunista ügyben képviselte a vádat.⁴⁷ A kádervélemény mellett két eredeti ügyészégi irat is szerepel 1942. júniusából Lee aláírásával, az egyik egy Szívós Ferenc nevű kommunista propagandát folytató és a „Szovjet” győzelmében reménykedő, hadiüzemben dolgozó géplakatossegéd előzetes letartóztatását fenntartó határozat, a másik egy megkeresés a Honvéd Vezérkari Főnök külön bírósága mellett működő ügyész részére, hogy Szívós bűntársai ellen kíván-e hűtlenség büntette miatt eljárást indítani. 1950-ben mindkét dokumentum — de különösen az utóbbi — súlyosan kompromittáló volt a magát háború előtti kommunistabaráttra maszkírozó Lee-re nézve, de Lee a főállamügyészi pozícióval eleve rossz lóra tett. A Lee kinevezése után csak két hónappal elfogadott Alkotmány, de különösen a tanácsrendszer bevezetése után a megyei és az országos szintű szervezetek közé beékelt intézmények — mint például a főállamügyészség — feleslegessé váltak ezért ezek az 1950. évi IV. törvény 4.§-a értelmében megszűntek. Ez ismételten jó alkalom volt arra, hogy a hatalom a számára megbízhatatlannak tartott régi szakemberektől megszabaduljon. Egy 1950. szeptember 21-én kelt és az MDP Titkárságának címzett jelentés Lee elbocsátását javasolta, azzal az ürüggyel, hogy ő és a Legfelsőbb Bíróság másodelnöke is „erősen jobboldali szociáldemokraták,”⁴⁸ így Lee-t 1950. december 31-én ideiglenes jelleggel nyugdíjazták. 1951. január 31-én az ÁVH rendőri felügyelet alá helyezte Kistarcsára, feleségét pedig két kisebb lányával együtt kitelepítették Budapestről Mezőtárkányba. Akkor még csak általános iskolába járó leánya, Judit, később egyetemistaként az egyetemi lapban megjelent kis írásában drámai módon ecsetelte, sokáig még csak azt sem tudták, él-e az apjuk, mélyen vallásos anyjuk pedig mindennap a templomban imádkozott férje hazatérééért.⁴⁹ Lee — akit egyébként nagyon megviselt a fogság — Kistarcsán együtt raboskodott többek között a Kádár korszak későbbi neves hírszerzőjével Szabó Miklóssal. Ő visszaemlékezésében azt írta Kistarcsáról, hogy az ott raboskodók úgy érezték, semmi esélyük a szabadulásra és Lee-t olyan a marxista dialektikát ismerő emberként jellemezte, aki támogatta a szocializmust, de egy beszélgetésben súlyos hibának nevezte a szovjet megoldások „átalakítás nélküli ráhúzását” a magyar népre.⁵⁰

Lee fejében sok minden felmerülhetett internálása okával kapcsolatban, de a valószínű ok annyira abszurd volt, hogy azt nem is sejtette. Rajk László elítélése

47 Lee Tibor 1950. szeptember 30-án kelt jellemzése. Legfőbb Ügyészség Irattára.

48 Zinner: i. m. 162. p.

49 Lee Judit: Tövisék. In: Egyetemi Lapok. 1965. október 12. 4. p. (1964)

50 Szabó Miklós: Csendes háború. Bp., 1984. 174. p.

és kivégzése után ugyanis Rákosi Mátyás elég erősnek érezte magát, hogy leszámoljon a „hazai” (vagyis nem moszkovita) kommunistákkal, akik a Kádár János és társai néven ismert nagy koncepciós ügy vádlottjai lettek. A fő vádpontok egyike az volt velük szemben, hogy a Horthy rendszer besúgói és az illegális kommunista párt árulói voltak. Lee letartóztatásának 1951. január 31-i időpontjában a koncepció már minden bizonnyal megfogalmazódott, 1951. február 15-én Kádár köréből az első letartóztatott Donáth Ferenc⁵¹ lett, majd őt követte Újhelyi Szilárd⁵² és Losonczy Géza⁵³ is, mindannyian az 1940-es „alagi lebukás” érintettjei. Kényszer hatására az eljárásban mindannyian bevallották, hogy besúgók voltak, az „alagi lebukás” során szervezte be őket a politikai rendőrség és „*áruló magatartásuk eredményeképpen kerültek szabadságra,*” ahogy azt az MDP Politikai Bizottsága által kiküldött vizsgálóbizottság 1951. május 19-én kelt jelentése is megállapította.⁵⁴ Ezzel a történetzállal — szabadságra helyezés az együttműködésért cserében — az ÁVH önmagát ismételte, már a Rajk elleni perben is használták, ahol Borszék–Zdeborszky Oszkár volt detektívfelügyelő tett vallomást arról, hogy 1931-es lebukása után Rajkot a politikai rendőrség beszervezte.⁵⁵ Ez fontos volt a Kádárral szembeni vádak szempontjából is, hisz többek között őt is azzal vádolták, hogy már a 30-as években besúgó volt, így a koncepciót alátámasztotta, hogy később is olyan besúgókkal, mint pl. Donáth vetette körül magát, akikkel együtt szervezkedhetett a népköztársaság megdöntésére. Ezek szerint Lee Tibor egy apró fogaskerék lehetett a Kádár elleni tervben, internálását nagy valószínűséggel biztonsági intézkedésként foganatosították, tartalékként arra az esetre, ha Donáthék nem működnek együtt az ÁVH-val. Lee — mint az alapügyben eljáró ügyész — esetleges vallomása ugyanis szintén alá tudta volna támasztani a besúgás vádját. Erre azonban Donáthék kikényszerített vallomásai miatt végül nem volt szükség.⁵⁶ Lee Tibor sorsa azonban továbbra is párhuzamosan alakult az ügy 1951 végén elítélt⁵⁷ és börtönbe zárt főszereplőivel. 1953. október 26-án a háború alatti kommunista ellenes ügyészi tevékenysége miatt az ÁVH a kistarcsai internálótáborban népellenes bűncselekménnyel gyanúsította meg, kihallgatták

51 Akkor az MDP Központi Vezetősége Főtitkársági Irodájának vezetője.

52 Akkor a Magyar Rádió elnökhelyettese.

53 Akkor művelődésügyi államtitkár.

54 A vizsgálóbizottság jelentését közli *Varga*, i. m. 240–245. p.

55 Rajk László és társai a bíróság előtt. Bp., 1949. 173–175. p.

56 Ezt az álláspontot alátámasztja *Ötvös István*: Kádártól Rajkig. Megjegyzések a politikai perek okaihoz. 50–51. p. In: *Kommentár* 2011/3. 45–55. p.

57 Újhelyi és Losonczy ellen külön-külön eljárásokat folytattak le.

és elrendelték előzetes letartóztatását, de ügyében ezek után 1954 márciusáig nem történt semmi. Miután 1954. február 22-én az Igazságügyi Minisztérium rákérdezett Lee ügyére 1954 márciusában sorra elkezdték kihallgatni a Kulich és Kádár ügyben érintett, börtönben ülő kommunistákat, Lee régi munkatársait és ismerőseit. Közülük senki nem terhelte Lee-t, sőt ekkor születtek meg azok a vallomások, amelyek pozitívan számoltak be a kommunistákkal szemben tanúsított korrekt ügyészi hozzáállásáról.⁵⁸ Közben 1954. március 24-én az MDP Politikai Bizottsága megbízta Gerő Ernőt (!) a Kádár per felülvizsgálatával. Lee-t 1954. június 2-án szabadlábra helyezték és az ellene folyamatban volt eljárás megszüntették. Erre a Fővárosi Ügyészség eljáró ügyészének aznapi feljegyzése szerint azért került sor, mert „*Béres elvtárs*”⁵⁹ telefonon arra utasított, hogy dr. Lee Tibort azonnal helyezzem szabadlábra és a nyomozati iratok megérkezése után a nyomozást szüntessem meg.”⁶⁰ Az, hogy az utasítás szerint azonnal, még a nyomozati iratok beérkezése előtt döntenie kellett a szabadlábra helyezésről, árulkodó jele annak, hogy az iratok tartalmának egyáltalán nem volt jelentősége, a döntés ugyanúgy politikai akaratot takart, ahogy annak idején Lee rendőri felügyelet alá helyezése. A felülvizsgálat után Kádár Jánost és társait 1954. július 22-én, Újhelyi Szilárdot július 23-án mentette fel a Legfelsőbb Bíróság, Losonczy Gézát pedig július 31-én helyezték szabadlábra. Lee Tibor 3 év 4 hónapig volt távol a szeretteitől a kistarcsai internálásban, illetve előzetes letartóztatásban, de a nyomozás megszüntetéséről és a szabadlábra helyezéséről csak egy indokolás nélküli rövidített határozatot kapott. Visszamenőlegesen megkapta nyugdíját, (valószínűleg ebből finanszírozta 1955 elején megnyitott ügyvédi irodáját a XV. kerületben) családja kitelepítését megszüntették és visszaköltözhetnek régi budai lakásukba is, de a pártba nem vették vissza. Korábban ügyvédként soha nem dolgozott, a fogságban az egészsége is megrendült, 1956 első félévében összesen 16 új ügye érkezett, amiből fél év alatt mindössze 500 Ft körüli nettó bevétele volt,⁶¹ hatvanadik életéhez közeledve tehát anyagilag sem állt túl jól. Emiatt bizonyára örömmel elvállalta az 1956. októberi forradalom — amelyben semmilyen módon nem vett részt — leverése utáni ajánlatot a Legfelsőbb Bíróság büntetőbírói székébe, melyet 1957. január 15-től töltött be.⁶² A háború előtt szerzett szaktudást, a Horthy

58 BFL XXV.4.f 0618/1953.

59 Dr. Béres Miklós korábbi avós, a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya helyettes vezetője volt.

60 Dr. Avar Jenő ügyész 1954. június 2-án kelt feljegyzése. XXV.4.f 0618/1953.

61 BFL IX.282.b. Ü 7838.

62 Magyar Közlöny. 1957. január 22.

érában és a háborúban nem kompromittálódott, a Rákosi rendszerben üldözött jogász ideális jelölt volt immár a Kádár rendszer számára, hogy politikájukat a bírói pulpitusról támogassa. Ezt bizonyára Lee is felismerte, aki 3 év 4 hónap fogsággal a háta mögött már csak nyugalomra és anyagi biztonságra vágyott. Ennek az ára azonban az 1956 utáni megtorlásban való részvétel volt, amely árat Lee — ellenben több olyan bíróval a Legfelsőbb Bíróságról, akik a gyorsított eljárásokban⁶³ nem voltak hajlandók részt venni és 1957. január 31-vel távoztak — kész volt megfizetni. Lee a Legfelsőbb Bíróságon paradox módon olyan ügyekben is eljárta, amelyekben az 1956 előtti törvénysértő módon elítéltek felmentéséről kellett döntenie, az ő tanácsa mentette fel pl. Demény Pált, aki régi illegális kommunista létére 1945 február 13-án a frissen „felszabadított” Budapesten az első politikai foglyok között találta magát.⁶⁴ Lee-t a kinevezése után pár nappal, 1957. február 1-én megbízták a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma vezetésével, ilyen minőségében nevét adta a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának⁶⁵ a létrejöttéhez, amely lehetővé tette, hogy a terhelt terhére bejelentett fellebbezés nélkül (!) is súlyosbíthassanak a terhelt büntetésén. Ez a minden jogelvet megcsúfoló jogi abszurd azonban Lee-t már nem érdekelte, a legfőbb ügyész törvényességi óvása után az általa vezetett tanács két külön ügyben három jogerősen „csak” szabadságvesztésre ítélt forradalmár; Farkas Imre, Nagy József és Törzsök Géza halálra ítéeléséről döntött. Az ítéleteket 1958. február 28-án, illetve május 20-án végrehajtották,⁶⁶ Lee-t pedig az év tavaszán „kiemelkedő munkája” elismerésképp kitüntették a Munka Érdemrenddel.⁶⁷ Mint kollégiumvezető egészen 1965. május 7-ig ő irányította az ország büntető ítélkezését, ami azt jelenti, hogy a kádári megtorlás teljes folyamatát nem csak végigasszisztálta, de állásfoglalásával konkrétan megkönnyítette a forradalmi cselekményekben résztvevők elítélését. Például a Kollégium a forradalmi cselekményekben történő bármilyen részvételt eleve a népi demokratikus államrend megdöntésére irányulónak minősített és a törvényi tényállásban szereplő „irányuló” szót az egyértelmű nyelvtani értelmezés ellenére nem tekintette egyenértékűnek a célzattal, így a forradalmárok

63 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 4. sz. törvényerejű rendelete a gyorsított bűnvádi eljárás szabályairól.

64 *Demény Pál: A Párt foglya voltam.* Bp., 1988. 220. p. Deményt „frakciózás” vádjával Péter Gábor személyesen tartóztatta le, bár akkor arra még formálisan sem volt semmilyen hatásköre.

65 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 25. sz. törvényerejű rendeletével hozták létre 1957. április 6-i hatállyal.

66 <https://neb.hu/asset/phppuNfyR.pdf> A letöltés időpontja 2025. június 19.

67 Magyar Közlöny. 1958. április 12.

nem tudtak azzal védekezni, hogy a cselekmény elkövetését beismerték ugyan, de vallomásuk szerint nem volt egyenes szándékuk a népi demokratikus államrend megdöntésére.⁶⁸ Ez nem csak szakszerűtlen, de rendkívül igazságtalan jogértelmezés is volt, mert a bíróság elé állított forradalmárok között valóban sok volt a baloldali érzelmű vádlott. A Legfelsőbb Bíróság gátlástalan politikai irányítására mégis az egyik legjobb példa az Obersovszky ügy, ahol a másodfokon jogerősen halálra ítélt vádlottakat a rendkívül erős nemzetközi tiltakozás után bizonyosan kiadott politikai utasítás hatására, a Lee által vezetett tanács végül életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. A kádári megtorlás közepén ez a döntés cinikus módon mutatta meg a magyarországi igazságszolgáltatás politika általi teljes függőségét, amit egyébként maguk az érintettek sem tagadtak, hisz az 1957. március 22-én a Legfelsőbb Bíróságon tartott kollégiumi ülésen az ítélezést, mint az osztályharc eszközét értelmezte Lee-vel az élén a teljes kollégium.⁶⁹

Dr. Lee Tibort 1965. május 31-i nyugállományba vonulása alkalmából ismét kiténtették az immár háromfokozatúvá vált Munka Érdemrend ezüst fokozatával.⁷⁰ 1974. március 18-án hunyt el Budapesten. Szabad emberként, ami 1954. június 2-i szabadulását követően bizonyára hátralévő élete egyik legfőbb kívánsága volt. Ez teljesült ugyan, de a Horthy német és fasisztaellenes ügyészből a nyugati típusú demokratikus államműködésben reménykedő, alapvetően becsületes embert tönkretette a Rákosi rendszerben ártatlanul elszenvedett több éves fogság, ami után a Kádár korszak morális megsemmisülése már csak a kisebb rosszat jelenthette számára. Személye és élete bizonyíték; a bűnösök is tudnak néha áldozatok lenni.

68 *Mikó Zsuzsanna*: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészségi szervezete, 1956–1961. In: *Történelmi Szemle*. 2006. 1–2. szám. 121–169. p. Idézett hely: 151–152. p.

69 Közli: *Kahler Frigyes*: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Bp., 1993. 220–224. p.

70 *Magyar Közlöny*. 1965. május 19.

